

Hacettepe Üniversitesi

Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı

**TÜRK DİPLOMATİK ARŞİV BELGELERİ IŞIĞINDA İSPANYA İÇ
SAVAŞI VE TÜRKİYE-İSPANYA İLİŞKİLERİ (1936-1939)**

Nihat ÇETİNEL

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2026

TÜRK DİPLOMATİK ARŞİV BELGELERİ İŞİĞİNDA İSPANYA İÇ SAVAŞI VE
TÜRKİYE-İSPANYA İLİŞKİLERİ (1936-1939)

Nihat ÇETİNEL

Hacettepe Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2026

KABUL VE ONAY

Nihat ÇETİNEL tarafından hazırlanan “Türk Diplomatik Arşiv Belgeleri Işığında İspanya İç Savaşı ve Türkiye-İspanya İlişkileri (1936-1939)” başlıklı bu çalışma, 09.01.2026 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Özhan KAPICI (Başkan)

Doç. Dr. Emre SARAL (Danışman)

Dr. Öğr. Üyesi Yalçın MURGUL (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Ayten Sezer ARIĞ

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan “*Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*” kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. (1)

Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ay ertelenmiştir. (2)

Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. (3)

09.01.2026

Nihat ÇETİNEL

¹“*Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*”

- (1) *Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.*
- (2) *Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metodların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.*
- (3) *Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.*

Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

** Tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.*

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında zgn olduğunu, **Doç. Dr. Emre SARAL** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Nihat ÇETİNEL

TEŞEKKÜR

Desteğini hiçbir koşulda esirgemeyen ailem başta olmak üzere çalışmaya katkıda bulunan aşağıdaki kişilere teşekkür ederim:

Çalışmanın başından sonuna kadar sürekli desteğini gördüğüm, başta kaynak önerisi olmak üzere her konuda yardımlarını aldığım, sorduğum her soruyu detaylı olarak cevaplandıran, sonsuz sabrı ve rehberliğiyle bu çalışmayı mümkün kılan danışmanım, hocam Doç. Dr. Emre SARAL;

Arşiv belgelerine dayanarak çalışma yapmam yönünde tavsiyede bulunan hocam Prof. Dr. Mustafa YILMAZ;

Elçilik unvanları başta olmak üzere dönemle ilgiliengin bilgilerini paylaşan hocam Prof. Dr. Mehmet Necati KUTLU;

Tez jürisinde yer alan ve önerileri ile çalışmanın iyileşmesi adına yönlendirmelerde bulunan Doç. Dr. Özhan KAPICI ve Dr. Öğr. Üyesi Yalçın MURGUL;

Havacılık tarihi ile ilgili kaynak tavsiyesinde bulunan ve uçak kaçakçılığının hangi taraf için yapıldığının ortaya çıkarılmasında büyük katkısı olan Dr. Emin KURT;

Fransızca arşiv belgelerinin çevirisinde yardım ederek önemli bilgilere erişmemi sağlayan Aysu ETİK;

Türk yetkililere teşekkür eden İspanyol sığınmacıların imzalarının deşifresi başta olmak üzere çalışmayla ilgili birçok noktada yardımını gördüğüm Dışişleri Bakanlığı personeli 2. Kâtip Murat DİNÇ;

Metnin formatını düzenlerken yardımını esirgemeyen Mustafa GÜRBÜZ.

Millî Mücadele'nin muharebe alanlarını yıllardır birlikte yürüdüğüm eşim Gülşah ÇETİNEL'in sonsuz sabrı ve desteği olmadan bu çalışmanın bitmesi mümkün değildi. Ona edeceğim teşekkür yetersiz kalacaktır.

ÖZET

ÇETİNEL, Nihat. *Türk Diplomatik Arşiv Belgeleri Işığında İspanya İç Savaşı ve Türkiye-İspanya İlişkileri (1936-1939)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2026.

Bu çalışmada, Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası politikada, İngiltere ile Fransa'nın yanında anti-revizyonist kampta bulunması ve Lozan Antlaşması'nda arzu ettiği gibi sonuçlandıramadığı Boğazlar ve Hatay meselesi gibi konuları tekrar gündeme getirdiği bir dönemde cereyan eden İspanya İç Savaşı'nın (1936-1939), Türkiye ile İspanya'nın siyasi ilişkilerine yansması incelenmektedir. Sadece Türkiye'nin değil, diğer Avrupa ülkelerinin de yakından takip ettiği ve dönemin ülke politikalarına yansıyan bu gelişmeler ve bu gelişmelerin ülke siyasetlerini şekillendirmesi, erişime yeni açılan Türk Diplomatik Arşivi belgeleri ışığında değerlendirilmiştir. Bu araştırma, temel olarak Türk Diplomatik Arşivi ve Cumhuriyet Arşivi belgelerine dayanmakta; arşivlerin sınırlılıkları, tamamlanmamış tasnif ve eksik karşı yazışmalar gibi sorunlar çalışma içerisinde tartışılmaktadır. Dönemin gazeteleri, resmî yayınlar ve akademik çalışmalardan da faydalanılmıştır. Bu çerçevede, Türkiye-İspanya ilişkilerinin İç Savaş bağlamındaki seyrine dair bütüncül bir analiz sunmak amaçlanmaktadır. Çalışmanın araştırma kısmında kullanılan arşiv belgeleri, iki ülke arasında zaman zaman gerginleşen ilişkilerin arka planını aydınlatmakta; özellikle sığınmacılarla ilgili yaşanan gerilimler ve Madrid'deki elçilik binasına yönelik saldırı gibi olayların diplomatik karşılıkları incelenmektedir. Söz konusu belgeler, Türkiye'nin İç Savaş'a yönelik tutumunun yalnızca büyük güçlerle ilişkiler üzerinden şekillenmediğini, aynı zamanda ikili ilişkilerde ortaya çıkan sorunlara da bağlı olduğunu göstermektedir. İspanya İç Savaşı'nın yaşandığı yıllarda, Akdeniz'de meydana gelen korsanlık faaliyetlerinin engellenememesi, Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile Türk Boğazlarını tam egemenlik altına alan Türkiye'yi zora sokmuştur. Bu nedenle, korsanlık faaliyetlerinin önlenmesi amacıyla toplanan Nyon Konferansı'na katılmayı kabul eden ilk devletlerden biri olmuştur. Konferans Türkiye'yi İngiltere ve Fransa ile daha fazla yaklaştırırken, Mustafa Kemal Atatürk ile İsmet İnönü'nün alınan kararlar hususunda anlaşmazlık yaşamasıyla aralarının açılmasında başka bir etmen olmuştur. König olayında, Türkiye Devleti adına sahtecilikle sipariş edilen avcı uçakları Cumhuriyetçilere gönderilmiştir. Türkiye'nin Madrid Elçiliği'ne sığınan mültecilerin

712'si Türkiye'ye nakledilirken Siraküza'da kaçarak İspanya'ya döndükleri için Türk hükûmetinin meşru İspanya hükûmetiyle ilişkileri gerilmiştir. Bu gerginlik ticari ilişkilere de yansımış, İspanya'ya en çok yumurta ihraç eden ülkelerden olan Türkiye bir süreliğine bu gelirden mahrum kalmıştır.

Anahtar Sözcükler

İspanya İç Savaşı, Türkiye, İspanya, Türk Dış Politikası.

ABSTRACT

ÇETİNEL, Nihat. *The Spanish Civil War and Turkey-Spain Relations (1936-1939) in the Light of Turkish Diplomatic Archive Documents*, Master's Thesis, Ankara, 2026.

This study investigates the effects of the Spanish Civil War (1936-1939) on the political relations between Turkey and Spain. During this time, Turkey, aligned with Britain and France against revisionism, revisited unresolved issues from the Treaty of Lausanne, notably concerning the Turkish Straits and Hatay. The research analyzes developments followed closely by Turkey and other European nations, alongside their influence on Turkey's policies and national politics, employing recently accessible documents from the Turkish Diplomatic Archive and Republican Archives. The study addresses limitations such as incomplete classification and missing correspondence, and utilizes a range of sources, including newspapers and official publications, to provide a comprehensive analysis of Turkey-Spain relations during the Civil War. Key incidents, such as tensions related to refugees and the embassy raid in Madrid, are highlighted to illustrate the underlying tensions between the two countries. These documents demonstrate that Turkey's stance towards the Civil War was not shaped solely by its relations with major powers, but was also affected by problems arising in bilateral relations. During the Spanish Civil War, Turkey faced challenges due to piracy in the Mediterranean despite its sovereignty over the Turkish Straits established by the Montreux Convention. Consequently, Turkey was among the first nations to engage in the Nyon Conference aimed at curbing piracy. The conference improved Turkey's ties with Britain and France but caused a rift between Mustafa Kemal Atatürk and İsmet İnönü over their disagreements. The König incident involved fighter planes fraudulently ordered for Turkey sent to the Republicans. Meanwhile, the transfer of 712 refugees from the Turkish Legation in Madrid to Turkey, followed by their escape and return to Spain, strained relations with the Spanish government, impacting trade and leading to a loss of income from Turkey's egg exports to Spain.

Keywords

Spanish Civil War, Turkey, Spain, Turkish Foreign Policy.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	ii
ETİK BEYAN.....	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vii
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1
1. Konu	1
2. Amaç ve Kapsam.....	2
3. Yöntem ve Kaynaklar	3
4. Literatür Özeti.....	5
1. BÖLÜM	10
İSPANYA İÇ SAVAŞI'NA GİDEN SÜREÇ VE SAVAŞIN SEYRİ.....	10
1.1. İspanya İç Savaşı Öncesi Dönemin Arka Planı	10
1.1.1. Bourbon Restorasyonu Öncesi Siyasi Durum.....	10
1.1.2. Bourbon Restorasyonu ve Turno Sistemi.....	12
1.1.3. Felaket Yılı 1898	14
1.1.4. Fas Sorunu ve Trajik Hafta	16
1.1.5. İspanya'nın I. Dünya Savaşı'ndaki Tarafsızlığı	17
1.1.6. Primo de Rivera Diktatörlüğü	20
1.1.7. 1931-1936 Yılları Arasında İkinci Cumhuriyet Dönemi.....	24
1.1.7.1. Birinci İki Yıllık Dönem	25
1.1.7.2. İkinci İki Yıllık Dönem.....	28
1.1.7.3. Halk Cephesi.....	29
1.2. İspanya İç Savaşı	30
1.2.1. İspanya'nın 1936 Yılı'nın İlk Yarısındaki Genel Durumu	30
1.2.2. Darbe Hazırlıkları	31
1.2.3. İspanya İç Savaşı'na Neden Olan Darbe Girişimi.....	34
1.2.4. Madrid Muharebesi ve Kuzey Seferi	40

1.2.5. İç Savaş İçinde İç Savaş	43
1.2.6. Büyük Devletlerin İspanya İç Savaşı'na Yönelik İzledikleri Siyaset ve Adem-i Müdahale Komitesi	46
2. BÖLÜM.....	53
İSPANYA İÇ SAVAŞI SIRASINDA TÜRKİYE-İSPANYA İLİŞKİLERİ.....	53
2.1. 1930'lu Yıllarda Avrupa'nın Genel Durumu ve Türkiye'nin Dış Siyaseti	53
2.1.1. Montrö Boğazlar Sözleşmesi.....	61
2.1.2. Nyon Konferansı	63
2.1.3. Türkiye'nin Adem-i Müdahale Komitesi Çerçevesinde Attığı Adımlar	67
2.2. Arşiv Belgelerine Göre 1936-1939 Yılları Arasında Türkiye-İspanya İlişkileri.....	73
2.2.1. Genel Çerçeve de Türkiye-İspanya İlişkilerinin Seyri	73
2.2.2. Türkiye'nin Burgos Hükûmeti ile İlişkileri.....	77
2.2.3. Barselona Başkonsolosluğu'ndan Gelen Raporlar	81
2.2.4. Türkiye'nin Sığınmacı Siyaseti.....	83
2.2.5. Türkiye'nin Madrid Elçiliğine Yapılan Baskın	92
2.2.6. Türkiye-İspanya Ticari İlişkileri.....	94
2.2.7. Ekrem Hamdi König Vakası.....	98
SONUÇ.....	103
KAYNAKÇA	111
EKLER.....	119
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU	125
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU	127

KISALTMALAR

A.g.e	: Adı geçen eser
A.g.m.	: Adı geçen makale
A.g.t.	: Adı geçen tez
Bk.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
s.	: Sayfa
Ed.	: Editör
PSOE	: Partido Socialista Obrero Español
UGT	: Unión General de Trabajadores
CNT	: Confederación Nacional del Trabajo
TDA	: Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi
BCA	: Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi
CEDA	: Confederación Española de Derechas Autónomas
PCE	: Partido Comunista de España
UME	: Unión Militar Española
UMRA	: Unión Militar Republicana Antifascista
POUM	: Partido Obrero de Unificación Marxista
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
CTV	: Corpo di Truppe Volontaire

GİRİŞ

1. Konu

İki dünya savaşı arasında (1936-1939) vuku bulan İspanya İç Savaşı sadece İber Yarımadası'nda değil, İç Savaş'a askerî, ideolojik ve ekonomik bağlamda destek veren ülkelerin jeopolitiği itibariyle Avrupa'nın büyük bir kısmında da ilgi ve endişeyle takip edilmiştir. 1931 yılında İspanya'da kurulan II. Cumhuriyet sonrasında özellikle askerî alanda tümgeneral üstü rütbelerin kaldırılması, Francisco Franco gibi generallerin askerî yönetim merkezinden uzaklaştırılıp İber Yarımadası dışında görevlendirilmeleri gibi düzenlemelerin orduda meydana getirdiği rahatsızlık, II. Cumhuriyet'in ilk yıllarında yapılan dini reformların, başta Kilise olmak üzere Karlist ve Falanjistleri huzursuz etmesi ile birleşmiş, 1936'nın Mart ayından itibaren Emilio Mola önderliğinde bahsi geçen generallerin gizli toplantılar düzenlemesi ve sonucunda 17 Temmuz 1936 tarihinde Fas Himaye Bölgesi'nde bulunan Melilla şehrinde darbe girişimi başlamasıyla sonuçlanmıştır. Bu darbe girişimi daha sonra tüm İspanya'ya yayılsa da topyekûn bir başarı sağlayamamış, Madrid, Barselona ve Valensiya gibi işçi sendikalarının güçlü olduğu şehirlerde yönetimi *de facto* olarak ele geçirmesi sonrası bir iç savaş haline gelmiştir. Bilhassa Nazi Almanya'sı, Faşist İtalya ve Sovyet Rusya gibi katı politikalar yürüten devletler ile İngiltere ve Fransa gibi daha liberal siyasalara sahip ülkelerin savaşa müdahaleleri ve hatta müdahale etmemeleri kıtada yankı uyandırmış, bunun akabinde yaşanan toplumsal ve askerî gelişmeler, basında ve edebi alanda kendisine büyük yer bulmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın ayak seslerinin duyulduğu bu dönemde, Boğazlar ve Hatay meseleleri gibi sorunlara çözüm bularak egemenliğini pekiştirmeye çalışan ve İngiltere başta olmak üzere Batılı devletlerle ittifak arayışı içerisinde olan Türkiye de bu savaşın yakın takipçilerinden biri olmuştur. İç Savaş'ın başlangıcında seçilmiş hükûmete daha yakın bir tutum sergilemiş olan Türkiye, o dönemde yürüttüğü politika gereği hem isyancılar hem de meşru hükûmete harp malzemesi göndermeme kararı almıştır. Bu karar daha sonra Adem-i Müdahale Komitesi çerçevesinde atılan adımlarla uyumluluk göstermiştir. Zira, anti-revizyonist Türkiye'nin savaş karşısındaki tutumu katı bir tarafsızlıktır. İsyancıların kurduğu Burgos hükûmeti diğer devletlerle olduğu gibi Türkiye ile de iletişime geçmeye çalışmış, Türkiye bu girişime ilk zamanlarda cevap vermeyerek konuyu zamana ve yaşanacak gelişmelerin gidişatına bırakmış, İç Savaş'ın son safhası

olan ve bu hükûmeti tanıdığı Mart 1939'a kadar bu çizgiden ayrılmamıştır. Bu çalışmanın konusu, Türkiye'de de takip edilen Akdeniz'in diğer ucundaki savaş sırasında Türkiye ile İspanya arasında cereyan eden ilişkilerdir.

2. Amaç ve Kapsam

Çalışmanın amacı, Türk Dışişleri Diplomatik Arşivi (TDA) ışığında, 1936-1939 yılları arasında yaşanan İspanya İç Savaşı esnasında Türkiye'nin savaşa karşı takındığı tutum, meşru İspanya hükûmeti ve kurulmasının ardından Burgos hükûmeti ile ilişkilerinin yanı sıra, Avrupa'nın başat güçleriyle savaş çerçevesinde yapılan görüşmeleri ortaya koymaktır. Birinci bölümde, İç Savaş'a ortam hazırlayan tarihî arka planın anlaşılması için İspanya'nın Napolyon tarafından işgal edilmesinden II. Cumhuriyet'in kurulduğu ve Temmuz 1936 darbe girişimiyle sekteye uğradığı yıllara kadar olan dönem incelenmiştir. Bu dönem; İç Savaş'ta güçlü bir unsura dönüşecek Karlizm'in oluşumunu, İspanya tarihinin önemli bir gerçeği olan askerî ayaklanmaları, kısa süreli ilk Cumhuriyet denemesini, "barışçıl değişim" olarak adlandırılan iktidar ile muhalefet partisinin ardına birbirinin yerine geçişini, bir zamanların dünya imparatorluğu İspanya'nın denizaşırı son sömürgelerini kaybetmesini ve Primo de Rivera önderliğinde oluşturulan yedi yıllık diktatörlüğü kapsamaktadır. Türkçe literatürde bu dönem hakkında mevcut kaynakların az olması nedeniyle bu bölümde Türkiye'den ziyade, İspanya'da yaşanan gelişmeler konu edilmiş, dönemin tarihî altyapısının ve gelişiminin anlaşılmasının Türkçe literatüre katkı sunacak bir çalışma haline gelmesi amaçlanmıştır.

Birinci bölümün ikinci kısmında, İspanya İç Savaşı kapsamında ülkenin savaş öncesi genel durumu, darbe girişimiyle sonuçlanan değişiklikler ve yaşanan siyasi ve askerî gelişmeler aktarılmıştır. Meşru hükûmetin SSCB'den, isyancıların ise Almanya ile İtalya'dan istediği ve temin ettiği yardımların yanı sıra İngiltere ve Fransa'nın tarafsızlık çabaları aktararak, büyük devletlerin savaş karşısındaki tutumu, savaşın Avrupa'nın diğer ülkelerine sıçramasına engel olmak için oluşturulan ve Türkiye'nin de aktif bir rol üstlendiği Adem-i Müdahale Komitesi yer almaktadır. İspanya İç Savaşı ile ortaya çıkan genel durumun ve bu savaşın seyrinde meydana gelen değişikliklerin Avrupa siyaseti açısından ne tür etkilere neden olduğunun anlaşılması için tarihsel süreçten yararlanılması amaçlanmıştır.

İkinci bölümde, 1930'lu yıllarda Avrupa'nın genel siyaseti ile Türkiye'nin dış politikası değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmenin amacı, Türkiye'nin aynı yıllarda İngiltere eksenli bir dış politika sergileme isteğinin ortaya koyulmasıdır. İlk bölümde genel hatlarıyla açıklanan Adem-i Müdahale Komitesi çerçevesinde Türkiye'nin aldığı kararların İspanya başta olmak üzere başat Avrupa devletleri ile ilişkilerine olan etkileri incelenmektedir. İç Savaşı'nın başlamasından günler sonra, 20 Temmuz 1936'da imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile tam egemenlik altına alınan Türk Boğazlarında İspanya'ya yapılmak istenen yardımların önüne geçilmesi amacıyla yapılan denizaltı saldırılarının engellenememesi nedeniyle Türk hükûmetinin içine girdiği zor durum bu bölümün ana konularından birini oluşturmaktadır. Ayrıca, İspanya İç Savaşı sırasında Türkiye'yi yakından ilgilendiren ve Akdeniz'de meydana gelen korsanlık faaliyetlerinin önlenmesi için toplanan Nyon Konferansı kapsamında, Türkiye'nin attığı adımlar ile alınan kararlara yer verilmiş, bunun yanı sıra Atatürk ile İnönü'nün Konferans neticesinde Akdeniz'de alınacak önlemler hususunda yaşadıkları ihtilafa değinilmiştir.

İkinci bölümün son kısmında, çalışmanın ana kaynağı olan Türk Diplomatik Arşivi belgelerine göre Türkiye'nin İç Savaş karşısında takındığı tutum, Türkiye'nin meşru hükûmet ve Burgos hükûmeti ile görüşmeleri, Türkiye-İspanya ticari ilişkileri, iki ülke hükûmeti arasında ilişkilerin gerilmesine neden olan sığınmacı krizi ve Madrid Elçiliği baskını gibi doğrudan ikili ilişkileri ilgilendiren konular yer almaktadır. Araştırmacılara yakın zamanda sunulan Türk Diplomatik Arşivi'nde yer alan dönemle ilgili belgelerin değerlendirilmesiyle, bu iki ülkenin İspanya İç Savaşı sırasındaki temaslarının yansıtılması amaçlanmıştır. Diplomatik Arşiv'in 537 sayılı İspanya fonu dahilinde 1918-1964 yılları arasında yayımlanan belgelerin 1942 yılına kadar olan kısmı araştırılmış, İç Savaş'ın bittiği yıl olan 1939'dan itibaren belge sayısının azaldığı görülmüştür. Çalışmanın yapıldığı dönemde 1939-1942 yılları arasına ait belgelerin azlığı ve Türkiye-İspanya ilişkileri ile ilgili net bir çerçeve çizmekten uzak olması sebebiyle İç Savaş sonrası dönem ele alınmamıştır.

3. Yöntem ve Kaynaklar

İspanya'nın 1936 yılı öncesi siyasi tarihinin aktarıldığı birinci bölüm ile İspanya İç Savaşı'nın sunulduğu ikinci bölüm için uluslararası literatürde geçerliliği kabul gören

eserlerin kullanılmasına dikkat edilmiştir. 1936-1939 yılları arasında Türkiye ile İspanya'nın ilişkilerinin merkezde olduğu ikinci bölümün omurgasını Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi ile Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA) oluşturmaktadır. Arşiv belgeleri kronolojik olarak ve konu bazında incelenmiş, Türkiye-İspanya arasında vuku bulan olayların iki ülkenin siyasi ilişkilerinin nesnel bir biçimde anlaşılabilmesi ve aydınlatılması amacıyla kullanılmıştır. Çalışma sırasında arşiv belgeleri ile karşılaşılan en önemli sorun, Türk Diplomatik Arşivi'nin tasnifine devam edilmesi ve belgelerin gizliliğinin zamana yayılarak kaldırılmasıdır. Bu nedenle bu arşivde bulunması beklenen bazı belgelere çalışma sırasında ulaşılamamıştır.¹

Bunun yanı sıra, aynı arşivde, cevabı bulunacağı düşünülen bazı yazışmaların karşılığı yer almamaktadır. Karşılığı olmayan belgelere metin içerisinde dikkat çekilmiştir. Çalışma sırasında kullanılan diğer kaynakları; dönemin günlük gazeteleri, İspanya'da bulunan her iki hükûmete ait resmî gazeteler ile daha önce konuyla ilgili yapılan akademik çalışmalar oluşturmaktadır. Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri'nde Temmuz 1936-Nisan 1939 tarihleri özelinde yapılan taramada, İspanya İç Savaşı'nın Türk Meclisi'ndeki toplantılara oldukça az yansıdığı görülmüş, iki ülke arasındaki ilişkilerin seyri ile ilgili önem arz etmemesi sebebiyle bu çalışma içerisine dahil edilmemiştir. Buna rağmen, İspanya'yı ikiye bölen çatışmaların Türk basınında kendisine geniş bir yer bulduğu 1936'dan 1939'a kadar gazetelerin neredeyse her gün konu ile ilgili haber ve karikatür yayımladığı görülmüştür. Son olarak, çalışma kapsamında İspanya'nın Türkiye Büyükelçiliği'ne belge araştırması için başvurulmuş, ancak 1936-1939 dönemine dair evraklar İspanya'ya nakledildiği için bu amaca ulaşılamamıştır.

¹ Türkiye'nin Madrid Elçiliği'nin basılmasıyla ilgili Dışişleri Bakanlığı ile bu Elçiliğin arasındaki yazışmalara rastlanamaması buna bir örnektir. İki ülke arasında ilişkilerin oldukça gerilmesine neden olan bu konu hakkında iki makam arasında görüşme olmadığı düşünülemeyeceği için birçok belgenin gizliliğinin kaldırılmadığına hükmetmek daha doğru olacaktır. Carmen Uriarte, İspanya İç Savaşı sırasında İspanya-Türkiye ilişkilerini incelediği, doktora tezinin temel alındığı ve 1995 yılında yayımlanan eserinin giriş bölümünde, Türkiye Dışişleri Bakanlığı arşivinin araştırmacılara açılması için tasniflenmesi gerektiğini ve bu tasnif önemli bir ekonomik kaynakla gerçekleştirilebileceği için kısa vadede mümkün olmadığını belirtmiştir. Bk. Carmen Uriarte, *Las Relaciones Hispano-Turcas Durante la Guerra Civil Española 1936-1939*, Ministerio de Asuntos Exteriores Centro de Documentación y Publicaciones, Madrid, 1995. Bu çalışmanın hazırlandığı dönemde, Uriarte'nin eserinin yayımlandığı yılın üzerinden uzun bir zaman geçmiş olmasına rağmen Türk Diplomatik Arşivi'nin tamamı araştırmacılara açılmamıştır.

4. Literatür Özeti

Türkiye’de Türk-İspanyol ilişkileri üzerine yapılan çalışmalar, kaynakların daha fazla olması nedeniyle genel olarak Osmanlı İmparatorluğu dönemini kapsamaktadır. Yakın dönemde ise İspanya İç Savaşı üzerine yapılan akademik çalışmalar artış göstermiştir. Konu ile ilgili hazırlanan tezlerin merkezinde; genel Türk-İspanyol ilişkileri, İspanya İç Savaşı, İç Savaş’ın Türk basınına yansımaları ve İç Savaş sırasında iki ülke arasındaki ilişkiler bulunmaktadır. Uyanık², Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulduğu yıldan İç Savaş’ın bittiği 1939’a kadar geçen dönemde Türkiye-İspanya ilişkilerini ele aldığı çalışmasında İspanya İç Savaşı’na ağırlık vermiş olsa da savaş döneminde yaşanan genel Türkiye-İspanya ilişkileri ile Akdeniz’de meydana gelen korsanlık faaliyetleri ve bunun sonucunda toplanan Nyon Konferansı’na kısa bir şekilde değinilmiş, İç Savaş’a neden olan olgulara ve savaşın kendisine daha geniş ölçüde yer verilmiştir. Salman³ tarafından yazılan tezde, İspanya’nın II. Cumhuriyet ve İç Savaş dönemleri anlatılmış, ancak çalışmada Türkiye’nin tutumu ile ilgili bölüme yer verilmemiştir. Çalışma; İspanyol monarşisini, ülkenin ekonomik yapısını, işçi hareketlerinin doğuşu ve gelişimini, II. Cumhuriyetin 1931-36 yılları arasında kurulan hükümetlerini detaylı olarak aktarmış fakat İç Savaş’a kısa bir şekilde değinmekle yetinmiştir. Aydın’ın 2020 tarihli tezinde⁴ Francisco Franco’nun özgeçmişi ve iktidar yıllarında yaşanan gelişmeler açıklandıktan sonra İç Savaş’ın Türk basınındaki yankıları işlenmiştir. Dönemlerin ana hatlarıyla Franco’nun hayatına paralel olarak işlendiği çalışmada Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi’nden ve Türk gazetelerinden yararlanılarak Türkiye’nin İç Savaş’taki tutumu kısa bir şekilde değerlendirilmiştir. Aynı şekilde, Ertoğrul⁵ tarafından yazılan tezde İspanya’nın 20. yüzyıldaki genel durumu ve siyasi tutumu aktarıldıktan sonra İç Savaş’ın Türk basınında ne şekilde yankı bulduğu ele alınmıştır. Arşiv belgelerinin ve ikincil kaynakların oldukça kısıtlı olarak kullanıldığı çalışmanın esasını, dönemin gazetelerinde yer alan haberlerin kronolojik bir sırayla aktarılması oluşturmuştur. Bu çalışmaların yanı

² Eyüp Uyanık, *Türkiye-İspanya İlişkileri (1923-1939)*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2006.

³ Bora Salman, *İspanya’da II. Cumhuriyet ve İç Savaş (1936-1939)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2003.

⁴ Merve Aydın, *Türk Basınında Franco ve İspanya İç Savaşı*, Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2020.

⁵ Yıldırım Ertoğrul, *İspanya İç Savaşının Türk Basınına Yansımaları*, Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2022.

sıra, İç Savaş sırasında hava gücünün kullanımıyla ilgili daha özgül bir konuda çalışma da mevcuttur. Arıbal⁶ hava gücü ile ilgili ilk teorilerin konu edildiği çalışmasında İç Savaş sırasında hava gücünün kullanımını açıklamıştır. Bu çalışmalar arasında en geniş kapsamlı olan ve bu zamana kadar İspanya İç Savaşı ile ilgili yapılan çalışmaların çoğunda atıf yapılan Aladağ'ın tezinde⁷, ilk çağlardan İç Savaş'a kadar İspanya tarihinin ana hatları anlatılmış; iki savaş arası dönemde Türkiye'nin dış politikası, İç Savaş'ın Türk iç politikasına yansımaları, sol düşüncenin Türkiye'de gelişimi ve yine İç Savaş'ın silahlı çatışmalar hukuku kapsamında değerlendirilmesi işlenmiştir. Çalışmanın Türkiye-İspanya ilişkileri ile ilgili bölümde verilerin azlığından dolayı kısa bir şekilde ticari ilişkilere, imzalanan dostluk anlaşmalarına ve her iki ülke liderlerinin karşılıklı gönderdiği telgraflara yer verilmiştir. Daha önce yayımlanan çalışmalara atıfta bulunularak Türkiye'nin, İspanya'da darbe girişimi sonrası mevcut olan her iki hükûmete karşı tarafsızlık politikası sergilediği belirtilmiştir. Dönemle ilgili yazılan makaleler ise yine İç Savaş'ın Türk basınına yansımalarını, İç Savaş sırasında Türkiye'nin Madrid Ortaelçisi olan Tefvik Kâmil Koperler'i, Türkiye'nin savaş karşısındaki tutumunu ve genel çerçevede Türkiye-İspanya ilişkilerini konu edinmektedir. Bu bağlamda, Dokuyan ve Karabulut çalışmalarında, savaşın başlamasıyla birlikte Türk basınına aksini ve Avrupa'nın Adem-i Müdahale siyasetini dönemin gazeteleri üzerinden aktarmıştır.⁸ Alacı dönemle ilgili üç çalışma kaleme almıştır. Bunlardan ilkinde, Türkiye'nin Madrid Elçiliğine sığınan İspanyol mülteciler konusu Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi ve dönemin gazeteleri kaynak gösterilerek değerlendirilmiştir. Savaş öncesi döneme de yer verilen makalede, çalışma sırasında araştırmacılara açık olan Türk Diplomatik Arşiv belgeleri kullanılmamıştır. Alacı'nın bir diğer çalışmasında ise Türk basınında İç Savaş ile ilgili yer alan karikatürler incelenerek Türk kamuoyunun savaşa bakışı konu edilmiştir.⁹ Son olarak Alacı, İspanya İç Savaşı'nın önemli bir kısmında Türkiye'nin

⁶ Şahin Arıbal, *İlk Hava Gücü Teorileri ve İspanya İç Savaşı'nda Hava Gücünün Kullanımı*, Yüksek Lisans Tezi, Milli Savunma Üniversitesi, Alparslan Savunma Bilimleri ve Millî Güvenlik Enstitüsü, Ankara, 2023.

⁷ Seçil Aladağ, *İspanya İç Savaşı ve Türkiye*, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2011.

⁸ Sabit Dokuyan ve Murat Sıtkı Karabulut, "İspanya İç Savaşı'nın Başlaması ve Savaşın Türk Basınındaki Yansımaları (1936)", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Cilt. 6, Sayı. 4, 2019, s. 1886 - 1915.

⁹ Beral Alacı, "İspanyol Mülteciler Olayı Çerçevesinde Türkiye-İspanya İlişkileri", *Bir Güzel İnsan Cengiz Çakaloglu Armağanı*, 2024, s. 661-676; Beral Alacı, "Türk Basınında Karikatürlerle İspanya İç Savaşı'nın İlk Yılı", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Cilt. 12, Sayı. 1, 2025, s. 102-121.

Ortaelçisi olan Tevfik Kâmil Koperler'in çalışmalarını değerlendirmiştir.¹⁰ Birlik ise, Türkiye'nin İspanya İç Savaşı'ndaki tutumu ile ilgili birden fazla çalışma kaleme almıştır. Türkiye'nin İspanya'da bulunan elçiliğine sığınan mültecileri konu alan çalışmada Türk basınının İç Savaş'a bakışına da yer verilmiştir.¹¹ Birlik'in bir diğer makalesinde, İspanya İç Savaş'ı sırasında Türk Boğazlarında yaşanan denizaltı saldırıları, Montrö Boğazlar Sözleşmesi çerçevesinde değerlendirilmiştir.¹² Türkiye'nin İç Savaş sırasında yürüttüğü politikanın merkezde olduğu çalışmada ise büyük devletlerin savaş karşısındaki tutumu, Türkiye'nin Adem-i Müdahale Komitesi çerçevesinde attığı adımlar ve Türkiye'nin Madrid Elçiliğinin baskına uğraması incelenmiştir.¹³ İç Savaş'ı Hariciye raporlarına göre değerlendiren Sertel, çalışmanın yapıldığı yıldan dolayı Türk Diplomatik Arşivi'nden faydalanamamış, bu arşivin Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde yer alan belgelerini değerlendirmeye almıştır.¹⁴ Belenli, Akdeniz'deki korsanlık faaliyetleri ile ilgili makalesinde, dönemin gazete haberlerinden faydalanarak saldırılar ve sonuçları tablo olarak okuyucuya sunmuştur.¹⁵ Şahin, Türk basınına uzun bir süre meşgul eden Ekrem Hamdi König vakasını, *National Archives of Records Administration (NARA)* adlı ABD arşivine başvurarak incelemiş, Türk yetkililerin isim ve kopya imzalarının kullanılarak Kanada'dan Cumhuriyet hükûmetine gönderilen uçakları konu edinmiştir. Çalışmada uçakların Cumhuriyetçi İspanya hükûmetine gönderildiği kanıtlarıyla yansıtılmamasına ve uçakları üreten firmanın adı farklı verilmesine rağmen daha önce konuyla ilgili yapılan çalışmalarda firmayla ilgili bilgi verilmemesi nedeniyle literatüre katkı yapılmıştır.¹⁶ Zira, bu tezde adı geçen firma üzerinde yapılan araştırma sonucunda uçakların envanter kayıtları ve hangi tarafa gönderildiği ikincil kaynaklar ve dönemin gazeteleri üzerinden

¹⁰ Beral Alacı, "Atatürk'ün Diplomatlarından Tevfik Kâmil Koperler ve Madrid Elçiliği Dönemindeki Çalışmaları (1934-1938)", *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı. 51, 2021, s. 445 - 464.

¹¹ Gültekin K. Birlik, "Atatürk Dönemi Dış Politikasında Barış İlkesinin Uygulanmasına Bir Örnek: İspanya İç Savaşı", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt. 15, Sayı. 30, 2022, s. 115-136.

¹² Gültekin K. Birlik, "Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin Birinci Yılındaki İhlaline Türkiye'nin Yaklaşımı", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Ankara, Cilt. 62, Sayı. 2, 2022, s. 876-907.

¹³ Gültekin K. Birlik, "İspanya İç Savaşında (1936-1939) Türkiye'nin Dış Politikası", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2016, Sayı. 24, s. 122-155.

¹⁴ Savaş Sertel, "Türk Hariciye Raporlarına Göre İspanya İç Savaşı (1936-1939)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt. 34, Sayı. 57, 2015, s. 271-290.

¹⁵ Tuğba Belenli, "Akdeniz'de Meçhul Denizaltı Saldırıları ve Nyon Konferansı (1937)", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt. 12, Sayı. 24, 2019, s. 163-90.

¹⁶ Fatma Öztürk Şahin, "Uluslararası bir Uçak Skandalı "Ekrem König Olayı"nın Ortaya Çıkarılmasında Washington Büyükelçisi Mehmet Münir Erteğün'ün Rolü", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt. 18, Sayı. 36, 2018-Bahar, s. 219-237.

ortaya konmuştur. Duman ve Çaylı makalesinde, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nden yararlanarak 1923-1939 yılları arasında Türkiye-İspanya ilişkilerini ele almıştır. Ana arşiv kaynağı Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi olan makalede dönem itibariyle gizliliği kaldırılmış olan Türk Diplomatik Arşivi belgelerine yer verilmemiştir.¹⁷ Ayrıca, İspanya İç Savaşı ile ilgili yurt dışında yayımlanan çalışmalar da¹⁸ döneme ışık tutması açısından önem arz etmektedir. De Miguel Iglesias ve Kutlu kaleme aldıkları makalede, Cumhuriyetçi İspanya hükûmeti ile Türk hükûmetinin ilişkilerini zedeleyen sığınmacı sorunu ve Madrid Elçiliği baskınını İspanya ve Türkiye arşiv belgelerine dayandırarak irdelemiş, İspanya'daki beşinci kol faaliyetlerinin bu konulardaki önemine vurgu yapmışlardır.¹⁹

Yukarıda sunulan çalışmaların büyük bir kısmı Türk Diplomatik Arşivi'nin araştırmaya açılmasından önce hazırlandığı için bu arşivde yer alan belgelerden faydalanılamamıştır. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan İç Savaş döneminde Türkiye-İspanya ilişkileri ile ilgili kısıtlı belgeler, konunun ana hatlarıyla değerlendirilmesine olanak sağlamışsa da tamamına erişilemeyen Türk Diplomatik Arşivi dönem ile ilgili bilinenlerin derinleştirerek iki ülke arasındaki ilişkilerle ilgili daha detaylı bir bakış açısı sunması açısından önem taşımaktadır. Bu çalışmanın yapıldığı sırada kaleme alınan Gülsoy'un tezi²⁰ ve makalesi²¹ ile Serçe'nin çalışması²² bu durumun örneklerini teşkil etmektedir. Gülsoy 1923 ile 1960 yılları arasında iki ülkenin ilişkilerini ele aldığı doktora tezinde Türk ve İspanyol arşivlerinden faydalanarak Türkiye ile İspanya arasındaki siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilere yer vermiştir. Çalışmada, İspanya İç Savaşı'nın yaşandığı yıllar Atatürk ve İnönü dönemleri olarak iki kısımda işlenmiştir. İki ülkenin İç Savaş esnasındaki ilişkileri, Türkiye'nin Ortadoğu'daki ilişkileri

¹⁷ Melih Duman ve Şahin Çaylı, "Türkiye-Spain Relations in the Period Between the Two World Wars (1923-1939)", *Journal of the Human and Social Science Researches*, Cilt. 12, Sayı. 2, 2023, s. 606-625.

¹⁸ Carmen Uriarte, *Las Relaciones Hispano-Turcas Durante la Guerra Civil Española 1936-1939*, Ministerio de Asuntos Exteriores Centro de Documentación y Publicaciones, Madrid, 1995; Antonio Manuel Moral Roncal, "Asalto y Cierres de Legaciones Extranjeras: Un Grave Asunto Diplomático en el Madrid de la Guerra Civil (1936-1939)", *Revista de Arte, Geografía e Historia, Madrid*, 2001.

¹⁹ Pablo de Miguel Iglesias ve Mehmet Necati Kutlu, "Turquía y el Asilo Diplomático Durante la Guerra Civil Española", *Aportes Revista de Historia Contemporánea*, Sayı. 114, 2024, s. 73-95.

²⁰ Berksan Gülsoy, *Türkiye-İspanya İlişkileri (1923-1960)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2025.

²¹ Berksan Gülsoy, "İspanya İç Savaşı'nda Türkiye'nin Tavrı ve Savaşta Yer Alan Türk Vatandaşları", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt. 136, Sayı. 270, 2024, s. 291-316.

²² Uğur Serçe, "Turkish Diplomatic Initiatives and Refugee Evacuation from Spain", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2025, Sayı. 43, s. 1249-1277.

Kâmil Koperler'in Dışışleri Bakanlığı'na gönderdiği raporlar ve İspanya arşivleri üzerinden değerlendirilmiştir. Ayrıca, İç Savaş'a katılan Türk uyruklu gönüllüler, Akdeniz'de yaşanan korsanlık faaliyetleri ve Nyon Konferansı'na değinilmiştir. Çalışmada Ekrem Hamdi König olayı ile ilgili bölüm yer almasına rağmen Türkiye adına sahtecilik vasıtasıyla sipariş edilen uçakların muharip taraflardan hangisine gönderildiğine dair net bir yorum yapılmamış, daha önce kaleme alınan çalışmaların değerlendirilmesiyle yetinilmiştir. Gülsoy, İç Savaş'a katılan Türk vatandaşları ve İspanya İç Savaşı'nda Türkiye'nin tutumu ile ilgili bilgi verdiği makalesinde zgn bir çalışmaya imza atmıştır. Türkiye'nin Madrid Büyükelçiliği'nin savaş sırasında sığınmacılarla ilgili oynadığı rolü aktaran Serçe ise, Türk Diplomatik Arşivleri'nden faydalanarak sığınmacılar konusunda geniş bir ereve çizmiştir. Madrid Elçiliğine sığınan mültecilerin Karadeniz vapuru ile Türkiye'ye getirilirken İtalya'nın Siraküza şehrinde kaçmalarının işlendiği çalışmada, İspanya Dışışleri Bakanlığı arşivinden de faydalanılmıştır. Bu nedenle çalışma kendisinden önce yapılanlardan farklılık göstermektedir.

Bu tezin yazıldığı döneme kadar literatürde yer alan çalışmalar, sığınmacı meselesi, Karadeniz vapuru, Ekrem Hamdi König vakası gibi konularzerine yoğunlaşırken, bu tezde Türkiye'nin hem Cumhuriyet hkmeti hem de Burgos hkmeti ile siyasi ilişkilerinin tarihsel süreçte irdelenmesinin yanı sıra, ikilke arasındaki ticari ilişkileri de arşiv belgelerine dayandırılarak incelenmiştir. Bunların ışığında değerlendirildiğinde, bu çalışmanın ana hedefi Türk Diplomatik Arşivi belgeleri yoluyla İspanya İç Savaşı sırasında Türkiye-İspanya ilişkilerini, ikilkenin genel siyasetizerinden daha geniş kapsamlı bir çerçevede inceleyip, Türk literatürüne katkıda bulunmaktır.

1. BÖLÜM

İSPANYA İÇ SAVAŞI'NA GİDEN SÜREÇ VE SAVAŞIN SEYRİ

1.1. İspanya İç Savaşı Öncesi Dönemin Arka Planı

1.1.1. Bourbon Restorasyonu Öncesi Siyasi Durum

Maden kaynakları bakımından zengin bir toprağa ve en geniş sömürge imparatorluğuna sahip olan İspanya XIX. yüzyılın başından itibaren güç kaybetmeye başlamıştır. Diğer başat Avrupa ülkelerine kıyasla modernleşme sürecinin yavaş işlemesi sonucu oluşan teknolojik gerilik, İspanya'nın 1805'te Trafalgar'da bir başka deniz gücü İngiltere'ye mağlup olmasına ve bu savaş sırasında müttefiki olan Fransa'nın 6 yıl boyunca (1808-1814) işgali altında kalmasına neden olmuştur. Napolyon işgali, Kurtuluş Savaşı (*Guerra de la Independencia Española*) ile sonlanmıştır. İşgal sırasında, 1810 yılında Cádiz'de toplanan yerel heyetlerin kurduğu parlamento (*Cortes*) 1812'de ilk İspanyol Anayasası'nı oluşturmuştur.²³ Bu heyetler ruhban sınıfı ile aristokrasinin sahip olduğu ayrıcalıklara ve kralın mutlak gücüne karşı çıkmışlardır. Millî egemenliğe ve güçler ayrılığına dayanan 1812 Anayasa'sının hazırlanması ile işgale düzenli ordu birliklerinin yanında halktan tertiplenen milis güçlerin de katılmasıyla oluşan millî mücadele ruhu, 1789 Fransız İhtilali'nin ülkede yarattığı etkiyle birleşerek, o döneme kadar hüküm süren Eski Düzen'in (*Ancien Régime*) sarsılmasına yol açmıştır.²⁴

Napolyon işgali sırasında Fransa'da sürgünde olan Kral VII. Fernando tahta döndükten sonra erkek çocuk sahibi olmamıştır. Bu nedenle VII. Fernando, Frank Kralı I. Clovis'in yasaları bir çerçeveye oturtmak için²⁵ MS 500 civarında hazırlattığı, İspanya'da yürürlükte olmaya devam eden ve kız çocukların tahta çıkmasını engelleyen Sal Yasası'nı (*Ley Sálica*) görmezden gelerek, kendisinin ardından 3 yaşındaki kızı II. Isabel'in, annesi María Cristina'nın kraliçe naibi olması koşuluyla tahta çıkmasını sağlamıştır. Bunun üzerine VII. Fernando'nun kardeşi Don Carlos taht üzerinde hak iddia

²³ *İspanya Temsilciler Meclisi İnternet Sitesi*, <https://www.congreso.es/es/cem/const1812> (Erişim tarihi 15.10.2024).

²⁴ Javier Tusell, *Historia de España La Edad Contemporánea*, Taurus, İspanya, 2001, s. 17.

²⁵ Gümeç Karamuk, *Avrupa Tarihi*, (ed. Mehmet Kayıran), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1991, s. 23.

etmiş ve yeğenin hükümdarlığını tanımamıştır. Don Carlos, Eski Düzen ve mutlakiyet taraftarı olan ve çoğunluğu Navarra ile Bask gibi ülkenin kuzeyinde bulunan bölgelerde yaşayanlardan destek görmüştür. “Tanrı, Vatan ve Kral” sloganı altında birleşen ve liberalizm karşıtı olan monarşist Carlos taraftarları “Karlist” olarak adlandırılmıştır. XIX. yüzyılda Avrupa’da liberalizm ile mutlakiyetçilik arasında yaşanan çekişmenin İspanya’daki yansıması olarak, 43 yıl içerisinde üç kez (1833-1840, 1846-1849, 1872-1876) adına “Karlist Savaşları” denilen taht mücadeleleri yaşanmıştır. Uzun yıllar süren bu savaşlar İspanya’nın siyasi ve ekonomik olarak geri kalmasına neden olmuştur. Kırsal bölgelerde etkili olmasına rağmen büyük şehirlerde nüfuz sahibi olamayan Karlistler, liberaller ile girdikleri silahlı mücadeleyi bırakarak siyasi olarak etkili olmaya çalışmışlardır.²⁶

İspanya’nın XIX. yüzyılda siyasette yüzleştiği bir başka önemli sorun da *pronunciamento* olarak bilinen askerî ayaklanma olmuştur. Bu ayaklanmalar sadece hükümetleri ve idarecileri değiştirmekle kalmamış; rejimi de yıkmıştır. I. Karlist Savaşı’nı kazanan liberallerin 1840’ta Kraliçe Naibi María Cristina’yı sürgüne göndermesi ve Avrupa’daki 1848 devrimlerinin bir benzeri olan 1868 Şanlı Devrimi (*Revolución Gloriosa*) sonrası II. Isabel’i tahttan indirmesi buna örnek olarak gösterilebilir. Kraliçe’nin tahttan indirilmesiyle üç aşamadan oluşan ve altı yıl süren demokratik bir döneme (*Sexenio Democrático*) girilmiştir. İlk dönem, Kraliçe’nin Fransa’ya sürgüne gönderilmesinin ardından askerî ayaklanmayı yöneten komutanların oluşturduğu ve 1868-1871 arasında iktidarda olan geçici hükümet dönemidir. Bu dönemde, dini serbestlik gibi kişisel haklar ile toplanma ve dernekleşme izni gibi kolektif özgürlüklerin yer aldığı 1869 Anayasa’sı hazırlanmıştır. Meşruti monarşiyi tekrar tesis etmek isteyen Kurucu Parlamento (*Cortes Constituyentes*), II. Emmanuel Vittorio’nun oğlu I. Amadeo’yu kral olması için İspanya’ya davet etmiştir. Bu daveti kabul eden I. Amadeo, Savoy Hanedanı’na mensup tek İspanya kralı olmuş ve demokratik altı yılın ikinci dönemi başlamıştır. Yeni kral meşruti monarşi çerçevesinde hareket etse de sömürge toprağı olan Küba’daki halk huzursuzluğu, Cumhuriyetçiler ile Bourbon Hanedanı taraftarlarının eylemleri ve 1872 tarihli Karlist ayaklanma, 1870’de başlayan hükümdarlığının 1873’te sonlanmasına yol açmıştır. I. Amadeo’nun ülkeyi, tahtını

²⁶ Francisco J. Romero Salvadó, *Modern Spain Politics and Society since 1974*, Great Britain, Bloomsbury Publishing, 2024, s. 2-3.

korumak için mücadeleye girmeden sessiz bir şekilde terk etmesinden sonra oluşan iktidar boşluğu, Şubat 1873 tarihinde ilan edilen Birinci Cumhuriyet ile doldurulmuştur.²⁷ Bölgelere özerklik sağlayan federal yapısı nedeniyle hem ülke içindeki merkezîyetçilik yanlılarının hem de merkezîyetçi politika güden Fransa'nın tepkisiyle karşılaşan Cumhuriyet'in kurucuları arasındaki birliğin bozulması, rejimin sonunu getirmiştir.²⁸ Cumhuriyetçilere karşı koyabilmek için yeterince güçlü olduklarını düşünen bir grup subay 3 Ocak 1874'te General Manuel Pavía'nın önderliğinde İspanya Temsilciler Meclisi'ni basmış, Birinci Cumhuriyet Dönemi'nde hazırlanan bir anayasa bulunmadığı için kolaylıkla Cumhuriyeti ortadan kaldırmıştır.²⁹ Cumhuriyet rejiminin nihayete ermesiyle demokratik altı yıl dönemi de sonlanmıştır.

1.1.2. Bourbon Restorasyonu ve Turno Sistemi

1868'de yönetimden ayrılmak zorunda kalan Bourbon Hanedanlığı Aralık 1874'te II Isabel'in oğlu XII. Alfonso'nun tahta çıkmasıyla tekrar İspanya'ya hükmetmeye başlamıştır. Bourbon Hanedanı'nın yeniden iktidara gelmesiyle başlayan bu süreç Restorasyon Dönemi olarak adlandırılmaktadır. Restorasyon Dönemi'nin siyasi yapısını, Şanlı Devrim sırasında liberal hareketlere karşı olduğu bilinen muhafazakâr Antonio Cánovas del Castillo oluşturmuştur. Hem monarşi hem de Cumhuriyet döneminde tüm iktidarların askerî darbeler tarafından sekteye uğratıldığı bilincinde olan Muhafazakâr Parti (*Partido Conservador*) lideri Cánovas keskin bir fikir değişikliğiyle, belirli aralıklarla muhafazakâr hükûmetlerin yerine liberallerin iktidara gelebileceği bir sistem tasarlamıştır. Siyasi istikrarsızlığı sonlandırmayı amaçlayan bu sistemin temelinde, adına "barışçıl değişim" (*turno pacífico*) denilen bir yöntem yatmıştır. Buna göre yönetme yetkisine sahip olan parti yıpranma belirtileri gösterdiğinde³⁰, ordu müdahalesine meydan verilmeden muhalefette olan parti hükûmet kurmuştur.³¹

²⁷ Francisco J. Romero Salvadó, *a.g.e.*, s. 4.

²⁸ Javier Tusell, *a.g.e.*, s. 149-150.

²⁹ Julio Valdeón, Joseph Pérez, Santos Juliá, *Historia de España*, Espasa, Barcelona, 2020, s. 440-441.

³⁰ Bu durumda hükûmet başkanı Cortes'i dağıtıyor ve 400 sandalyeli parlamentoda yeni iktidar partisinin 230-240 arasında parlamentolarla temsil edileceği, muhalefet partisinin yaklaşık 100 sandalye kazanacağı, hanedan partileri dışındakilerin ise parlamentonun geri kalan kısmını oluşturacağı, sonucu önceden bilinen seçimleri ilan ediyordu. Bk. Santos Juliá, José Luis Garcia Delgado, Juan Carlos Jiménez ve Juan Pablo Fusi, *La España del siglo XX*, Marcial Pons, Madrid, 2003, s. 23-24.

³¹ Pamela Beth Radcliff, *Modern Spain 1808 to the Present*, Wiley-Blackwell, New Jersey, 2017, s. 71-72.

Cánovas “barışçıl değişim” sisteminin diğer parçasını oluşturması için “demokratik altı yıl döneminde” İçişleri Bakanı olan, liberalizm savunucusu Práxedes Mateo Sagasta ile görüşmüştür. 1880 yılında Liberal Parti’yi (*Partido Liberal*) kuracak olan Sagasta, “değişim” sistemine dâhil olarak basın ve dernek kurma özgürlüğü ile genel oy gibi hakların kazanılabileceğini düşünerek, Cánovas’ın teklifini kabul etmiştir.³² Cánovas ile Sagasta’nın sistemine işlerlik kazandıran temel dinamik *caciquismo*³³ adlı, yerel ağalık teşkilatlanmasıdır. Kırsalda sözü geçen ağalar (*caciques*), İçişleri Bakanlığı’ndan aldıkları talimatlarla her seçim dönemi hangi partinin iktidar olacağını ve kimlerin parlamentoda yer alıp, belediye başkanı olacağını belirleyen faaliyetlerde bulunmuşlardır. Vergi borcunun silinmesi, düşman olarak görülen kişinin daha çok vergi vermesinin sağlanması, askerlik görevini yerine getirmemek gibi iltimaslar karşılığında halk, seçimden önce işaret edilen partiye yönlendirilmiştir. Krala bağlı olan iki hanedan partisinin (Liberal ve Muhafazakâr Parti) birbirlerini belirli aralıklarla ikame ederek iktidar olmasını sağlayan manipölasyonların arkasında olan bu ağalar, yaptıklarının karşılığı olarak valilerin, hâkimlerin ve kolluk kuvvetlerinin desteğini kazanmışlardır.³⁴

1869 Anayasa’nın liberal yapısının meşruti monarşinin aleyhine olduğunu düşünen Cánovas, “barışçıl değişim” modelini pekiştirmek için 1876 Anayasası’nı hazırlamıştır. Buna göre parlamento, atanmışların oluşturduğu üst meclis Senato ve ülkenin yüzde 5’inin oy vererek seçtiği alt meclis Kongre’den oluşuyordu. Katoliklik devlet dini olarak kabul edilmesine rağmen Anayasa’da kişisel hak ve özgürlüklerin yanı sıra din serbestliği gibi unsurlar da yer almış, erkeklerin genel oy hakkının 1890 yılında tanınması da bu unsurların hayata geçirilmesi sayesinde mümkün olmuştur.³⁵ Muhafazakâr Parti, tabanı ve düşünce yapısı göz önüne alındığında kraliyete daha yakın olduğu için meşruti monarşi içerisinde avantaja sahip olsa da Liberal Parti’yi oyun dışı bırakacak hamlelere

³² *A.g.e.*, s. 72-73.

³³ *Cacique* sözcüğü, Antiller’in yerlisi olan Tainoların dilinde, diğerlerine karşı üstünlük sahibi olan ve liderlik eden anlamına gelmektedir. Latin Amerika ile Filipinler’i İspanya sömürgesi haline getiren ve *conquistador* (Fatih) olarak adlandırılan İspanyol asker, maceracı ve kâşifler bu sözcüğü kullanarak diğer Amerika kabileleri arasında yayılmasını sağladığı gibi İspanya’ya da taşımışlardır. İspanya’nın sömürgesi olan toprakların yeni hâkimi İspanyollar *señor* (efendi) unvanını taşırken, Amerika kıtası yerlilerinin önde gelenlerine *cacique* denmiştir. Dolayısıyla *cacique*, *señor* ifadesinin hiyerarşik olarak altında bulunmaktadır. Bk. Carmelo Romero Salvador, *Caciques y caciquismo en España (1834-2020)*, Los libros de la Catarata, Madrid, 2021, s. 17-18. *Caciquismo* için ayrıca bk. Santos Juliá, José Luis Garcia Delgado, Juan Carlos Jiménez ve Juan Pablo Fusi, *a.g.e.*, s. 22,23.

³⁴ Gerald Brenan, *The Spanish Labyrinth An Account of the Social and Political Background of the Spanish Civil War*, Cambridge, Cambridge University Press, 2014, s. 12.

³⁵ Pamela Beth Radcliff, *a.g.e.*, s. 73.

başvurmamıştır. Liberal Parti ise hiçbir zaman monarşi karşıtı eylem ya da söylemlerde bulunmamıştır. Bunun sonucu olarak Restorasyon Dönemi'nde meşruti monarşi, iki siyasal partiden oluşan bir sisteme dönüşmüştür.³⁶ Birinci Cumhuriyet'in ardından tarih sahnesine çıkan Cánovas sistemi, son sömürgelerin kaybedildiği 1898 Felaketi ve genel grevlerden kaynaklanan 1917 krizi gibi bazı dönemlerde sekteye uğrasa da iki hanedan partisi dışındaki siyasal oluşumların örgütlenememesi nedeniyle Primo de Rivera'nın 1923'te başlayan diktatörlüğüne kadar İspanya siyaset sahnesinde yer almıştır.

1.1.3. Felaket Yılı 1898

İspanya 1808'den 1830 yılına kadar Latin Amerika'da bulunan çoğu sömürgesini³⁷ ayaklanmalar sonucu kaybetmiştir. Bunun başlıca sebebi, Fransız işgali ile başlayan dönem sonrasında topraklarından çok uzakta olan sömürgelerine müdahale edebilecek askerî ve ekonomik güce sahip olmamasıdır. İspanya'nın Küba, Porto Riko ve Filipinler gibi sömürgelerini elinde tutmaya çabaladığı bu dönemde, özellikle 1870'lerden itibaren dünya ticaretinde sözü geçen ve hızla büyüyen bir devlet olarak sahneye çıkan Amerika Birleşik Devletleri eski nüfuz alanlarının yanı sıra dünyada henüz sömürgeciliğin uğramadığı bölgelere de ulaşmak istemiştir. Bunun sonucunda sömürgeci devletler arasındaki mevcut güç dengesi bozulmaya başlamıştır.³⁸

İspanya'nın XIX yüzyılın ikinci yarısında elinde kalan sömürgeleri arasında en çok önem verdiği yer o dönemde dünyada en fazla şeker üretilen Küba olmuştur.³⁹ Bununla beraber deniz aşırı sömürgeye sahip olmanın getirdiği prestij ve Ada'da görev yapan subayların daha hızlı rütbe kazandığı bir yer olması Küba'yı ekonomik değerinin yanında askerî açıdan da önemli kılmıştır. Küba'da İspanyol sömürgeciliğine karşı ilk önemli isyan 1868 yılında çıkmış ve 1878 tarihli Zanjón Antlaşması ile sona eren on yıllık savaş dönemi başlamıştır. Antlaşma sonrasında vaat edilen yönetim iyileştirmesi yerine getirilmediği için 1895 Şubatı'nda yeni bir ayaklanma başlamıştır. Ekonomik ve askerî

³⁶ Santos Julia, José Luis Garcia Delgado, Juan Carlos Jiménez ve Juan Pablo Fusi, *a.g.e.*, s. 21.

³⁷ Bu sömürge topraklarının arasında şu anki Meksika, Arjantin, Şili, Peru, Uruguay, Bolivya, Paraguay, Ekvador, Kolombiya ve Venezuela gibi ülkeler bulunmaktadır.

³⁸ Pamela Beth Radcliff, *a.g.e.*, s. 73.

³⁹ Şekerin yanında, Ada'da üretilen, kahve, pamuk ve tütünün İspanya'nın mevcut ticaret açığının kapatılmasına bir nebze de olsa faydasının dokunması, Küba'nın İspanya nazarındaki önemini arttırmıştır. Bk. Francisco J. Romero Salvadó, *a.g.e.*, s. 20.

açından yeterli olamayan yönetimin İber Yarımadası dışında kalan son topraklarından Küba'yı kaybetmesinin başlıca sebeplerinden biri de batı bölgelerinin fethi ile (*conquest of the West*) siyasi birliğini tamamlayan ve Ada ekonomisine göz diken ABD'nin koloni rekabetine dahil olmasıdır. İspanya'nın Ada'yı terk etmesini isteyen ABD, sömürgecilik faaliyetlerini gerekçelendirmek için Küba'da yerleşik vatandaşlarının canlarını ve mallarını koruma iddiasıyla Ocak 1898'de *USS Maine* adlı savaş gemisini bölgeye göndermiştir. 15 Şubat tarihinde *USS Maine*'de meydana gelen patlama sonucunda 266 kişinin hayatını kaybetmesini fırsat bilen ABD, Nisan ayında İspanya'ya savaş ilan etmiştir.⁴⁰

Küba ve Filipinler'de yerel isyancılara karşı gelmekte dahi zorlanan İspanya bu savaş ilanına karşı oldukça zor bir durumda kalmıştır. 1897'de bir suikasta kurban giden Cánovas'ın yerine hükümet başkanı olan Sagasta'nın kabinesi, Restorasyon rejiminin devamlılığı için ABD'ye boyun eğmeyerek, ordunun ve sömürgelerden ticari olarak faydalananların tepkisinden çekindiği için sonucu başlamadan belli olan savaşa girme kararı almışlardır. Filipinler'in Cavite ve Küba'nın Santiago de Cuba şehirlerinde konuşlu köhne İspanyol donanması kendisinden ateş gücü ve mürettebat sayısı olarak kat kat üstün olan ABD donanması karşısında tutunamamış ve sırasıyla 1 Mayıs ile 3 Temmuz 1898'de bozguna uğramıştır. "*Gemiye sahip olup onursuz olmaktansa, onurlu olup gemisiz kalmak daha iyidir*"⁴¹ düsturuyla girilen muharebeler sonrası yeterli deniz gücüne sahip olmadan savaşa devam edilemeyeceğini anlayan kamuoyu tarafından hükümete herhangi bir baskı olmadığı için Sagasta kabinesi, ağustos ayının başında kolaylıkla mütareke isteyebilmiştir. Aralık ayında imzalanan Paris Antlaşması ile İspanya imparatorluk döneminden kalan son kolonileri Küba, Porto Riko, Guam ve Filipinler'i kaybetmiştir.⁴² ABD karşısında alınan yenilgi sonucu son sömürgelerin de elden çıkması, toplumsal değişiklikleri hızlandırmayı amaçlayan aydın kesimin "yenileşme" (*regeneracionismo*)

⁴⁰ Ekipmansızlık ve hastalıklardan dolayı Küba yerlilerinin isyanlarını bastırmakta dahi zorluk çeken İspanya'nın bilinçli bir şekilde ABD savaş gemisine saldırması çok düşük bir ihtimal olarak değerlendirilmektedir. Genel kanı, gemide kaza sonucu bir patlama olduğu yönündeyken, ABD müdahalesini istedikleri için saldırının arkasında Kübalıların da olabileceği düşünülmektedir. Bk. Enrique Moradiellos, *Spain in the World: From Great Empire to Minor European Power, Spanish History Since 1808*, ed. José Alvarez Junco, Adrian Shubert, Arnold, Londra, 2000, s. 117.

⁴¹ *¡Más vale honra sin barcos que barcos sin honra!*

⁴² Francisco J. Romero Salvadó, *a.g.e.*, s. 21.

ve 98 Kuşağı⁴³ adı verilen akımları ortaya çıkarmasına zemin hazırlamıştır. Felaket (*desastre*) yılı olarak anılan 1898’de son kolonilerin de kaybedilmesinin en önemli sonucu, asırlardır imparatorluk sıfatı taşıyan İspanya’nın ulus-devlet statüsüne geçmesidir.

1.1.4. Fas Sorunu ve Trajik Hafta

1898 Amerika savaşı İspanya’nın askerî yetersizliğini ve diplomatik yalnızlığını gözler önüne serdiği için XX. yüzyılın ilk yıllarındaki İspanyol dış politikası, uluslararası alanda çehresi değişen rekabetçi emperyalizm karşısında İber Yarımadası ile Kanarya ve Balear Adaları’nın güvenliğini sağlamak üzerine şekillenmiştir. Bu nedenle, Cebelitarık Boğazı’nın ve Kanarya Adaları’nın karşısında bulunan Fas, ülke dış politikasının önemli konularından biri haline gelmiştir. İspanya’nın doğal sınırının Kuzey Afrika’da bulunan Atlas Dağları’ndan başladığını belirten hükûmet başkanı Antonio Cánovas’ın bu söylemi, Fas’taki nüfuz alanına verilen önemi ortaya koymuştur.⁴⁴

İspanya’nın Kuzey Afrika’daki varlığının kabul edilmesi, 1904’te Fransa ile varılan gizli anlaşma ve 1906’daki Algeciras Konferansı ile gerçekleşmiştir. İspanyol nüfuz alanı olarak belirlenen Fas’taki dağlık Rif bölgesi uluslararası bağlamda küçük bir etki alanı olarak kabul görse de son kolonilerini kısa bir süre önce kaybeden ülke için bir prestij meselesi olduğu gibi, bölgenin stratejik konumu nedeniyle de önem taşımıştır. Fakat bu nüfuz alanının kontrol edilmesi, İspanyol hükûmeti açısından kolay olmamıştır. Rif bölgesinin işgaline tepki gösteren Berberî kabilelerin İspanyol askerî konuşlanmalarına düzenlediği saldırılar 1908 yılında başlamış, 1909 yılında ise doruk noktasına ulaşmıştır. 1898 Felaketi nedeniyle sömürgelerle ilgili kötü anılara sahip halk ve hükûmet karşıtı basın, verilen kayıplardan dolayı iktidarı yüksek perdeden eleştirmeye başlamıştır.⁴⁵ Bu tepkilere rağmen, yedeklik döneminde bulunan vatandaşları tekrar silah altına alınmasına hükmeden Kraliyet Kararnamesi’nin 11 Temmuz 1909’da Resmî Gazete’de

⁴³ Miguel de Unamuno, Joaquín Costa, Pío Baroja ve José Ortega y Gasset gibi önemli aydınların başını çektiği 98 Kuşağı adlı edebiyat ve düşün akımının adı da İspanya’nın imparatorluk sıfatını 1898 yılında kaybetmesinden gelmektedir. Bk. Raymond Carr, *Spain: A History*, Oxford University Press, USA, 2000, s. 224.

⁴⁴ Sebastian Balfour, “Spain and the Great Powers in the Aftermath of the Disaster of 1898”, *Spain and the Great Powers in the Twentieth Century*, ed. Sebastian Balfour ve Paul Preston, Routledge, 2002, s. 19.

⁴⁵ Julián Casanova ve Carlos Gil Andrés, *Twentieth-Century Spain a History*, Cambridge University Press, Cambridge, 2014, s. 49.

yayımlanması, grevlerin ve iflasların neden olduğu durumdan bunalan işçilerin Katalonya’da isyan etmesine neden olmuştur. Askerlikle yükümlü tüm vatandaşların orduya çağrılmaması, asker yakınlarına yapılan maddi yardımların düzensizliği ve son olarak ölüm veya sakatlık durumunda askerlere herhangi bir tazminat ödenmemesi halkın öfkesini daha da arttırmıştır.⁴⁶

Sosyalistlerin başını çektiği protestolar 1909 Temmuz’unda askerî birliklerin sokağa inmesiyle çatışmaya dönüşmüştür. Fas’ta 23 ve 27 Temmuz’da binden fazla zayıat verilmesinin ardından İspanyol Sosyalist İşçi Partisi (*Partido Socialista Obrero Español - PSOE*) ile Genel İşçi Sendikası (*Unión General de Trabajadores - UGT*) 2 Ağustos’ta genel grev ilan etmiş, o tarihten daha önce, 26 Temmuz’da Barselona’da silahlı çatışma olarak başlayan olaylar Kilise karşıtı eylemlere dönüşmüştür. Trajik Hafta (*Semana Trágica*) olarak adlandırılan şiddet olayları Barselona’yı aşarak diğer şehirlere sıçramış, gözaltı vakalarını derneklerin kapatılması ve katı bir basın sansürü takip etmiştir. Hükûmet başkanı Antonio Maura yaşanan olayların ardından infaz edilen idamlar nedeniyle ülke içinde ve farklı Avrupa ülkelerinde yükselen protesto sesleri karşısında, “İspanya’nın yarısı ve Avrupa’nın yarısından fazlasını” karşısına alamayacağını söyleyerek 21 Ekim’de istifa etmiştir.⁴⁷ Trajik Hafta olarak adlandırılan Temmuz ve Ağustos 1909 olayları nedeniyle hükûmetin değişmesi; Cumhuriyetçiler, işçi partileri ve sendikaların sokağın gücünü fark etmesini ve cesaret kazanmasını sağlamıştır. Bu bağlamda 1909 olaylarının önemi, kendinden önceki 1898 Felaketi ile beraber Restorasyon Dönemi sisteminin çatlaklarını göz önüne sermesidir.

1.1.5. İspanya’nın I. Dünya Savaşı’ndaki Tarafsızlığı

İspanya I. Dünya Savaşı yıllarına “barışçıl değişim” sistemiyle işleyen meşruti monarşi rejimi ile girse de hanedan partilerinin birbirlerini ikame etmekten vazgeçmeye başlaması⁴⁸ ve kendi içlerinde anlaşmazlığa düşmeleri, uzun yıllardır süre gelen sorunsuz iktidar değişimini sekteye uğratmaya başlamıştır. Bunun yanı sıra, işçi sendikalarının güç

⁴⁶ Joan Connelly Ullman, *The Tragic Week a Study of Anticlericalism in Spain 1875-1912*, Massachusetts, Harvard University Press, 1968, s. 132.

⁴⁷ Julián Casanova ve Carlos Gil Andrés, *a.g.e.*, s. 50-51.

⁴⁸ Muhafazakâr Parti lideri Antonio Maura 1913’te Liberal Parti’nin yerine iktidara gelmeyi reddetmiş, bunun sonucunda Kral XIII. Alfonso tarafından parti liderliğinden uzaklaştırılmıştır. Bk. Pamela Beth Radcliff, *a.g.e.*, s. 91.

kazanması⁴⁹ ve hanedana bağlı olanlar dışındaki küçük partilerin taraftar bulmaya başlamasıyla ülke siyasetinin çehresi değişmiştir.

İspanya'nın I. Dünya Savaşı'ndan önceki dış siyaseti, 1904'te Samimi İttifak'ı (*Entente Cordiale*) oluşturan İngiltere ve Fransa'ya yakın seyretmiştir.⁵⁰ İspanya, bu iki devletin İspanya'nın adalarını ve kıyı bölgelerini koruması karşılığında Cebelitarık egemenliğinin İngiltere'ye bırakılmasını öngören 1907 tarihli Cartagena Antlaşması'nı imzalayarak Samimi İttifak'a daha da yakınlaşmasına rağmen, muhafazakâr Eduardo Dato hükûmeti Büyük Savaş'ın dışında kalma kararı almıştır.⁵¹ Tarafsızlık kararı, Arşidük Franz Ferdinand'dın Saraybosna'da öldürülmesinin ardından, 28 Temmuz 1914'te Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'a savaş ilan etmesinden yalnızca iki gün sonra, 30 Temmuz'da alınmıştır. Resmî gazete *Gaceta de Madrid*'te yayımlanan Kraliyet Kararnamesi'nde, Viyana'daki İspanya büyükelçisinin iki ülke arasında savaşın başladığını haber verdiği ve İspanya'nın bu savaşın tamamen dışında kalacağı vurgulanmıştır.⁵² Bu karar sayesinde beşerî ve maddi kayıp engellense de İspanya'nın savaşın neden olduğu olumsuzluklardan tamamen uzak kalmasının önüne geçilememiştir. Bu olumsuz etmenlerden birisi, İspanyol toplumunun, Almanya İmparatorluğu'nu destekleyenler (*germanófilos*) ile İtilaf cephesi taraftarları (*aliadófilos*) olarak ikiye bölünmesidir. Almanya destekçileri arasında koyu monarşist Karlistler ile Fransa'nın temsil ettiği sekülerliğe karşı çıkan ruhban sınıfı ve aristokratlar yer almıştır. İtilaf Devletleri'ni ise daha öncekilerin aksine liberalizm taraftarı olan Cumhuriyetçiler ve

⁴⁹ İspanyol Sosyalist İşçi Partisi'ne bağlı Marksist Genel İşçi Sendikası XIX. yüzyılın son çeyreğinde kurulmuş olmasına rağmen, üye sayısını arttırarak etkili olmaya başlaması XX. yüzyılın ilk senelerine denk gelmiştir. Anarko-sendikalizmi savunan Ulusal Emek Konfederasyonu (*Confederación Nacional del Trabajo – CNT*) ise 1910 yılında kurulmuş, Birinci Dünya Savaşı yıllarında büyümüştür. Bk. Javier Tusell, *a.g.e.*, Taurus, İspanya, 2001, s. 244.

⁵⁰ Maximiliano Fuentes Codera, *España en la Primera Guerra Mundial*, Madrid, Ediciones Akal, 2014, s. 38.

⁵¹ Muhafazakâr Parti lideri Eduardo Dato, partisinin kendisinden önceki başkanı Antonio Maura'ya 25 Ağustos'ta yazdığı mektupta, İspanya'nın İtilaf Devletleri tarafında olduğunu düşünen Almanya'nın, alınan tarafsızlık kararından oldukça memnun göründüğünü, sadece Fas üzerine antlaşmaları olan İngiltere ve Fransa'nın ise hükûmeti bir taraf seçmeye zorlayamayacağını belirtmiştir. Dato ayrıca ülkenin yeterli askerî donanıma ve hazırlığa sahip olmadığını da itiraf etmiştir. Bk. Francisco J. Romero Salvadó, *España, 1914-1918 Entre la Guerra y la Revolución*, Crítica, Barselona, 2002, s. 7.

⁵² Bu kararname vasıtasıyla sadece hükûmetin tarafsızlığı açıklanmamış, yurt içinde ve dışındaki tüm İspanyol vatandaşların bu karara tamamen uyması istenmiş, aksi yönde davrananların Majestelerinin hükûmetinin himayesini ve korumasını kaybedeceği belirtilmiştir. Yine aynı kararnamede, muharip herhangi bir ordu için ülke içerisinde asker toplayan İspanyolların ve yabancıların cezalandırılacağı uyarısı yapılmıştır. Bk. *Gaceta de Madrid*, 30 Temmuz 1914, Sayı. 211, s. 238.

Sosyalistler savunmuştur.⁵³ Birinci Dünya Savaşı nedeniyle kamplaşan tarafların mücadeleleri, sözlü ifade etme boyutunu aşmadığı için “sözlü iç savaş” olarak adlandırılmıştır.⁵⁴ 1913-1915 arası hükûmet başkanı olan Eduardo Dato tarafsızlık düşüncesine sıkı sıkıya sarılmışken, 1915-1917 döneminde iktidarda olan ve Romanones Kontu (*Conde de Romanones*) olarak tanınan Álvaro de Figueroa y Torres herhangi bir tarafa dahil olacak bir adım atmamış olmasına rağmen, her zaman İtilaf Devletleri’ne yakın bir tavır sergilemiştir. Nitekim iktidara gelmeden önce yazdığı “Öldüren Tarafsızlıklar” (*Neutralidades que matan*) adlı makalesinde bu tavır açıkça görülmüş, görev süresi başladıktan sonra tarafsız olduğunu kabul ettirmek adına çaba sarf etmek zorunda kalmıştır.⁵⁵

Tarafsızlık kararı, savaşın özellikle ilk yıllarında İspanya’ya ekonomik açıdan büyük yarar sağlamıştır. Savaş sebebiyle ülkeden ayrılan yabancılarla ticari rekabetin sonlanması ve muharip ülkelere ürün tedariki sayesinde ticaret hacmi dengesinin İspanya lehine gelişmesi bu durumun başlıca sebeplerindendir. Fakat artan ihracatın enflasyona neden olarak fiyatlara yansımaları, ekonomik gelişim rüzgârlarını tersine çevirmiştir. Yükselen enflasyon sebebiyle işçilerin zam taleplerinin karşılanamaması, geniş çaplı grevlere ve toplumsal olaylara yol açmıştır.⁵⁶ I. Dünya Savaşı’nın İspanya üzerinde bir diğer etkisi, muharip ülkelerin İspanya kamuoyunu kendi taraflarına çekmek amacıyla ulusal gazeteleri, ödeme yoluyla kontrol altına alma çabasıdır. Savaş koşulları nedeniyle kâğıt fiyatlarının artması, bu emellerin gerçekleşmesini kolaylaştırmıştır. Öyle ki, özellikle Almanya destekçisi olan veya bu ülke tarafından finanse edilen gazeteler, Almanya’nın İspanyol ticaret ve yolcu gemilerini batırmasını bile belli gerekçelerle haklı çıkarmaya çalışmışlardır.⁵⁷ Mayıs 1915’te İtalya’nın, Mart 1916’da ise Portekiz’in savaşa dahil olmasıyla İtilaf Devletleri nezdinde İspanya’nın müttefiklik değeri daha da azalmıştır. Bunun üzerine, İtilaf destekçileri tarafsızlığın bir önce bırakılması ve

⁵³ Francisco J. Romero Salvadó, *Modern Spain*, s. 49-50.

⁵⁴ Pamela Beth Radcliff, *a.g.e.*, s. 90.

⁵⁵ Romanones Kontu’nun İtilaf Devletleri’ne yakın olmak istemesinin altında iki ana sebep yatmaktadır. Bunlardan birisi, İspanya’nın İngiltere ve Fransa’nın onayıyla Fas’taki nüfuzunu arttırmak istemesiyken, diğeri yine Fas’ta ve Asturias bölgesinde bulunan ve kazancı Fransa’ya gönderilen maden ocaklarının ortaklarından biri olmasıdır. Bk. Francisco J. Romero Salvadó, *España*, s. 71.

⁵⁶ Francisco J. Romero Salvadó, *España*, s. 26.

⁵⁷ *ABC, La Acción, El Correo Español, El Debate, El Universo, La Tribuna ve La Nación* adlı gazeteler Almanya yanlısı bir tutum sergilerken; *La Época, El Diario Universal, El Liberal de Madrid, El Heraldo de Madrid, La Correspondencia de España ve El Imparcial* ise İtilaf Devletleri için propaganda yapmıştır. Bk. *A.g.e.*, s. 80.

Fransa'nın yanında olunması için baskılarını arttırırken, Almanya'nın yanında savaşa girmenin intihar olacağını fark eden İttifak yanlıları “ulusal bağımsızlık” olarak niteledikleri kati tarafsızlığı savunmaya başlamıştır.⁵⁸

Sonuç olarak; I. Dünya Savaşı İspanyol toplumunu hem desteklenen taraf hem de tarafsız kalıp kalmama bağlamında ikiye bölmüştür. Kırsaldaki nüfus savaşın getirdiği zorluklardan etkilense de genel olarak savaşa kayıtsız kalmıştır. Şehirde yaşayan aydınlar ve siyasal elit ise savaşı, muharip devletlerin belirli bir ideolojiyi temsil ettiği bir çatışma ortamı olarak görmüştür. Uluslararası arenada koyulan hedefe ulaşamamış, galip devletler savaş sonunda İspanya'ya arabulucu rolü vermemişlerdir. Bu sebeple, savaş öncesinde mali ve askerî yetersizliklerinden dolayı diğer Avrupa ülkeleri tarafından potansiyel bir müttefik olarak görülmeyen İspanya, I. Dünya Savaşı'nın ardından dış siyasette daha da zor bir duruma düşmüştür.⁵⁹

1.1.6. Primo de Rivera Diktatörlüğü

Birinci Dünya Savaşı'nın son dönemlerinde İspanya'da bir dizi siyasi ve toplumsal çatışma meydana gelmiştir. Bu çatışmaların temel nedenleri; “barışçıl değişimin” garantisi olan hanedan partilerinin kendi içlerinde anlaşmazlığa düşmeleri ve o döneme kadar iktidarlara fazla sorun çıkarmayan Sosyalistlerin yerine, sol kesimin katı politikalar izleme taraftarı olan kısmını temsil eden ve başını Ulusal Emek Konfederasyonu'nun (CNT) çektiği anarko-sendikalistlerin 1917 Bolşevik İhtilali'nden etkilenerek güç kazanmasıdır.⁶⁰ Çatışmaları tırmandıran bir diğer faktör, etkinliklerini arttırmaya başlayan bölgesel ayrılıkçılık taraftarlarının mevcut rejimi savunan kesimle karşı karşıya gelmesidir. Katalan, Bask ve Galiçya milliyetçileri 11 Eylül 1923'te Katalonya Ulusal Günü'nü anmak için Barselona'da toplanarak adı geçen bölgeler için özerklik talep etmiştir. Gösteri sırasında İspanya karşıtı ve Fas'taki Rif kabileleri lehine sloganlar atılması neticesinde İspanyol milliyetçileri ve kolluk kuvvetleri ile göstericiler arasında şiddetli çatışmalar yaşanmıştır. Barselona garnizonunda görevli subayların büyük kısmı

⁵⁸ Francisco J. Romero Salvadó, *Modern Spain*, s. 50.

⁵⁹ Yasemin Türkkân Tunali, *İspanyol Diplomatik Kaynaklarına Göre I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele'de Türkiye*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2016, s. 61.

⁶⁰ Francisco Romero, “Spain and the First World War”, *Spain*, s. 47-48.

yaşananları, “İspanyol ulusunu yok etmeye kararlı ayrılıkçıların artan provokatif saldırılarının bardağı taşıran son damlası” olarak değerlendirmiştir. Bir süredir hükûmeti devirme planları yapan Barselona garnizon komutanı Miguel Primo de Rivera bu gelişmelerden faydalanmış, 15 Eylül için planladığı darbe tarihini birkaç gün öne almıştır.⁶¹

Primo de Rivera 13 Eylül 1923'te Barselona merkezli basın kuruluşlarından, darbenin nedenlerini açıklayan bildirisinin tüm gazetelerde yayımlanması istemiştir. Bildiri aracılığıyla cinayetlere, terör saldırılarına, komünizm propagandası yapanların cezasız kalmasına, bölücülüğe ve “Fas trajedisini” gerekçe olarak kullanan “aşâğılık siyasi entrikaların” yarattığı “toplumsal düzensizliğe” son verilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bunu gerçekleştirebilmek amacıyla, “ülkeyi yönetecek çalışkan ve dürüst kişiler” bulunana kadar, Madrid'de kurumların işleyişi ve kamu düzeninin korunmasıyla görevli “geçici bir askerî yönetim” kurulacağı bildirilmiştir. Bu açıklamaya, Fas'taki İspanyol varlığının devamını arzulayan subaylar dışında⁶² ordunun ekseriyeti ve Katolik topluluklar destek verirken, geriye kalan kesimlerin büyük çoğunluğu kayıtsız kalmıştır. İktidardaki ve muhalefetteki hanedan partileri ile cumhuriyet yanlıları gelişmelerin sonucunu beklemek amacıyla sessizliğini bozmamıştır. *PSOE* ve *UGT* ise *CNT* ve komünistler tarafından yapılan protesto çağrılarına karşı yaptıkları açıklamalarda üyelerine sükûnet çağrısında bulunmuştur.⁶³

13 Eylül'de Katalonya'da sıkıyönetim ilan eden Primo de Rivera, Kral XIII. Alfonso'dan meşru hükûmeti devirmek için onay almıştır. Kral tatil için bulunduğu San Sebastián şehrinden 14 Eylül'de döndükten sonra hükûmetin görevinin sona erdiğini açıklayarak, Primo de Rivera'yı başkent Madrid'e davet etmiştir. Primo de Rivera'nın Kral tarafından askerî yönetimin başına getirilmesi ve Kongre ile Senato'nun dağıtılmasıyla darbe⁶⁴ başarıya ulaşmış, yürürlükteki 1876 Anayasa'sı askıya alınmış ve

⁶¹ Alejandro Quiroga, *Making Spaniards Primo de Rivera and the Nationalization of the Masses 1923–1930*, Palgrave Macmillan, Hampshire, 2007, s. 32.

⁶² Ordu mensuplarının bir kısmı, özellikle 1898 Felaketi'nden sonra, “barışçıl değişim” sistemi ile başa geçen sivil yönetimler yerine askerî bir idareyi tercih etseler de Fas'ta bulunan birliklerin sayısını azaltmak isteyen Primo de Rivera'ya şüpheyle yaklaşmıştır. Bk. Gabriel Jackson, *Aproximación a la España Contemporánea 1898-1975*, Barselona, Ediciones Grijalbo, 1981, s. 66.

⁶³ Julián Casanova ve Carlos Gil Andrés, *a.g.e.*, s. 85-87.

⁶⁴ Primo de Rivera'dan önce İspanya'da yapılan askerî darbeler, iktidarları düşürdükten sonra yönetme erkini siyaset sahnesinde bulunan başka gruplara bırakmıştır. Eylül 1923 darbesini düzenleyen Primo de

XIII. Alfonso'nun babası XII. Alfonso döneminde başlayan ve 50 yıl süren meşruti monarşi sistemi son bulmuştur.⁶⁵ Diktatörlüğün “eski yozlaşmış rejimi” ortadan kaldırdığı ve kısa bir süre sonra yerini parlamenter sisteme bırakacağı düşünüldüğü için rejim değişikliğini memnuniyetle karşılayanlar olmuştur. Darbeden sonra en geç üç ay içerisinde demokratik seçimlerin yapılması için çekilmeyi vaat eden Primo de Rivera bu sözünü tutmamıştır. Kanunlardan ziyade kendisinin sözünün geçmesi, yoğun jurnalcılık faaliyeti, baskı ve sansür halkta memnuniyetsizlik yaratmış ve kendisine verilen destek zamanla çekilmeye başlamıştır.⁶⁶ Askerî yönetim darbeden sonra başta basın olmak üzere tüm mecralardan gelebilecek muhalif tavrın önüne geçebilmek amacıyla sıkıyönetim ilan etmiş ve diktatörlüğü eleştiren herkesin ağır bir şekilde cezalandırılması talimatı vermiştir.⁶⁷

Primo de Rivera, diktatörlüğü süresince Fas sorununu çözmeye ve *caciquismo* adlı kırsal ağalık sistemini ortadan kaldırmaya ağırlık vermiştir. Fas sorunu büyük oranda çözüldükçe⁶⁸, Restorasyon döneminden kalan *caciquismo* şekil değiştirerek İspanya siyasetinde yer almaya devam etmiştir. Bu sorunun çözümü için generaller mülki amir olarak atanmış, kent konseyleri feshedilmiş ve subaylar vilayetlere hükûmet temsilcisi olarak gönderilmiştir. Subaylar, meclis üyelerini ve idari personeli denetlemekle ve “anarşistler, komünistler ile ayrılıkçılardan oluşan vatan düşmanlarıyla” mücadele etmekle görevlendirilmiştir. Hükûmet temsilcileri başlangıçta eski belediye meclis üyelerinin ve *cacique* adlı kırsalda sözü geçen ve seçim sonuçlarını belirleyen kişilerin tutuklanmalarını sağlasa da kendilerine verilen yetkinin fazlalığı dolayısıyla çıkar çevreleriyle iş birliği yaparak kendileri birer *cacique*'ye dönüşmüşlerdir.⁶⁹

Diktatörlüğe siyasi meşruiyet kazandırmak amacıyla 1924'te Yurtsever Birlik (*Unión Patriótica*) adlı partiyi kuran Primo de Rivera, 1925 yılında Fas sorununun

Rivera iktidarı sivillere devretmediği için bu darbe sonucu bakımından bir ilktir. Bk. Pamela Beth Radcliff, *a.g.e.*, s. 147.

⁶⁵ Alejandro Quiroga, *a.g.e.*, s. 32.

⁶⁶ Gerald Brenan, *a.g.e.*, s. 124-125.

⁶⁷ Alejandro Quiroga, *a.g.e.*, s. 33-34.

⁶⁸ Bu çözüm, Rif kabilelerinin lideri Abdülkerim Hattabi'nin Fas'ta bulunan Fransız birliklerine saldırıya geçmesiyle mümkün olmuştur. Bu saldırı İspanya ile Fransa'nın birlikte hareket etmesini sağlamış, 8 Eylül 1925 tarihli El-Hüseyma Taarruzu'nda, ileride İspanya İç Savaşı'nı başlatacak darbe içerisinde bulunan komutanlar José Sanjurjo, Francisco Franco, Manuel Goded ve Joaquín Fanjul de yer almıştır. 1926 Mayıs'ında Abdülkerim Hattabi'nin teslim olmasıyla, 1909 yılından o zamana kadar İspanya'nın 50 bin asker kaybettiği Fas'taki aktif çatışma sona ermiştir. Bk. Gabriel Jackson, *a.g.e.*, s. 66,67.

⁶⁹ Francisco J. Romero Salvadó, *a.g.e.*, s. 71.

hafiflemeye başlaması ve Katalonya'daki ayrılıkçı hareketlerin bastırılmasından sonra sivil bir idare (*directorio civil*) oluşturup yeni bir anayasa taslağı hazırlamak için Danışma Meclisi'ni (*Asamblea Consultiva*) kurmuş ve diktatörlüğünü kurumsallaştırmak istemiştir. Oluşturulan sivil idare aracılığıyla sosyal alanda korporatist, ekonomide milliyetçi bir politika uygulanması amaçlanmıştır. Baskıcı politikalar sayesinde diktatörlüğünün ilk yıllarında başarılı addedilen Primo de Rivera, iktidarda kalma süresi açıklanandan çok daha uzun sürdüğü için temsilci göndermesi istenen kişi ve kurumların boykotu nedeniyle Danışma Meclisi girişiminin başarısız olmasının ardından gücünü yitirmeye başlamıştır.⁷⁰ Sol kesimin yıpranan diktatörlükten faydalanarak iktidarı ele geçirmesinden ve monarşiye son vermesinden korkan üst rütbeli subayların Primo de Rivera'nın yönetimden el çekmesinin vaktinin geldiğini düşündüğü dönemde, Kralın amcası olan Sevilla garnizon komutanı Don Carlos 28 Ocak 1930'da Madrid'e gönderdiği mesajla, bu konuyla ilgili kaygılarını belirtmiştir. Tahtını korumak isteyen Kral XIII. Alfonso bu mesajın ardından Primo de Rivera'nın istifa etmesini sağlamak için ikna edilmesi talimatını vermiştir. Ordunun ve kralın desteğinden yoksun olarak iktidarda kalmanın mümkün olmadığını gören diktatör istifa etmeyi kabul etmiş⁷¹, 29 Ocak günü, yaklaşık 7 yıl süren Primo de Rivera diktatörlüğü sona ermiştir.⁷²

Kral XIII. Alfonso'nun, Primo de Rivera'nun yerine gelecek yeni hükûmet başkanı vasıtasıyla⁷³ işlerin yoluna gireceğine dair hayalleri, 1923 yılında yürürlükten kaldırılan 1876 Anayasası'nın yerine yenisinin oluşturulmaması nedeniyle suya düşmüştür. Hükûmet Başkanı Juan Bautista Aznar işçi grevleri ve üniversite olayları ile iyiden iyiye su üstüne çıkan toplumsal huzursuzluğu sonlandırmak amacıyla, göreve gelir gelmez seçim yapılacağını açıklamıştır. 1922 yılından Aznar'ın açıkladığı 1931'e kadar seçim yapılmamasını göz önünde tutan XIII. Alfonso, yeni seçimlerin tahtına karşı bir

⁷⁰ Julio Valdeón, Joseph Pérez, Santos Juliá, *a.g.e.*, s. 491-492.

⁷¹ Türkiye'nin Madrid Elçiliği'nden Hariciye Vekâleti'ne 28.01.1930 tarihlerinde Primo de Rivera'nın istifasıyla ilgili iki şifre gönderilmiştir. Ortaelçi Yahya Kemal (Beyatlı) imzalı şifrelerin ilkinde, "ordunun mühim kısmından gelen ve sol tarafa mütemayil muhalifetle muhtelit kuvvet bir hareket tesirile Primodö Riveranın istifası ve diktatörlük usul idaresinin ilgası muntazırdır" ifadelerine yer verilerek Primo de Rivera'nın istifa edeceği Ankara'ya bildirilmiştir. İkinci şifrede ise beklenen istifanın gerçekleştiği vurgulanmıştır. Hariciye Vekâleti ise 30 Ocak'ta Başvekâlet'i konuyla ilgili bilgilendirmiştir. Bk. *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA)*, Fon kodu: 537, Yer bilgisi: 7492- 43077 – 4; Fon kodu: 537, Yer bilgisi: 7492- 43085 – 3; Fon kodu 537, Yer bilgisi: 236- 593 – 7.

⁷² Stanley G. Payne, *Politics and the Military in Modern Spain*, Stanford University Press, California 1967, s. 253-254.

⁷³ Primo de Rivera'dan sonra, ilk olarak Dámaso Berenguer y Fusté daha sonra ise Juan Bautista Aznar-Cabañas kısa süreliğine hükûmet başkanlığını üstlenmişlerdir.

halkoylamasına dönüşmesini engellemek amacıyla genelden önce yerel seçimlerin yapılmasını istemiş, buna rağmen amacında başarılı olamamıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, diktatörlükle beraber Restorasyon Monarşisi de son bulmuştur.

1.1.7. 1931-1936 Yılları Arasında İkinci Cumhuriyet Dönemi

Primo de Rivera'nın istifaya zorlanmasının ardından, uzun zamandır bekledikleri fırsatı ele geçirmeye yakın olduklarını düşünen cumhuriyet yanlısı siyasetçi ve entelektüeller 17 Ağustos 1930'da San Sebastián şehrinde bir araya gelmişlerdir.⁷⁴ San Sebastián Paktı (*Pacto de San Sebastián*) olarak adlandırılan görüşmeye, monarşi karşıtı siyasetçiler Alejandro Lerroux ile Manuel Azaña'nın yanı sıra, Temmuz 1930'da Liberal Cumhuriyetçi Sağ (*Derecha Liberal Republicana*) partisini kuran muhafazakâr Katolik Niceto Alcalá-Zamora ile Miguel Maura katılmıştır. Diktatörlük döneminde zıt düşüncelere sahip olan kişilerin bulunduğu toplantıda monarşiye son verip cumhuriyetin ilan edilmesi kararı alınmıştır.⁷⁵

Yukarıda bahsi geçen 12 Nisan 1931 tarihli yerel seçimlerde monarşistler ülke genelinde, özellikle kırsalda, daha fazla belediye başkanlığı kazansa da, Cumhuriyetçi-Sosyalist koalisyonun büyük şehirlerde kazandığı ezici oy çoğunluğu Cumhuriyetçileri destekleyen halkın kutlama yapmak için sokaklara çıkmasına neden olmuştur.⁷⁶ Seçim sonuçları aracılığıyla kamuoyunun kendisine sırt çevirdiğini gören XIII. Alfonso 14 Nisan'da İspanya'dan ayrılmıştır.⁷⁷ Niceto Alcalá-Zamora'nın aynı gün İçişleri Bakanlığı'nın balkonunda yaptığı açıklamasının radyo vasıtasıyla yayımlanmasıyla

⁷⁴ Cumhuriyet taraftarlarının diktatörlük dönemindeki ilk geniş ittifak girişimi, Alejandro Lerroux'un Cumhuriyetçi İttifak (*Alianza Republicana*) oluşumu ile Manuel Azaña'nın Cumhuriyetçi Hareket (*Acción Republicana*) grubuyla 1926 yılında görüşmesiyle gerçekleşmiştir. Bk. Julián Casanova, *República y Guerra Civil*, Editorial Crítica, Madrid, 2018, s. 7.

⁷⁵ Julián Casanova, *República*, s. 7.

⁷⁶ İspanya'nın I. Dünya Savaşı'nda tarafsız kalması sayesinde kazanılan ekonomik ivme, 1900 ile 1930 arasında Madrid ve Barselona başta olmak üzere büyük şehirlerin nüfusunda görülen artış ve son olarak Bask ile Katalonya bölgelerindeki endüstri sektörünün büyümesiyle, işçi, tüccar ve küçük sanayici sınıfı gelişmiştir. Bu sınıflar Primo de Rivera diktatörlüğünün özellikle son yıllarında cumhuriyet yanlısı bir tutum sergilemişlerdir. Bk. Julián Casanova, *The Spanish Republic and Civil War*, Cambridge University Press, New York, 2010, s. 11-12. Tatlı kız (*La niña bonita*) olarak anılan cumhuriyetin ilan edilmesinin ülkenin tüm sorunlarını çözeceğinin düşünülmesi ve birçok yerde Fransız İhtilali'ne atıfta bulunan *La Marseillaise* marşının çalınması 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı nedeniyle yapılan kutlamalarla benzerlik göstermektedir.

⁷⁷ Pamela Beth Radcliff, *a.g.e.*, s. 156.

İspanya’da İkinci Cumhuriyet resmen ilan edilmiş⁷⁸, anayasa yokluğundan dolayı Kurucu Parlamento oluşturulması kadar geçici hükûmetin görevde olacağı duyurulmuştur.⁷⁹

İkinci Cumhuriyet literatürde, Nisan 1931’den İspanya İç Savaşı’nın patlak verdiği Temmuz 1936’ya kadar üç dönem olarak bölümlenmektedir. Bu dönemler; Nisan 1931-Kasım 1933 arası birinci iki yıllık dönem (*primer bienio*), Kasım 1933- Şubat 1936 arası ikinci iki yıllık dönem (*segundo bienio*) ve Şubat- Temmuz 1936 arası Halk Cephesi dönemi (*El Frente Popular*) olarak adlandırılmaktadır.⁸⁰

1.1.7.1. Birinci İki Yıllık Dönem

Kral XIII. Alfonso’nun ülkeyi terk etmesinden sonra oluşturulan geçici hükûmetin⁸¹ başkanlığını Alcalá-Zamora, İçişleri Bakanlığını ise Miguel Maura üstlenmiştir. Sözü geçen iki eski monarşistin kilit görevlerde bulunduğu kabinenin Savaş Bakanı Cumhuriyetçi Manuel Azaña, Devlet Bakanı ise Radikal Parti lideri Alejandro Lerroux olmuştur. Diğer bakanlıklara ise sol eğilimli Cumhuriyetçiler ile Sosyalistler getirilmiştir.⁸² Birinci iki yıllık dönemde ordu, din ve devlet işlerinin birbirinden

⁷⁸ Hariciye Vekâletinin Başvekâlete gönderdiği 26 Mayıs 1931 tarihli yazıda, Türkiye’nin Madrid Elçiliğinin daha önce belirttiği üzere, İspanya Cumhuriyeti’nin Türkiye tarafından tanınmak istemesini resmî olarak iletildiği, bunun üzerine Hariciye Vekâletinin, Başvekâletin resmî başvurudan önce verdiği tanıma talimatını yerine getirdiği açıklanmıştır. Buna göre “cümhuriyetçi ve milliyetçi Türkiye’nin İspanyol milleti tarafından kabul ve tasvip edilen cümhuriyet rejimini ve hukümetini tanıdığı” hem İspanya Hariciye Nezaretine hem de Türkiye’deki İspanya Sefaretine bildirilmiştir. Bk. *Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, Fon kodu: 30-10-0-0, Yer bilgisi: 236-593-8.

⁷⁹ Julián Casanova, *República*, s. 20.

⁸⁰ Dönemlerin bölümlenmesinde bu genel adlandırmaların yanı sıra iktidarda bulunan partilerin adları ile ideolojik nedenlerle kullanılan sıfatlar da ikincil kaynaklarda yer almaktadır. Örneğin; birinci iki yıllık dönem yapılan reformların yoğunluğu nedeniyle iki yıllık reform dönemi (*bienio reformista*) olarak adlandırılırken, ikinci iki yıllık dönem için, iktidarda olan Cumhuriyetçi Radikal Parti (*Partido Republicano Radical*) ile İspanya Özerk Haklar Konfederasyonu’nun (*Confederación Española de Derechas Autónomas - CEDA*) kısaltması olan *bienio radical-cedista* adı kullanılmıştır. İlk iki yılda yapılan reformların ortadan kaldırılması amaçlandığı için ikinci iki yıllık döneme *bienio rectificador*, *bienio conservador* ve *bienio negro* da denmiştir.

⁸¹ Geçici hükûmet geniş bir siyasi yelpazeden oluşmuştur. Alcalá-Zamora’nın Cumhuriyetçi Liberal Sağ partisi ilımlı sağda, Alejandro Lerroux’un Radikal partisi merkezde, Manuel Azaña’nın Cumhuriyetçi Hareket’i solda, Sosyalistler ise aşırı solda bulunmuştur. Bk. Stanley G. Payne, *Alcalá Zamora and the Failure of the Spanish Republic 1931-1936*, Sussex Academic Press, Great Britain, 2017, s. 30.

⁸² Paul Preston, *La Guerra Civil Española*, Debate, Barcelona, 2016, s. 54. Koalisyon sol Cumhuriyetçiler, merkez-sağ Cumhuriyetçiler ve Sosyalistler olmak üzere üç cenahın birleşmesiyle oluşmuştur. Farklı görüşleri savunan bu kişilerin ortak noktası monarşi karşıtlığı olmuştur. Katolik Alcalá-Zamora ve Miguel Maura ile Alejandro Lerroux’un temsil ettiği merkez-sağ, sınırlı sayıda yapılacak reformla liberal demokrasinin işletilmesini savunmuş, Manuel Azaña’nın liderliğini yaptığı sol Cumhuriyetçiler ve Sosyalistler ise devlet ile Kilise’yi birbirinden tamamen ayıracak köklü değişiklik taraftarı olmuştur. Bk.

ayrılması ve otonom bölgeler oluşturulması başta olmak üzere birçok alanda reform çalışmalarına girişilmiştir. İkinci Cumhuriyet'in ilanına kadar ordunun sürekli siyasetin içinde olmasından ve subay ile general sayısının fazlalığından rahatsızlık duyan Savaş Bakanı Manuel Azaña⁸³ askerî alanda köklü değişiklikler yapmanın zaruri olduğunu düşünmüştür. Subaylara Cumhuriyet'e sadakatle hizmet edeceklerine dair yemin etme zorunluluğu getiren 22 Nisan tarihli kararname ile askerî reformlar başlamıştır. Daha önce monarşi adına yemin eden subayların büyük bir kısmı bu uygulamayı önemsiz bir prosedür olarak görerek sorun çıkarmamışlardır. Subayların bir kısmı, Azaña Kanunu (*Ley Azaña*) olarak bilinen ve emekliye ayrılmaları durumunda muvazzaf oldukları dönemle aynı maaşı almalarını sağlayan yasanın çıkmasıyla tepki göstermeye başlamıştır. Bu kanun vasıtasıyla emekli olan subay sayısı fazla olsa da sağ görüşlü generallerin Cumhuriyetçi-Sosyalist koalisyonlarına öfkesi bu dönemde başlamıştır. Askerlerin asıl tepkisini çeken, diktatörlüğün mirasını ortadan kaldırmak isteyen hükûmetin Haziran 1931'de çıkardığı yasa ile Fas'taki muharebelerde verdikleri hizmet nedeniyle kazandıkları rütbelerin geri alınma ihtimali olmuştur. Özellikle Francisco Franco, Manuel Goded ile Luis Orgaz gibi generallerin albay rütbesine dönme ihtimali huzursuzluk yarattığı için tenzil-i rütbe çok sayıda subay için uygulanmamıştır.⁸⁴

Geçici hükûmetin kısa süreli iktidarının ardından Kurucu Parlamento'yu (*Cortes Constituyentes*) oluşturmak için 28 Haziran 1931'de genel seçimler yapılmıştır.⁸⁵ Kurucu Parlamento, Fransız İhtilâli'nin simgelerinden Bastille Hapishanesi Baskını'nın yıldönümü olan 14 Temmuz'da açılmış, sözcü Julián Besteiro'nun, *Cortes*'in geçici hükûmete güvenoyu verdiğini açıklamasıyla İkinci Cumhuriyet'in ilk resmî hükûmeti oluşmuştur.⁸⁶ Hükûmetin kurulmasından sonra anayasa için çalışmalara başlanmıştır.

Stanley G. Payne, *El Colapso de la República, Los Orígenes de la Guerra Civil (1933-1936)*, La Esfera de los Libros, Madrid, 2005, s. 30-31.

⁸³ Daha önceleri gazetecilik yapan Manuel Azaña I. Dünya Savaşı sırasında Fransa ordusunun durumunu takip etmiş ve askerî tarihe ilgi duymuştur. Bk. Gabriel Jackson, *La República Española y la Guerra Civil (1931-1939)*, Crítica, Barcelona, 1986, s. 76.

⁸⁴ Francisco Franco'nun kişisel tepkisini çeken olay, başında bulunduğu Zaragoza Askerî Akademisi'nin görünüşte bütçe eksikliğinden fakat aslında gerici bir odak olduğu gerekçesiyle kapatılması olmuştur. Paul Preston, *La Destrucción de la Democracia en España*, Debate, Barcelona, 2018, s. 77-80.

⁸⁵ Seçme yaşının yirmi beşten yirmi üçe düşürüldüğü, genel erkek oyunun geçerli olduğu, kadınların oy veremediği fakat milletvekili adayı olabildiği seçimlerde İspanya Sosyalist İşçi Partisi (*PSOE*) 115, Cumhuriyetçi Radikal Parti 94, geçici hükûmetin başkanı Alcalá-Zamora'nın lideri olduğu Cumhuriyetçi Liberal Sağ (*Derecha Liberal Republicana*) ise 22 sandalye kazanmıştır. Bk. Julián Casanova, *The Spanish Republic*, s. 29.

⁸⁶ *A.g.e.*, s. 28-30.

Aralık 1931’de kabul edilen İkinci Cumhuriyet’in Anayasası’nda İspanya “her sınıftan işçinin Cumhuriyeti” olarak tanımlanmıştır. Genel oy hakkı maddesiyle İspanya’da ilk defa kadınlara oy hakkı verilmiştir.⁸⁷ Meşrutî monarşi dönemindeki parlamento ve senatodan oluşan sistem yerini tek meclisli bir yapıya bırakmıştır. Buna göre parlamento tarafından altı yıllık bir süre için seçilecek cumhurbaşkanı, hükûmet başkanlarını atayıp görevden alabiliyor ve görev süresi boyunca iki kez meclisi dağıtma yetkisine sahip oluyordu.⁸⁸

Muhafazakârlar arasında askerî reformlarla birlikte huzursuzluğa neden olan bir diğer konu din alanında getirilen düzenlemeler olmuştur. Kilise’nin devlet tarafından finanse edilmesinin yasaklanmasına ve devletin güvenliğini tehdit eden dini yapıların dağıtılmasına hükmeden Anayasa’nın 26. Maddesi⁸⁹ oldukça tepki çekmiştir. Bunun yanı sıra, okullardan haçın kaldırılması, Katolik azizlerinin adını taşıyan cadde isimlerinin değiştirilmesi ve son olarak Mayıs 1931’de birçok büyük şehirde dini yapıların yakılması (*quema de conventos*) Katoliklerin Cumhuriyet rejimine öfke duymasına sebep olmuştur.⁹⁰ Hükûmetin attığı adımlardan rahatsız olan bazı subaylar ve monarşi yanlıları General José Sanjurjo ile görüşerek başında kendisinin bulunacağı bir ayaklanmaya destek vereceklerini belirtmiştir. Hem ordudaki değişikliklere hem de Katalonya’ya özerklik verilmesiyle ilgili görüşmelere karşı olan Sanjurjo’nun 10 Ağustos 1932 tarihli ve Sevilla merkezli darbe girişimi, diğer garnizonlarda görevli subayların kötü planlama nedeniyle kendisine destek vermemesi nedeniyle başarısızlıkla sonuçlanmıştır.⁹¹ *Sanjurjada* adı verilen darbe girişimi nedeniyle José Sanjurjo’ya idam cezası verilmesi gündeme gelmiş, Cumhuriyete karşı monarşist bir şehit miti oluşturmamak için bu düşünceden vazgeçilerek müebbet hapis cezası uygun görülmüştür.⁹²

⁸⁷ Seçimler genel oy hakkı usulüne göre düzenlenir maddesine, aralarında kadın Milletvekili Viktoria Kent’in de dahil olduğu bazı Cumhuriyetçiler karşı çıkmıştır. Bu itirazın sebebi, Kiliseye ve rahiplere sıkı bir şekilde bağlı olan İspanyol kadınının sağ partilere oy vereceği düşüncesidir. Manuel Azaña’nın kadınların oy verme hakkını olmazsa olmaz görmesi ve Sosyalistlerin bu görüşe destek vermesiyle genel oy hakkı 1931 Anayasası’nda yer almıştır.

⁸⁸ Francisco J. Romero Salvadó, *Modern Spain*, s. 98.

⁸⁹ *İspanya Temsilciler Meclisi İnternet Sitesi*, https://www.congreso.es/docu/constituciones/1931/1931_cd.pdf (Erişim tarihi 02.03.2025).

⁹⁰ Pamela Beth Radcliff, *a.g.e.*, s. 167-168.

⁹¹ Paul Preston, *La Guerra Civil Española*, s. 74.

⁹² CEDA’nın hükûmete girmesiyle Portekiz’de sürgün hayatı yaşamaya başlayan José Sanjurjo, İspanya İç Savaşı’nı başlatan 17 Temmuz 1936 darbesinin de planlayıcıları arasında bulunmuştur.

Toprak reformu taraftarı olan sosyalistler ile anarko-sendikalistlerin (İspanyol Sosyalist İşçi Partisi / *PSOE*, bu partiye bağlı Genel İşçi Sendikası / *UGT* ve Ulusal Emek Konfederasyonu / *CNT*) bekledikleri düzeyde adımların atılmamasından şikâyetçi olmasından dolayı Eylül 1933'te *PSOE* koalisyondan çekilmiş, *CNT* ise ülke çapında grev ve eylemler düzenlemiştir. Seçim yasası koalisyon gerektirdiği için Cumhuriyetçi-Sosyalist ittifakının bozulması iktidar değişikliğinin göstergesi olmuştur.

1.1.7.2. İkinci İki Yıllık Dönem

Muhafazakâr sağ cenahın ve monarşistlerin Cumhuriyet'in ilk iki yılında yapılan reformlara karşı direndiği, sosyalist ve anarko-sendikalistlerin ise bu reformları yeterli bulmayarak grevler ve gösterilerle iktidarı yıpratıldığı döneme denk gelen Şubat 1933'te José María Gil-Robles'in girişimiyle İspanya Özerk Haklar Konfederasyonu (*Confederación Española de Derechas Autónomas- CEDA*) adlı parti kurulmuştur. Cumhuriyet karşıtları için siyasi bir şemsiye olarak görülen partiye; toprak reformu karşıtı olan geniş arazi sahipleri, Karlistler ve diğer muhafazakâr çevreler dâhil olmuştur.⁹³ Alejandro Lerroux'un başında bulunduğu Cumhuriyetçi Radikal Parti (*Partido Republicano Radical*) 19 Kasım 1933'te yapılan seçimlerde birinci parti olmayı başaramamıştır.⁹⁴ Buna rağmen, Cumhurbaşkanı Alcalá-Zamora Cumhuriyet karşıtlığıyla tanınan *CEDA* lideri Gil-Robles'in yerine Lerroux'a hükûmet kurma yetkisi vermiş, kurulacak kabineye sol eğilimli partilerin ve *CEDA*'nın dâhil edilmemesini istemiştir. İkinci iki yıllık dönemde, daha sonraları *CEDA* üyelerinin de katıldığı toplam 12 hükûmet oluşturulmuştur. Birinci iki yıllık dönemle kıyaslandığında bariz olan istikrarsızlığın nedeni, Cumhuriyetçi Radikal Parti'nin birtakım skandallar⁹⁵ nedeniyle yıpranması ve *CEDA*'nın Alcalá-Zamora tarafından sürekli veto edilmesidir. Radikal Parti'nin iktidarda kalamayacağına anlaşılmasından sonra kurulan Manuel Portela

⁹³ Julián Casanova, *The Spanish Republic*, s. 70.

⁹⁴ En çok oyu alan *CEDA* 115, Radikal Cumhuriyetçi Parti 104 sandalye alırken, Azaña'nın Cumhuriyetçi Hareket'i bir önceki seçimde kazandığı 28 sandalyenin 23'ünü kaybederek 4 vekil ile yetinmek zorunda kalmıştır. Genel görünümde Cumhuriyet karşıtı partiler 40 sandalyeden 200'e çıkmış, sol partiler 200'den 100 sandalyeye düşmüştür. Bk.a.g.e., s. 94.

⁹⁵ "Bunlardan en önemlisi olan ve "Straperlo skandalı" olarak adlandırılan konu, Hollanda vatandaşı Daniel Strauss'un, Alejandro Lerroux iktidarı döneminde İçişleri Bakanlığı'ndan uzaktan kontrol edilebilen bir rulet makinesini ülkeye sokma izni aldığına dair suçlamasıyla başlamıştır. Bk. Nigel Townson, *The Crisis of Democracy in Spain Centrist Politics Under the Second Republic 1931-1936*, Sussex Academic Press, Brighton, 2000, s. 315.

Valladares hükûmeti geniş bir tabana dayanmadığı için iki ay gibi kısa bir zamanda son bulmuş, Alcalá-Zamora yeni seçimleri ilan etmiştir.

1.1.7.3. Halk Cephesi

İtalya’da Faşizmin, Almanya’da ise Weimar Cumhuriyeti’ni sonlandıran Nazizm’in otoriterliğinden çekinen Sosyalistler, İspanya’da da yükselmeye başlayan “sağ tehlikesi” nedeniyle Cumhuriyetçilere karşı yaptıkları muhalefeti noktalama kararı almıştır. Komünistler de o dönem için önemli bir aktör olamasalar da İspanya Komünist Partisi (*Partido Comunista de España*) çatısı altında Cumhuriyetçilere destek vermişlerdir. 1931 yılındaki reform atmosferine dönmek isteyen unsurların oluşturduğu koalisyonla Halk Cephesi (*Frente Popular*), başını *CEDA*’nın çektiği muhafazakâr sağcı bloğa ise Milli Cephe (*Frente Nacional*) denmiştir. 16 Şubat’ta yapılan seçimlerde, İkinci Cumhuriyet’in diğer iki seçimi gibi oldukça yakın sonuçlar çıkmıştır.⁹⁶ Buna rağmen 1931’de olduğu gibi büyük şehirlerde daha çok oy alan Halk Cephesi parlamentoda daha çok milletvekiline sahip olmuştur.⁹⁷

Dizginleri yeniden ele aldıktan sonra Manuel Azaña’nın hedeflediği ilk iş, Cumhurbaşkanı Alcalá-Zamora’yı görevinden uzaklaştırmak olmuştur. Anayasa’nın 81. maddesi Cumhurbaşkanıya görev süresi boyunca iki defa parlamentoyu feshetme yetkisi vermesine rağmen Alcalá-Zamora’nın bu yetkiyi kullanması⁹⁸ nedeniyle mecliste yapılan oylama, 1933 seçimlerinin birinci partisi olmasına rağmen hükûmet kurma onayı alamayan *CEDA*’nın desteğinden mahrum kalan Cumhurbaşkanı’nın aleyhine sonuçlanmıştır. *Cortes* 10 Mayıs 1936’da eski hükûmet başkanı Manuel Azaña’yı resmen Cumhurbaşkanı ilan etmiştir.⁹⁹

⁹⁶ Milli Cephe’nin 4.503.524 oyuna karşılık Halk Cephesi 4.654.116 oy almıştır. Bk. Francisco J. Romero Salvadó, *Modern Spain*, s. 118.

⁹⁷ Türkiye Cumhuriyeti Madrid Elçisi Tevfik Kâmil Koperler seçimlerden iki gün sonra, 18 Şubat’ta Hariciye Vekâletine “intihabat neticeleri” başlıklı bir yazı göndererek seçimler ve genel siyasi durumla ilgili bilgi vermiştir. Koperler; seçimlerin umulmadık bir netice verdiğini, Papa’nın sağcılara büyük bir maddi destek vermesine rağmen kaybettiklerini ve Cumhurbaşkanı Alcalá-Zamora’nın durumunun sallantıda (mütezazelzil) olduğunu iletmiştir. Bk. *TDA*, Fon kodu: 537, Yer bilgisi: 7438-43771-2.

⁹⁸ 7 Ocak 1936’da parlamentoyu ikinci defa dağıtan Alcalá-Zamora’nın bizzat seçim sonrası oluşturulan parlamento tarafından görevinden uzaklaştırılması ironiktir.

⁹⁹ Julián Casanova, *República*, s. 166-167. Manuel Azaña’nın bu göreve gelmesinden önce *Cortes* Başkanı Martínez Barrio geçici olarak Cumhurbaşkanı olmuştur. Madrid Elçiliğinden Hariciye Vekâletine 8 Nisan

Hükûmetin önem verdiği diğer konu, bir darbe girişimini engellemek amacıyla ikinci iki yıllık dönemde önemli makamlara getirilen generallerin görev yerlerinin değiştirilmesi olmuştur. Bu çerçevede; Genelkurmay Başkanı Francisco Franco Tenerife’de, Manuel Goded Balear Adaları’nda, Emilio Mola ise Navarra bölgesinin başkenti Pamplona’da görevlendirilmiştir.¹⁰⁰ Buna rağmen, seçimi kaybeden tarafın amaçlarını siyaset dışı yöntemlerle gerçekleştirme çabaları engellenememiştir.

1.2. İspanya İç Savaşı

1.2.1. İspanya’nın 1936 Yılıının İlk Yarısındaki Genel Durumu

İspanya 1936 yılına önemli iç sorunlarla girmiştir. Bunların başında, Halk Cephesi hükûmetinin en çok yankı uyandıran vaatlerinden biri olan toprak reformu konusu gelmiştir. Hükûmet reformu hayata geçirmek için adımlar atmasına rağmen kırsalda yaşayan ve toprak sahibi olmayan halk toprak dağıtımının çok yavaş olduğu gerekçesiyle, geniş toprak sahipleri ise ellerindekini kaybetmenin neden olduğu huzursuzlukla hükûmeti eleştirmiştir. Özellikle Katalonya ve Endülüs bölgelerinde güçlü olan Ulusal Emek Konfederasyonu’nun (*Confederación Nacional del Trabajo – CNT*) öncülüğünde grev ve protestolar düzenlenmiş bu sırada başlayan çatışmalar büyük şehirlere de sıçramıştır. Diğer yandan anarko-sendikalist CNT ile sosyalist Genel İşçi Sendikası (*Unión General de Trabajadores - UGT*), Falanjistler¹⁰¹ ile solcular, iç güvenlikten sorumlu askerî yapı *Guardia Civil* ile halk sürekli bir şekilde çatışma içerisinde olmuştur.¹⁰² Bu nedenlerle genel seçimlerin yapıldığı Şubat 1936’dan İç Savaş’ı başlatan temmuz ayaklanmasına kadar ülke genelinde gerginlik had safhada seyretmiştir.¹⁰³

1936’da gönderilen yazıda, sabık Cumhurbaşkanı Alcalá-Zamora’nın parlamentoyu feshetmesinin altında yatan nedenin kamuoyunu nabzını tutmanın yatmadığı ve bir merkez parti oluşturarak bu partiyi kendi hususi amaçları için kullanmak istediği düşünüldüğü için iki zıt cepheyi de memnun edemediği belirtilmiştir. Bk. *TDA*, Fon kodu: 537, Yer bilgisi: 7438-43763-2.

¹⁰⁰ Özellikle Mola’nın Karlistlerin yoğun olduğu Navarra’ya gönderilmesi ve burada darbe girişimini hazırlayan çalışmalarda bulunması alınan kararın sorgulanmasına neden olmuştur. Bk. Paul Preston, *La Guerra Civil Española*, s.108.

¹⁰¹ İspanyol Falanj partisi (*Falange Española*) Ekim 1933’te, eski diktatör Miguel Primo de Rivera’nın oğlu José Antonio Primo de Rivera önderliğinde kurulmuştur. Parti, II. Cumhuriyet sırasında güçlenen sol akımlara tepki gösterenlerin desteğiyle büyümüştür. Bk. Paul Preston, *La Guerra Civil Española*, s. 84-85.

¹⁰² Gabriel Jackson, *La República*, s. 202.

¹⁰³ Şubat ayından Temmuz’un ortasına kadar 269 kişi siyasi cinayetlere kurban gitmiştir. Bk. George Esenwein ve Adrian Shubert, *Spain at War The Spanish Civil War in Context 1931-1939*, Addison-Wesley Longman Limited, New York, 1995, s. 32.

İspanya İç Savaşı'na neden olacak asıl sorun ise bazı subay ve generallerin¹⁰⁴, Birinci İki Yıllık dönemde (1931-1933) köklü askerî reformlar gerçekleştiren Manuel Azaña'ya duyduğu öfke¹⁰⁵ ve genel çatışma ortamından duydukları rahatsızlıktır. Bu subaylar mevcut durumu değiştirmek ve aşırılıkçı olarak gördükleri sendikalar ile siyasi partilerin bir devrim gerçekleştirmesini önlemek için genel seçimlerin ertesi ay olan Mart'ta hükûmeti düşürmek amacıyla ayaklanma hazırlıklarına başlamıştır.

1.2.2. Darbe Hazırlıkları

17-18 Temmuz 1936 tarihli askerî ayaklanma ülkede gerçekleşen önceki darbelerden daha titiz planlanmıştır. Bunun temel nedeni, *director* lakaplı Emilio Mola Vidal¹⁰⁶ başta olmak üzere ayaklanmayı örgütleyen subayların, José Sanjurjo'nun 1932'deki başarısız girişiminden ders çıkarmasıdır. Şubat 1936 seçimlerinden sonra muhtemel bir askerî darbeyi önlemek isteyen Halk Cephesi hükûmeti tarafından Pamplona'da konuşlu 12. Piyade Tugay'ında¹⁰⁷ görevlendirilen Tuğgeneral Mola darbe hazırlığında bulunan subaylara bir dizi talimat göndermiştir. Mola 1936 Nisan'ında verdiği bir talimatta, “güçlü ve iyi organize olan düşmanın en kısa sürede ortadan kaldırılması için hareketin şiddetle idare edilmesi” gerektiğini belirtmiştir. Aynı talimatta, “hareketin” (*movimiento*) dışında kalan siyasi parti ve sendika yöneticilerinin hızla gözaltına alınması ve grev çağrısında bulunarak karşı koymaya çalışacakların ibretlik cezalara çarptırılması istenmiştir.¹⁰⁸

¹⁰⁴ 1936 İspanya Askerî Yıllığı'nda 425 general adı bulunmasına rağmen bunların birçoğu emekliliğe yakın oldukları için yalnızca 84 general bahsi geçen yıl birlik komutanlığı yapmıştır. Bu generallerin çok az bir kısmı Cumhuriyet karşıtı ya da radikal milliyetçi olduğu gibi Cumhuriyet yönetiminden değil Halk Cephesi koalisyonunda bulunan aşırılıkçı olarak gördükleri siyasetçilerden rahatsızlardır. Cumhuriyet karşıtlarını genel olarak, Fas Himaye Bölgesi'nde görev yapan ve *africanista* olarak adlandırılanlar oluşturmuştur. Diğer yandan 1936 yılında baş gösteren çatışmalar, grevler ve suikastlar aşırı sağcı olmayan çoğu subayın solculuk ve Katalonya karşıtı olmasına yol açmıştır. Bk. Stanley G. Payne, *Politics and the Military in Modern Spain*, s. 315-316.

¹⁰⁵ Bir kısım subay, Azaña'nın reformlar vasıtasıyla “orduyu parçalamayı amaçladığını” düşünmüştür. Bk. Gabriel Cardona, *El Poder Militar en la España Contemporánea Hasta la Guerra Civil*, Siglo XXI de España Editores, Madrid, 1983, s. 121.

¹⁰⁶ Üstlerinin emri doğrultusunda 1935 yılında, acil bir durum halinde ordunun seferber edilmesi için çalışmalar yapan Emilio Mola kışlaların ve ordunun genel durumuna hâkim olmuştur. Bk. Fernando Calvo González-Regueral, *La Guerra Civil Una Historia Total*, Arzalia Ediciones, Madrid, 2023, s. 31.

¹⁰⁷ *Anuario Militar de España*, Ministerio de la Guerra de España, Madrid, 1936, s. 69.

¹⁰⁸ Paul Preston, *La Guerra Civil Española*, s. 108.

17-18 Temmuz'da Fas İspanyol Himaye bölgesi ile İber Yarımadası'nın güneyinde başlayarak tüm ülkeye yayılacak ayaklanmanın planlamasını yapan Emilio Mola hazırlık döneminde darbenin başarıyla sonuçlanacağı konusunda endişe yaşamıştır. Bu endişenin sebebi; Afrika ordusunun en sevdiği general olan Francisco Franco'nun¹⁰⁹ ayaklanmaya katılma konusunda kararsızlık sergilemesi, José Sanjurjo'nun Portekiz'de sürgünde olması ve Cumhuriyetçi duruşuyla bilinen General Queipo de Llano'nun ancak akrabası Alcalá-Zamora'nın Cumhurbaşkanlığının düşürülmesinden sonra ayaklanmaya katılmayı düşünmesidir. Madrid ve Barcelona gibi büyük şehirlerde işçi örgütlerinin güçlü olması, cezaevinde bulunan José Antonio Primo de Rivera'nın¹¹⁰ yalnızca halk desteği olması halinde harekete destek vereceğine dair şart sunması ve Karlistlerin kendi birliklerini oluşturma istekleri de Mola'nın kararsızlığını arttırmıştır. Bu dezavantajlara rağmen Sanjurjo'nun, Mola'nın¹¹¹ direktiflerini onaylaması ve İspanya'ya geçesiye kadar kendisinin liderliğini tanınmasının ardından devam eden hazırlıklar haziran ayının sonuna doğru tamamlanma aşamasına gelmiştir. Franco'nun henüz net bir cevap vermemesi nedeniyle ayaklanmanın onunla ya da onsuz başlatılması kararlaştırılmıştır.¹¹²

Ordu içerisindeki bölünme iki gizli örgütün oluşturulmasıyla kendisini göstermiştir. Sanjurjo'nun başını çektiği darbe girişiminin (*Sanjurjada*) ertesinde, 1933'te bu girişime katılan muhafazakâr subaylar tarafından Madrid'de İspanya Askerî Birliği (*Unión Militar Española - UME*) adlı gizli bir yapılanma oluşturulmuştur.¹¹³ Askerî reformlara karşı olan yapının amacı Cumhuriyet'e son vermektir. Cumhuriyetçi subaylar nisan ayında UME ile mücadele etmek amacıyla Cumhuriyetçi Antifaşist Askerî Birlik'i (*Unión Militar Republicana Antifascista - UMRA*) oluşturmuştur. Birlik özellikle Genelkurmay, topçu sınıfı ve II. Cumhuriyet döneminde rejime sadık kişilerden kurulan

¹⁰⁹ Francisco Franco, döneminin Avrupa'da en genç general rütbesine erişen subayı olmuştur. Bk. Stanley G. Payne, *The Spanish Civil War*, Cambridge University Press, New York, 2012, s. 120.

¹¹⁰ José Antonio Primo de Rivera 14 Mart 1936'da bir PSOE üyesine suikast girişiminde bulunma suçundan Madrid'de tutuklanmıştır. 5 Haziran'da Madrid'den, ayaklanmanın başladığı sırada bulunduğu Alicante'deki bir cezaevine nakledilmiştir. 20 Kasım 1936'da kurşuna dizilmiştir. Bk. Julián Casanova, *The Spanish Republic and Civil War*, s. 200.

¹¹¹ Mola daha önceki ayaklanmaların aksine hareketin başarıyla sonuçlanmasının ardından monarşinin yeniden tesis edilmesi yanlısı olmamış, bazı kazanımlarıyla birlikte Cumhuriyet'in devamından yana olmuştur. Mola'ya göre 1931 Anayasası'nın yerine yenisi hazırlanmalı fakat din ve devlet ayrımı, inanç özgürlüğü gibi kavramlar geçerliliğini korumalıydı. Bk. Stanley G. Payne, *The Spanish Civil War*, s. 67

¹¹² Gabriel Jackson, *La República*, s. 206-209.

¹¹³ Francisco Olaya Morales, *La Intervención Extranjera en la Guerra Civil*, Ediciones Madre Tierra, Madrid, 1990, s. 33.

kolluk kuvveti *Guardia de Asalto*'ya bağlı genç subayların desteğini almıştır.¹¹⁴ Bu iki örgüt Temmuz ayaklanmasına kadar gizli bir şekilde faaliyetlerini sürdürmüştür.

Ordunun saflara ayrıldığı dönemde hükümet Başkanı Santiago Casares Quiroga, ileride ayaklanmanın önemli isimlerine dönüşecek kişilerle yüz yüze ya da yazılı olarak görüşmüş fakat darbeyi engelleyebilecek adımlar atamamıştır. Quiroga bu görüşmelerden birini, Fas'ta konuşlu olan İspanyol Lejyonu'nda (Legión Española) görev yapan Albay Juan Yagüe ile Madrid'de gerçekleştirmiştir. Hükümet başkanı sıfatının yanında Savaş Bakanı da olan Quiroga, yardımcısı Hidalgo de Cisneros'un fırsattan yararlanarak Yagüe'nin derdest edilmesi ve yerine başka bir subayın gönderilmesi teklifini, görüşmeleri sırasında Yagüe'nin Cumhuriyet'e tamamen bağlı olduğunu söylediği ve olası bir ayaklanmaya katılmayacağına dair söz verdiği için reddetmiştir. Quiroga'nın teptiği bir diğer fırsat, Francisco Franco'nun darbe girişiminden çok kısa bir süre önce, 23 Haziran'da kendisine bir mektup yazmasıyla oluşmuştur. Halk Cephesi hükümetinin oluşturulmasının ardından Genelkurmay Başkanlığı'ndan alınarak yarımada dışında, Kanarya Adaları'nda görevlendirilen Franco bahsi geçen mektupta, kendisine gerektiği önem verilirse ordunun Cumhuriyet'e sadık kalacağını ifade etmiştir. Franco ayrıca sağcı subayların komuta haklarının ellerinden alınmasını eleştirmiştir.¹¹⁵ Quiroga bu mektubun önemi üzerinde durmamış ve herhangi bir girişimde bulunmamıştır.¹¹⁶

Sokaklarda ve ordu içerisinde huzursuzlukların ve çatışmaların devam ettiği sırada, Falanj'a bağlı tetikçiler 12 Temmuz günü *Guardia de Asalto*'da görevli Teğmen José del Castillo'yu¹¹⁷ öldürmüştür. İntikam almak isteyen Castillo'nun arkadaşları Fernando Condés ve Luis Cuenca misilleme olarak tanınmış bir sağcı politikacıyı infaz etmek için CEDA lideri José María Gil Robles'i seçmişlerdir. Fransa'da bulunan Robles'e ulaşamadıkları için yeni hedefleri José Calvo Sotelo¹¹⁸ olmuştur. Castillo'nun arkadaşları tarafından evinden çıkarılan Calvo Sotelo araçla seyir halindeyken öldürülmüştür.

¹¹⁴ Gabriel Jackson, *La República*, s. 209.

¹¹⁵ Hugh Thomas, *La Guerra Civil Española*, Debolsillo, Barcelona, 2018, s. 223.

¹¹⁶ Paul Preston, *La Guerra Civil Española*, s. 109-110.

¹¹⁷ Sosyalist José del Castillo UMRA üyesidir. Falanj üyeleriyle daha önce çatışmış, bir gösteri sırasında silahlı bir Karlisti vurmuştur. Bk. Stanley G. Payne, *The Spanish Civil War*, s. 55.

¹¹⁸ José Calvo Sotelo, Primo de Rivera diktatörlüğünde Maliye Bakanı görevini üstlenmiştir. İspanyol Renovasyonu (*Renovación Española*) adlı monarşist partinin saflarında milletvekili olmuştur. Parlamentoda hararetli konuşmalarıyla ünlenen Sotelo, "komünizm" ve "ayrılıkçılığa" karşı askerî ayaklanmanın şart olduğunu sıklıkla öne sürmüştü, bu nedenle Cortes'te kavgalar yaşanmıştır. Bk. Paul Preston, *a.g.e.*, s. 107.

Parlamentoda ses getiren konuşmalar yapan ve belirli bir seçmen desteğine sahip olan Calvo Sotelo'nun cinayete kurban gitmesi ülkedeki gerginliği doruk noktasına ulaştırmıştır.¹¹⁹ Bu cinayetlerin bir diğer önemli sonucu, önceki başarısız darbe girişimlerini göz önüne alarak meslekleri ve hayatlarını riske atmak istemeyen, Franco dahil kararsızların ayaklanmaya katılmasını sağlamasıdır.¹²⁰

1.2.3. İspanya İç Savaşı'na Neden Olan Darbe Girişimi

Aralarında Francisco Franco'nun da bulunduğu kararsız generallerin ayaklanmaya katılma kararının alt rütbeli subaylara güven aşılmasıyla ilk askerî isyan 17 Temmuz'da Afrika'daki İspanyol şehri Melilla garnizonunda başlamış, daha sonra Fas Himaye Bölgesindeki diğer yerlere sıçramıştır. Kısa süre içerisinde Afrika'daki tüm garnizonların meşru hükûmetinin kontrolünden çıkmasının ardından hükûmet Cebelitarık Boğazı'nın ablukaya alınarak isyancıların yarımada geçişinin engellenmesini istemiştir.¹²¹ Donanmanın alt rütbeli subaylarının komutanlarını derdest etmesi ve Boğaz'ı kapatmasıyla bu geçiş engellenmiştir. Deniz üstünlüğünü kaybeden, birlikleri hava yoluyla taşıyabilmek için yeterli uçağa da sahip olmayan ayaklanmacılar çareyi Almanya'ya başvurmakta bulmuşlardır. Francisco Franco'nun Adolf Hitler'den nakliye uçağı talebi, Hitler'in bu generali tanımaması sebebiyle ilk etapta karşılıksız kalmıştır. Fakat Hitler kısa bir süre fikrini değiştirerek Franco'nun 10 uçak talebine karşılık 20 Junker (Ju-52) model nakliye uçağı göndermiştir.¹²² O tarihte kullanabileceği yalnızca üç uçağı olan Franco, Benito Mussolini ile de iletişim kurmuştur. İtalya'nın Tanca Konsolosu vasıtasıyla Mussolini'ye bombardıman ve nakliye uçağı talebini ileten Franco, Almanya örneğinde olduğu gibi başlangıçta olumsuz yanıt olsa da *Mare Nostrum* politikası çerçevesinde Avrupa'da liberal devletlere ve Bolşevizme karşı ittifak kurma

¹¹⁹ *A.g.e.*, s. 113-114.

¹²⁰ Julián Casanova, *The Spanish Republic and Civil War*, s. 141.

¹²¹ Ramón Salas Larrazábal, "The Growth and Role of the Republican Popular Army", *The Republic and the Civil War in Spain*, ed. Raymond Carr, St. Martin's Press, 1971, s. 160.

¹²² George Esenwein ve Adrian Shubert, *a.g.e.*, s. 199.

peşinde olan Mussolini, Hitler gibi fikir değiştirerek isyancılara nakliye uçağı temin etmiş,¹²³ bu uçaklar vasıtasıyla birlikler peyderpey yarımadaya taşınmıştır.¹²⁴

Darbe girişiminin başarılı olduğu ya da kısa sürede bastırıldığı şehirler Şubat 1936 seçimleriyle paralellik göstermiştir. Muhafazakârların ve sağcılarının daha çok oy aldığı Salamanca, Burgos ve Segovia gibi şehirler neredeyse çatışma dahi olmadan ayaklanmacıların eline geçerken, Madrid, Barselona ve Valencia gibi işçi sendikalarının güçlü olduğu metropollerde darbe başarısız olmuştur. İber Yarımadası dışında kalan Fas İspanyol Himaye bölgesi ile Balear ve Kanarya Adaları'nda ise Menorca hariç olmak üzere isyancılar tam kontrol sağlamıştır. Ayaklanma Endülüs genelinde başarılı olamasa da Sevilla, Cádiz ve Córdoba şehirleri isyancıların eline geçmiştir. Endülüs'ün başkenti Sevilla'da ayaklanmayı başarıya götüren faktör Tümgeneral Gonzalo Queipo de Llano'nun¹²⁵ darbe girişimi sırasında saf değiştirmesi olmuştur. Kıyıların ve sınırların korunmasından sorumlu olan *Cuerpo de Carabineros* adlı birliğin genel müfettişi olan Queipo de Llano şehirdeki gümrük bölgelerini teftiş edeceği bahanesiyle Sevilla'ya giderek garnizona el koymuştur.¹²⁶ Sevilla, Fas Himaye Bölgesi'nden taşınan Afrika ordusunun merkezi olduğu ve ileri harekât Madrid taarruzuna kadar buradan yönetildiği için isyancılar açısından büyük önem taşımıştır.

Darbenin kısa sürede başarılı olabilmesi için büyük önem taşıyan iki şehir, başkent Madrid ile Barselona'da, Sevilla'da yaşananların aksi cereyan etmiştir. 1936 seçimlerini Halk Cephesi'nin kazanmasının ardından, daha önce sağ hükûmetlerde yer aldığı gerekçesiyle Kanarya Adaları Genel Komutanlığı'ndan alınarak zorunlu olarak Madrid'de tutulan¹²⁷ General Joaquín Fanjul Goñi şehrin merkezinde bulunan Montaña Kışlası'nı ele geçirmekle görevlendirilmiştir. Fanjul 19 Temmuz'da sivil bir kıyafetle kışlaya girerek subaylara sıkıyönetim ilan edildiğini açıklamış ve Getafe ile Carabanchel'den gelecek yardımı beklemeye başlamıştır. Hükûmetin aksi yöndeki kararına rağmen bazı subayların UGT ve CNT üyelerine yaklaşık beş bin tüfek dağıtması

¹²³ John F. Coverdale, *Italian Intervention in the Spanish Civil War*, Princeton University Press, New Jersey, 1975, s. 69-70.

¹²⁴ Almanya ile İtalya'nın gönderdiği nakliye uçakları sayesinde 1936'nın Ağustos-Eylül aylarında 677 seferde 12 bin kişi Cebelitarık Boğazı'nın üstünden İber Yarımadası'na taşınmıştır. Eylül ayının sonundan itibaren Franco kuvvetleri Boğazın egemenliğini ele geçirdiği için eski önemini yitiren hava nakliyesinin sefer sayısı oldukça düşmüştür. Bk. Hugh Thomas, *La Guerra Civil Española*, s. 402.

¹²⁵ *Anuario Militar de España*, s. 31.

¹²⁶ Paul Preston, *La Guerra Civil Española*, s. 119.

¹²⁷ *Anuario Militar de España*, s. 150.

beklediği yardımın gelmesine engel olmuş, buradaki ayaklanmalar bastırılmıştır. Fanjul beraberindeki tüm subayların kendisiyle hareket edeceğinden emin olamadığı için kışlaya yaklaşan kişilerin üzerine ateş açılması emrini vermiştir. Bir süre devam eden çatışmadan sonra kalabalık kışlaya girerek Fanjul'u esir almış ve ayaklanma başkentte kısa bir süre içerisinde başarısızlığa uğramıştır.¹²⁸

Şehrin kontrolünü ele almak için görevli olduğu Balear Adaları'ndan Barcelona'ya giden General Manuel Goded, anarko-sendikalistlerin direnişinin yanı sıra *Guardia Civil* ile *Guardia de Asalto*'nun ayaklanmaya katılmaması nedeniyle Fanjul gibi esir düşmüştür.¹²⁹ Ayaklanmanın başarılı olduğu ve sonuca ulaşamadığı bölgeler netleştğinde meşru hükûmetin ekonomik anlamda avantaja sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Nüfusun kalabalık olduğu büyük şehirler ve sanayi bölgeleri ilk etapta Cumhuriyetin kontrolünde kalmıştır. Ayaklananlar ise geniş tarım bölgelerini ellerinde tutmuşlardır. Genel çerçevede, İç Savaş'ın ilk günlerinde Cumhuriyetçiler tarım arazilerinin yüzde 30'unu, endüstriyel üretimin yüzde 80'ini kontrol etmiştir.¹³⁰ 1936 İspanya Askerî Yıllığı ülke genelinde 100 alay olduğu bilgisini vermektedir. Bu alayların 44'ü (21 piyade, 3 süvari, 13 topçu ve 7 istihkâm alayı) meşru hükûmetin, 56'sı ise (27 piyade, 7 süvari, 17 topçu ve 5 istihkâm alayı) ayaklanmacıların kontrol sahasında kalmıştır. Buna göre meşru hükûmet savaşın başında 34 bin asker, 35 bin iç güvenlik personeli (*Guardia Civil*, *Carabineros*, *Guardia de Asalto*), 15 bin bahriyeli ve hava kuvveti askerine sahiptir. Ayaklanmacıların saflarında ise 31 bin asker İspanya'da, 35 bin asker Fas Himaye Bölgesinde, 25 bin iç güvenlik personeli ile 9 bin bahriyeli ve hava kuvveti askeri bulunmuştur. Bu sayılara düzenli orduya dahil olmayan milisler (hükûmet tarafında anarşistler, sosyalistler ve komünistler; isyancılarda ise Karlist paramiliter örgüt *Requeté*, Falanjistler ve monarşistler) eklendiğinde Cumhuriyetçilerin sayısı 185 bin, isyancıların ise 175 bine çıkmaktadır.¹³¹

Darbe girişimine, diğer generallere kıyasla oldukça sonra katılma kararı alan Francisco Franco ayaklanmanın kaderini değiştirmiştir. Franco Tenerife'de radyo aracılığıyla bir konuşma yaparak sıkıyönetim ilan etmiştir. Anarşinin ve grevlerin milleti

¹²⁸ Gabriel Jackson, *La República*, s. 218.

¹²⁹ Fernando Calvo González-Regueral, *a.g.e.*, s. 46.

¹³⁰ Julián Casanova, *The Spanish Republic and Civil War*, s. 175.

¹³¹ Fernando Calvo González-Regueral, *a.g.e.*, s. 61-63.

yıkıma götürdüğü, anayasanın pratikte rafa kaldırıldığı, ayrılıkçılığın milli birliğe zarar verdiği gerekçesiyle “hareketin” başladığını duyurmuştur. Ordunun yaşananları kayıtsızca izleyemeyeceğini söyleyen Franco, oç alma duygusuyla hareket edilmeyeceğini, sosyal kazanımların geri alınmayacağını ve İspanya’da “ilk kez” özgürlük, kardeşlik ve eşitliğin sağlanacağını açıklamıştır.¹³² İber Yarımadası’na uzak bir mesafede bulunan Franco’nun nakli için monarşi yanlısı ABC gazetesi muhabiri Luis Bolín görevlendirilmiştir. Bolín, Londra merkezli Olley Airways isimli şirketten de Havilland Dragon Rapide model bir kısa mesafe uçağı kiralamıştır. Bu uçakla Francisco Franco Kanarya Adaları’ndan Fas’a geçmiştir.¹³³

Sendikalar ve sol eğilimli partiler ayaklanmanın başarısız olduğu şehirlerde genel grev ilan ederek halka silah dağıtılmasını talep etmiştir. Hükûmet Başkanı Casares Quiroga ülkenin her yerinden ayaklanma ve çatışma haberlerinin başkente ulaştığı 18 Temmuz günü silah dağıtılması baskısı karşısında istifa etmiştir. Bunun üzerine Cumhurbaşkanı Manuel Azaña, hükûmeti kurması ve isyancılar ile pazarlığa girişmesi için daha önce geçici bir süre Cumhurbaşkanlığı yapan Diego Martínez Barrio’yu görevlendirmiştir. Largo Caballero başta olmak üzere Sosyalistlerin hükûmete dahil olmak istememesi üzerine 19 Temmuz’da tamamı Cumhuriyetçi olan bir kabine teşkil edilmiştir. Barrio, Emilio Mola ile bir telefon görüşmesi yaparak, düzenin tekrar sağlanmasından sonra önceki hükûmetlere kıyasla daha muhafazakâr bir politika güdüleceği teminatı vermesine rağmen ayaklanmanın beyni konumundaki Mola’yı ikna edememiştir. Hükûmetin isyancılarla görüştüğü haberinin yayılması üzerine halkın Madrid sokaklarında gösteriler düzenlemesi Barrio’nun istifasına neden olmuş, hükûmet yalnızca bir gün yaşayabilmiştir.¹³⁴ Azaña bir sonraki hükûmet başkanı tercihini yine arkadaşı olan José Giral’dan yana kullanmıştır. Giral görevi üstlenir üstlenmez, 19 Temmuz’da işçi örgütlerine silah dağıtılması talimatı vermiştir.¹³⁵

Ağustos 1932’de düzenlediği ve başarısız olduğu darbe girişiminin ardından müebbet hapis cezasına çarptırılmasına rağmen Alejandro Lerroux hükûmetinin sağladığı afla Portekiz’de sürgün hayatı yaşamaya başlayan eski Korgeneral José Sanjurjo isyancı

¹³² Gabriel Jackson, *La República*, s. 214-215.

¹³³ İngiltere, Croydon’dan kalkan bazı uçakların isyancılara ulaştırıldığı haberinden sonra, 15 Ağustos’ta İspanya’ya savaş malzemesi gönderilmesini resmen yasaklamıştır. Bk. Hugh Thomas, *a.g.e.*, s. 424-425.

¹³⁴ Paul Preston, *La Guerra Civil Española*, s. 125.

¹³⁵ Antony Beevor, *La Guerra Civil Española*, Crítica, Barcelona, 2009, s. 234.

subayların büyük bir kısmı tarafından ayaklanmanın lideri olarak görülmüştür. Emilio Mola, Madrid'e girecek birliklerin başında bulunması için Sanjurjo'yu ülkeye getirmesi için bir uçak göndermiş, eski generali alan uçak kalkıştan kısa bir süre sonra düşmüştür. José Sanjurjo kazada hayatını kaybetmiştir.¹³⁶ Sanjurjo'nun ölümü ile oluşan liderlik sorununu çözmek ve hareketin tek elden yönetilmesini sağlamak amacıyla 24 Temmuz'da Burgos'ta Milli Savunma Konseyi (*Junta de Defensa Nacional*) oluşturulmuştur.¹³⁷ Konsey'in kurucu üyeleri generaller Miguel Cabanellas, Emilio Mola, Andrés Saliquet, Miguel Ponte, Fidel Dávila ile albaylar Federico Montaner ve Moreno Calderón'dur.¹³⁸

Milli Savunma Konseyi oluşturulmasına rağmen ayaklanmanın başına bir generalin geçmesi düşüncesi ağırlık kazanmıştır.¹³⁹ En kıdemli General Miguel Cabanellas'ın cumhuriyet taraftarı ve mason olması, Mola'nın diğer tümgenerallerin aksine tuğgeneral rütbesi, Queipo de Llano'nun tüm propaganda çalışmalarına rağmen bilinen cumhuriyetçiliği, Milli Savunma Konseyi'ne kuruluşundan sonra dahil olan Franco'yu ön plana çıkarmıştır. Bu etkenlerin yanı sıra Franco'nun ayaklanmanın lideri olmasında kilit rolde bulunan subayların desteği de önemlidir. Nitekim, II. Cumhuriyet'in ilanından sonra yurtdışına çıkan fakat 1934'te İspanya'ya dönen General Alfredo Kindelán ile güney cephesinde önemli görevler üstlenen Albay Juan Yagüe'nin, Franco'nun Milli Savunma Konseyi'nin başına geçmesi için yaptığı faaliyetler başarılı olmuştur. Ayrıca 1936 Askerî Yıllığı'na göre Francisco Franco tümgeneraller arasında kıdem sıralamasında 23. olmasına rağmen İspanya'nın en savaşçı birliklerinin oluşturduğu Afrika ordusunda büyük bir üne ve desteğe sahiptir.¹⁴⁰ Cabanellas'ın, Franco'nun kazandığı sıfatları bir daha bırakmayacağı endişesiyle yaptığı itirazlara rağmen generaller

¹³⁶ Estoril'den havalanan de Havilland Puss Moth tipi uçağı kullanan pilot Juan Antonio Ansaldo kazadan önemsiz yaralarla kurtulmuştur. Bk. Paul Preston, *La Guerra Civil Española*, s. 128.

¹³⁷ Konsey'in ilan edildiği resmî gazetede Emilio Mola'nın Kuzey Ordusu Komutanı, Francisco Franco'nun ise Fas ve Güney Ordusu Komutanı olarak görevlendirildiği açıklanmıştır. Bk. *Boletín Oficial de la Junta de Defensa Nacional de España*, 25 Temmuz 1936, Sayı. 1.

¹³⁸ Stanley G. Payne, *Politics and the Military in Modern Spain*, s. 358

¹³⁹ Darbe girişimine katılan general sayısı yüksek değildir. 18 tümgeneral arasından Miguel Cabanellas, Gonzalo Queipo, Manuel Goded, Francisco Franco olmak üzere 4 kişi hükûmeti devirme girişiminde bulunmuştur. Tümgeneral rütbesindeki Fanjul ile Saliquet ayaklanmada yer alsalar da o sırada resmî bir görevleri yoktur. 56 tuğgeneral arasında isyancı sayısı ise 14'tür. Bk. Julián Casanova, *The Spanish Republic and Civil War*, s. 157.

¹⁴⁰ Liderlik mücadelesinde Francisco Franco'yu öne çıkaran bir diğer etken muhtemel rakiplerinin İç Savaş'ın başında bir şekilde tasfiye olmasıdır. Siyasi rakiplerinden Calvo Sotelo 12 Temmuz'da öldürülmüş, José Antonio Primo de Rivera 20 Kasım'da infaz edilmiştir. Gil Robles yeterli destek bulamadığı için Portekiz'e sürgüne gitmek zorunda kalmıştır. Sanjurjo, Goded, Fanjul ve Mola gibi asker rakiplerinin hepsi hayatını kaybetmiştir.

tarafından 28 Eylül'de bir kararname yayımlanmıştır. Bu kararnameye göre Francisco Franco başkomutan (*generalísimo*) ilan edilirken, savaş devam ettiği sürece kendisine devlet başkanı sıfatıyla hareket etme yetkisi tanınmıştır.¹⁴¹ Özellikle bu kararnameden sonra isyancıların safında kontrol tamamen askerlerin elinde olmuştur. CEDA lideri Gil Robles generallerin kendisiyle iletişime geçmemesi ve Burgos'ta Falanjistler tarafından tutuklanma tehlikesi nedeniyle Lizbon'a gitmiştir. II. Cumhuriyet'in ilanının ardından önce Paris'e sonra Roma'ya yerleşen eski Kral XIII. Alfonso isyancıları desteklese de ülkeye dönmesi için davet almamıştır. Hatta oğlu Don Juan, Mola tarafından güvenlik gerekçesiyle Pamplona şehrinden çıkarılarak Fransa sınırına bırakılmıştır.¹⁴²

Ayaklananların aksine, darbeye karşı İspanya'nın meşru hükûmetini savunan kesimin en büyük zaafı farklı siyasal eğilimlere sahip olmalarıdır. Özellikle Barselona şehrinde ve Endülüs bölgesinde aktif olan ve başını CNT'nin çektiği anarko-sendikalistler, köklü bir parti olan PSOE'ye bağlı sosyalistler, Moskova ile sıkı ilişki içerisinde olan İspanya Komünist Partisi (*Partido Comunista de España - PCE*) ile Marksist Birleşim İşçi Partisi (*Partido Obrero de Unificación Marxista - POUM*)¹⁴³ olmak üzere geniş bir siyasi yelpaze mevcut olmuştur. Bu parti ve sendikalar ortak düşmana karşı birlik olunması gerektiğinin bilincinde olsalar da siyasi öncelikleri nedeniyle anlaşmazlıklar yaşamışlar, bu da Franco güçleri kadar etkin bir birlikteliğe sahip olmalarını engellemiştir.¹⁴⁴ Bunun yanı sıra, Cumhuriyet sadece ayaklanmacıların değil, ayaklanmaya karşı çıkan grupların da darbesine maruz kalmıştır. Çoğu bölgede milisler ve anti-faşist komiteler belediyeleri ve diğer devlet kurumlarını ele geçirmiş, Cumhuriyet idaresi buralarda savaş sonuna kadar sembolik bir biçim almıştır. Örneğin; sosyalistler Santander'de, komünistler Málaga'da POUM ise Lérida'da yönetime el koymuştur.¹⁴⁵

Muharebelerin yaşandığı bölgelerin dışında kalan cephe gerisinde her iki tarafta da görülen şiddet eylemlerinin bir nebze de olsa önüne geçebilmek için bazı adımlar

¹⁴¹ *Boletín Oficial de la Junta de Defensa Nacional de España*, 30 Eylül 1936, Sayı. 32.

¹⁴² Hugh Thomas, *a.g.e.*, s. 455-458.

¹⁴³ Stalin karşıtı parti, üye sayısının azlığıyla ters orantılı olarak İspanya siyasetinde belirli bir ağırlığa sahip olmuştur. Parti üyeleri, Stalin yanlıları tarafından Troçkist olmakla suçlanmıştır. Bk. George Esenwein ve Adrian Shubert, *a.g.e.*, s. 116. İngiliz yazar George Orwell İspanya İç Savaşı'nda POUM saflarında çarpışmıştır.

¹⁴⁴ Stanley G. Payne, *The Spanish Civil War*, s. 47.

¹⁴⁵ George Esenwein ve Adrian Shubert, *a.g.e.*, s. 108.

atılmasının gerekli olduğu düşünülmüştür. Cumhuriyetçilerin hâkim olduğu bölgelerde isyana katılanların yargılanması için 23 Ağustos'ta halk mahkemelerinin (*tribunales populares*) oluşturulacağı duyurulmuştur. İsyancılar ise Şubat 1937'de Málaga'nın ele geçirilmesinden sonra iki bin kişinin infaz edilmesinin ardından cezalandıracakları kişilerin yargılanması için askerî mahkeme oluşturma kararı almıştır.¹⁴⁶ Cephe gerisinde en fazla infazın yapıldığı yerlerden biri Madrid olmuştur. Başkent'in hapishanelerinde tutulan ve "faşist" ya da "tehlikeli unsur" olarak nitelendirilen kişilerin büyük bir kısmı *Paracuellos de Jarama* başta olmak üzere Madrid'in çeşitli dış mahallerinde topluca öldürülmüştür. İnfaz edilmekten kaçan kişilerin bir kısmı şehirdeki büyükelçiliklere sığınmıştır. Diplomatik sığınma sayesinde daha çok can kaybı engellense de Türkiye, Finlandiya ve Peru gibi ülkelerin Elçilikleri sığınmacıların elçilik binaları dışına çıkarılması için baskına uğramıştır.¹⁴⁷ Largo Caballero hükûmeti Madrid'deki Büyükelçiliklere sığınanların kısa süre içerisinde ülke dışına çıkarılmasını istemiştir. Dışişleri Bakanı Julio Álvarez del Vayo Türkiye, Fransa, Çekoslovakya, Hollanda ve Küba yetkilileri ile görüşmeler yapmış ve bu ülkelerin elçiliklerine sığınan askerlik çağındaki bin civarı kişinin isyancıların tarafına geçmeyeceklerinin temin edilmesi şartıyla ülke dışına çıkarılmalarını kabul etmiştir.¹⁴⁸

1.2.4. Madrid Muharebesi ve Kuzey Seferi

Francisco Franco Ağustos 1936'da Fas'tan İspanya'ya geçmiş ve karargâhını Sevilla'da oluşturarak Madrid'e taarruz etmek için hazırlıklara başlamıştır.¹⁴⁹ Afrika'dan gelen birlikler Sevilla üzerinden ileri harekâta geçerek Badajoz ile Talavera de la Reina'yı ele geçirdikten sonra doğrudan Madrid'e hareket etmek yerine Toledo'ya yönelmişlerdir. Bu karar, Toledo'da bulunan Alcazâr adlı kalede kuşatılan Albay José Moscardó ile yanında bulunan isyancıları kurtarmak için alınmıştır. Toledo'nun ele geçirilmesiyle amaç gerçekleşmiştir fakat geçen zaman içerisinde Rus yardımları ile gönüllü Uluslararası Tugaylar (*Brigadas Internacionales*) Madrid cephesine ulaşmıştır. Bu sırada, ayaklanmanın üçüncü gününde hükûmet başkanı olan ve görevde bulunduğu süre

¹⁴⁶ Stanley G. Payne, *The Spanish Civil War*, s. 107.

¹⁴⁷ *A.g.e.*, s. 108-109.

¹⁴⁸ Gabriel Jackson, *La República*, s. 380-381.

¹⁴⁹ Antony Beevor, *a.g.e.*, s. 179.

boyunca sol kanadın sosyalist, komünist ve anarşist kesimlerinden tam destek alamayan José Giral istifa etmiştir. Bu kesimleri memnun etmek ve milislerden oluşan bir ordu vücuda getirmek için UGT ve PSOE çevrelerinde büyük üne sahip olan ve “İspanyol Lenin” olarak tanınan Largo Caballero başkanlığında 4 Eylül 1936’da hükûmet kurulmuştur.¹⁵⁰

İsyancıların başkentin sınırlarına dayanması karşısında Cumhurbaşkanı Azaña’nın 22 Ekim’de Madrid’den ayrılması nedeniyle hükûmetin de başkentten başka bir şehre nakledilmesi gündeme geldiğinde, bu değişikliğin kaçma havası yaratarak bozguna neden olacağı düşünüldüğü için bu nakilden vazgeçilmiştir. Fakat isyancıların Toledo’dan sonra yönlerini 70 kilometre uzaktaki Madrid’e çevirmesi, idari işlerin savaş alanında yürütülmesi tehlikesini doğurmuştur. Bu nedenle Largo Caballero hükûmeti 6 Kasım’da Valencia’ya gitme kararı almıştır.¹⁵¹ Yeni hükûmet başkanı Caballero hükûmetin yokluğunda başkenti savunması için Madrid Savunma Konseyi (*Junta de Defensa de Madrid*) adlı bir konsey oluşturmuş ve başına Cumhuriyetçi General José Miaja’yı¹⁵², kurmay başkanı olarak Yarbay Vicente Rojo’yu¹⁵³ görevlendirmiştir. İsyancıların Madrid’i ele geçirme planına göre taarruzun sıklet merkezi *Casa de Campo* adı verilen ormanlık arazi olacak ve buradan üniversite bölgesine (*Ciudad Universitaria*) ulaşılacaktı.¹⁵⁴ Madrid Muharebesi 8 Kasım 1936’da bu bölgede başlamıştır. Franco güçlerinin en çok önem verdiği, meydan muharebesi tecrübesi olan Afrika ordusuna bağlı Fas askerleri şehir içinde yaşanan çatışmalarda milislere karşı başarılı olamamıştır. Bunun üzerine Varela ertesi gün daha güneyde bulunan Carabanchel üzerinden taarruza geçse de emrindeki birlikler şehir merkezine girememiştir. Generallerin 23 Kasım’da Leganés’te yaptığı toplantıda, ordu çok fazla yıprandığı için taarruzu durdurma kararı

¹⁵⁰ Gabriel Jackson, *La República*, s. 278.

¹⁵¹ Hugh Thomas, *a.g.e.*, s. 521.

¹⁵² İsyancıların büyük çoğunluğu gibi bir *africanista* olan fakat liberal düşünceleriyle tanınan José Miaja 1932’de Cumhurbaşkanı Azaña tarafından tuğgeneralliğe yükseltilerek Madrid Tugay Komutanı olmuştur. 1935’te Savaş Bakanı Gil Robles tarafından görevinden alınmış, Halk Cephesi’nin ertesi yıl iktidara gelmesiyle aynı göreve tekrar atanmıştır. Bk. Stanley G. Payne, *Politics and the Military in Modern Spain*, s. 320.

¹⁵³ İç Savaş süresince Cumhuriyetçilerin en parlak subaylarından biri olan Rojo 1922-1932 yılları arasında Toledo Piyade Akademisi’nde öğretmenlik yapmış, askerî strateji üzerine bir dizi kitap yazmıştır. Bk. Paul Preston, *La Guerra Civil Española*, s. 191.

¹⁵⁴ Gazeteciler ile yaptığı bir röportaj sırasında Madrid’e dört kol (askerî birlik) ile taarruz edeceğini söyleyen Emilio Mola, şehrin içerisinde beşinci bir kol bulunduğunu ve bu kolu sessiz bir şekilde taarruzu bekleyen isyan yanlılarının oluşturduğunu belirterek “beşinci kol” tabirini tarihe geçirmiştir. Bk. Edward Hallett Carr, *La Comintern y la Guerra Civil Española*, Alianza Editorial, Madrid, 1986, s. 55.

çıkıştır. Madrid isyancıların eline geçmese de İç Savaş'ın sona ereceği tarihe kadar kuşatma altında kalmıştır.¹⁵⁵ Franco güçlerinin daha sonraki hedefi, Madrid kuşatmasını daraltmak için şehir yakınlarındaki Jarama Vadisi ile Guadalajara'yı ele geçirmek olmuştur. Özellikle Jarama'da Cumhuriyetçiler de bir taarruz hazırlığında olduğu için isyancıların ileri harekâtları iki bölgede de başarısızlıkla sonuçlanmıştır.¹⁵⁶ Madrid bölgesinin kısa sürede düşürülemeyeceğini anlayan isyancılar bu muharebelerden sonra yönlerini ülkenin kuzeyine çevirmişlerdir.

İkinci Cumhuriyet'in ilanının ardından 1932 yılında Katalonya'ya özerklik tanıyan Cortes İç Savaş'ın devam ettiği bir tarihte, 1 Ekim 1936'da Bask Bölgesi'ne de aynı statüyü vermiştir.¹⁵⁷ İsyancıların Madrid'den sonra İspanya'nın kuzeyine yönelmesinde bu kararın yanı sıra Franco'nun Alman danışmanlarının baskıları da rol oynamıştır. Alman yetkililer Avrupa'yı meşgul eden savaşın uzamasını istedikleri gibi, silahlanma programları çerçevesinde ülkenin kuzeyinde çıkarılan karbon ve çelikten faydalanmayı ummuşlardır. Kuzey Seferi olarak adlandırılan isyancıların bu bölgedeki ileri harekâtı Emilio Mola önderliğinde ve *Legión Cóndor* takviyesiyle 31 Mart 1937'de başlamıştır. Bölgede çatışmalar devam ederken İspanya İç Savaşı'nın ülke içi ve dışında en çok ses getiren olaylarından biri yaşanmıştır. 26 Nisan 1937'de Bask bölgesinin sembol şehirlerinden Guernica, Alman uçakları tarafından bombalanmış, çok sayıda sivil hayatını kaybetmiştir. İsyancıların bir kısmı Guernica'nın şehri terk etmek zorunda kalan Basklar tarafından bombalandığını iddia ederken, diğer kısmı olayın failinin *Légion Cóndor* olduğunu, bombardımanın kendilerinin bilgisi dahilinde olmadığını söylemiştir.¹⁵⁸ Kuzey Seferi'nin en önemli sonucu, Cumhuriyetçilerin Madrid, Valencia ile Katalonya bölgeleri dışında kontrol ettikleri tüm toprakları kaybetmeleridir. Ayrıca Bilbao'nun 19 Haziran 1937'de isyancıların eline geçmesi Cumhuriyetçilere psikolojik bir darbe vurduğu gibi yeraltı kaynaklarının elden çıkmasına da neden olmuştur.¹⁵⁹ Kuzey Seferi sırasında

¹⁵⁵ Hugh Thomas, *a.g.e.*, s. 534.

¹⁵⁶ İç Savaş'a ağırlığını koymak isteyen Mussolini'nin talimatıyla Guadalajara Muharebesi'ne çok sayıda İtalyan birliği katılmış ve bu birlikler oldukça fazla zayıat vermiştir. Sonuçtan hiç memnun olmayan Mussolini herhangi bir zafer kazanmadan tek bir İtalyan'ın ülkesine dönemeyeceğini söylemiştir. Bk. Hugh Thomas, *a.g.e.*, s. 652-653.

¹⁵⁷ Antony Beevor, *a.g.e.*, s. 327.

¹⁵⁸ Michael Alpert, *A New International History of the Spanish Civil War*, St. Martin's Press, ABD, 1994, s. 125.

¹⁵⁹ Bilbao'yu çevreleyen Demir Kemer (*Cinturón de Hierro*) adlı tahkimatı tasarlayan mühendis Alejandro Goicoechea'nın tahkimatın krokisini isyancılara teslim etmesi şehrin ele geçirilmesini kolaylaştırmıştır. Bk. Fernando Calvo González-Regueral, *a.g.e.*, s. 105.

meydana gelen bir başka önemli olay ayaklanmanın beyni konumundaki Emilio Mola'nın 3 Haziran 1937'de Alcocera yakınlarında uçak kazasında hayatını kaybetmesidir.

1.2.5. İç Savaş İçinde İç Savaş

Largo Caballero hükûmet başkanı olmasının yanı sıra Savaş Bakanı unvanını da taşımıştır. Bakanlığı bırakması için taleplerin gelmesi ve Rus danışmanların askerî planlara müdahale etmesi nedeniyle Caballero 17 Mayıs 1937 tarihinde istifa etmiştir. Aynı gün Maliye Bakanı Juan Negrín hükûmet başkanı olarak görevlendirilmiştir. Kuzey Seferi sonrasında meşru hükûmetin kontrolünde kalan topraklar ikiye ayrılmıştır. Hükûmetin bu bölgeleri birleştirmek amacıyla kalkıştıkları Ebro Muharebesi olarak adlandırılan ve Temmuz-Kasım 1938 tarihlerinde yürütülen taarruz başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Franco kuvvetlerinin karşı taarruzuyla Barselona 26 Ocak 1939'da kaybedilmiştir. Franco'nun şartsız teslim isteğini kabul etmeyen Negrín, “direnmek, kazanmaktır” (*resistir es vencer*) düsturunu değiştirmemiş, mücadelenin devam etmesi gerektiğini savunmuştur. Bu düşüncesinin temelinde, o sırada Avrupa'da meydana gelen gelişmelerin geniş çaplı bir savaşa işaret etmesi ve İtalya ile Almanya'nın desteklediği isyancılara karşı İngiltere ile Fransa'nın müttefiki olma ihtimali yatmıştır. Fakat beklediği savaşın patlak vermemesi ve yatıştırma politikası (*appeasement*) çerçevesinde İngiltere ile Fransa'nın 30 Ekim 1938'de imzalanan Münih Antlaşması ile Çekoslovakya'ya ait olan Südet Bölgesi'nin Almanya'ya ilhakını onaylaması, Negrín'in bu hayalini boşa çıkarmıştır.¹⁶⁰ Bu nedenle Münih Antlaşması İspanya Cumhuriyeti'ne büyük bir darbe vurmuş ve meşru hükûmet yatıştırma politikası nedeniyle son siyasi kozunu da kaybetmiştir.¹⁶¹

Ebro Muharebesi'nden sonra yaşanan büyük asker ve toprak kaybı nedeniyle savaşın kazanılamayacağını ve bir an önce bitmesi gerektiğini düşünen Cumhuriyetçiler harekete geçmiştir. Bunların başında Cumhuriyet'in Merkez Ordusu Komutanı Segismundo Casado ile eski PSOE lideri Julián Besterio gelmiştir. Madrid'de bulunan Franco yanlılarıyla temas halinde olan Casado¹⁶² savaşın bitmesinin ardından subayların

¹⁶⁰ Paul Preston, *La Guerra Civil Española*, s. 298.

¹⁶¹ Gabriel Jackson, *La República*, s. 397.

¹⁶² Segismundo Casado Franco taraftarları tarafından oluşturulan istihbarat örgütünde görevli José Ungría Jiménez ile Şubat 1939'dan itibaren irtibat halinde olmuştur. Bk. Hugh Thomas, *a.g.e.*, s. 952.

Franco ordusunda görev yapmaya devam edeceği iddiasıyla bir kısım yüksek rütbeliyi kendi safına çekmeyi başarmıştır. Madrid'deki isyan yanlılarıyla görüşmeler yürüten Besterio ise savaşın kısa sürede bitirilmesi halinde herhangi bir suça karışmamış kişilerin isyancılar tarafından cezalandırılmayacağı propagandasını yapmıştır. Casado ve Besterio'nun başını çektiği kişiler bu amaçlarla ve hükûmetin Madrid dışında olmasından faydalanarak başkentte Milli Savunma Konseyi'ni (*Consejo Nacional de Defensa*) oluşturmuştur.¹⁶³ Konsey'in önde gelenleri, Franco'nun müzakereye yanaşmamasının sebebi olarak, Negrín hükûmetinde komünistlerin bulunmasını göstermiştir. Milli Savunma Konseyi savaşı sonlandırmak için komünistlerin Madrid'deki yönetimden tasfiye edilmesini amaçlamıştır. Bu çerçevede, daha sonraları José Miaja'nın da dahil olacağı ve hatta başkanlığını yapacağı Konsey 6 Mart 1939'da komünistleri gözaltına almaya başlamıştır. Bunun üzerine iç savaş içerisinde kısa süreli başka bir iç savaş yaşanmıştır. Komünistlerin Madrid'de tamamen tasfiye edilmesinin ardından Casado, Franco ile pazarlık sürecini yönetmek için umutlansa da Franco'nun şartsız teslim isteğinde diretmesi nedeniyle ülkeyi terk etme kararı almış ve Besteiro dışındaki tüm Konsey üyeleri ile birlikte sürgün hayatının ilk durağı olan Fransa'ya gitmiştir.¹⁶⁴ Franco güçlerinin başkent Madrid hariç İspanya'nın tüm bölgelerini ele geçirmesi, İç Savaş boyunca sıkı bir tarafsızlık politikası güden Fransa ile İngiltere'nin tavır değiştirmesine neden olmuştur. Bu iki ülke 27 Şubat 1939'da Franco yönetimini tek meşru hükûmet olarak tanımıştır.¹⁶⁵ Bu karar karşısında Cumhurbaşkanı Manuel Azaña, aynı gün istifa etmiştir.

Madrid'i savunması için görevlendirdiği Konsey'in kendisine karşı çıkması ve teslim olarak savaşı bitirmeyi amaçlaması üzerine *Cortes* 1 Şubat 1939'da Figueras'ta son kez toplanmıştır. Bu toplantıda Juan Negrín üç madde üzerinde durmuştur. Bu çerçevede; İtalya'nın Balear Adaları'nda ve Almanya'nın maden yataklarında hak iddia etmesine karşı çıkmak için İspanya'nın toprak bütünlüğünün ve bağımsızlığının sağlanmasını, yeni hükûmetin halk tarafından seçilmesini ve Cumhuriyetçi hükûmet safında savaşan subayların ve askerlerin misillemeye kurban gitmemesini istemiştir.¹⁶⁶

¹⁶³ Paul Preston, *La Guerra Civil Española*, s. 308-309.

¹⁶⁴ Besteiro geride kalanların tahliyesine yardım etmek amacıyla Madrid'de kalmış, şehrin isyancıların eline geçmesinin ardından "askerî isyan" suçundan yargılanarak otuz yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Hapishanede iken Eylül 1940'da hayatını kaybetmiştir. Bk. Paul Preston, *a.g.e.*, s. 311.

¹⁶⁵ Fernando Calvo González-Regueral, *a.g.e.*, s. 279.

¹⁶⁶ Gabriel Jackson, *La República*, s. 403.

Fakat o sırada yetki Negrín hükûmetinde değil Milli Savunma Konseyi'nin elindedir. Direnişe devam etme yanlılarının Madrid'de tasfiye edilmesinden sonra Segismundo Casado, Franco güçleri ile Burgos'ta görüşmeleri için 23 Mart'ta iki albay görevlendirmiştir. Franco, Konsey temsilcilerinden, askerlerin ve milislerin Madrid'i en kısa sürede terk etmelerini istemiştir. 26-27 Mart'ta Franco kuvvetleri harekete geçerek Madrid'i ele geçirmiştir. Madrid'in tesliminden önce Valencia'ya giden on binlerce kişi burada gemilere binerek başta Fransa olmak üzere yurt dışına çıkmak zorunda kalmışlardır.¹⁶⁷ Francisco Franco 1 Nisan 1939'da Başkomutan unvanıyla bir duyuru yapmıştır. "Kızıl ordunun esir olduğu ve milliyetçi birliklerin son askerî hedeflerine ulaştıkları" belirtilen duyuruda, savaşın sona erdiği bildirilmiştir.¹⁶⁸

1936-1939 yılları arasında cereyan eden ve II. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde sonlanan İç Savaş'ın yaşandığı ülke üzerinde önemli askerî, ekonomik ve toplumsal etkileri olmuştur. Günümüze kadar yapılan çalışmalar savaşın neden olduğu zayıflığın net bir şekilde bilinemediğini öne sürse de bazı sayılar vermek mümkündür. Muharebelerde, 25 bini yabancı gönüllü ve asker, 175 bin kişi ölmüştür. Cephe gerisinde ölen kişi sayısı ise yaklaşık 150 bindir. Cumhuriyetçilerin hâkim olduğu bölgelerde 56 bin kişi infaz edilmiş, geriye kalan infazlar ise isyancıların kontrol sahasında gerçekleştirilmiştir. Hayatını kaybeden sivil sayısı, çoğunluğu Cumhuriyetçi bölgelerde olmak üzere 12 bindir. Bu sayıya beslenme sorunu ve hastalıklardan ölenler dahil değildir. Buna göre bilinen sayılara göre İç Savaş sırasında yaklaşık 344 bin kişi ölmüştür ve bu sayı İspanya'nın o dönemdeki nüfusunun %1,4'üne denk gelmektedir. 1936-1940 yılları arasında doğum oranının savaş nedeniyle hızla düşmesi de ülkenin yaşadığı doğum-ölüm sorunu değerlendirilirken göz önünde bulundurulmalıdır. İsyancılar tarafından 9 Şubat 1939'da ilan edilen Siyasi Sorumluluklar Yasası (*Ley de Responsabilidades Políticas*)¹⁶⁹ uyarınca, savaşın sona ermesinden sonra askerî mahkemelerde yargılanan yaklaşık 51 bin kişiye idam cezası verilmiş, bu cezaların 28 bini gerçekleştirilmiştir. İspanya, İç Savaş nedeniyle insan kaybının yanı sıra ekonomik olarak da büyük darbe almıştır. 1939 yılının

¹⁶⁷ Hugh Thomas, *a.g.e.*, s. 978-980.

¹⁶⁸ Julián Casanova, *España Partida en Dos*, Crítica, Barcelona, 2022, s. 184.

¹⁶⁹ *Boletín Oficial del Estado*, 13 Şubat 1939, Sayı. 44.

toplam üretimi göz önüne alındığında savaş öncesi yıllara göre tarımda %21, endüstride ise %31 oranında gerileme yaşanmıştır.¹⁷⁰

İç Savaş sırasında ya da sonrasında ülkesinden kaçmak zorunda kalan yarım milyon İspanyol'un yanı sıra Cumhuriyetçi liderler de savaş sonrasında hayatlarını sürgünde geçirmiş ve birkaçı hariç hayata gözlerini İspanya dışında yummuşlardır. Juan Negrín 1956'da, Martínez Barrio sürgündeki Cumhuriyet'in Cumhurbaşkanı olarak 1962'de Paris'te ölmüştür. Largo Caballero dört yıl Sachsenhausen toplama kampında kaldıktan sonra 1946'da Paris'te hayatını kaybetmiştir. Manuel Azaña 1940'da Montauban'da, José Miaja 1958'de Meksika'da ölmüştür. Vicente Rojo 1957'de, Segismundo Casado ise 1961'de İspanya'ya dönmüştür.¹⁷¹

1.2.6. Büyük Devletlerin İspanya İç Savaşı'na Yönelik İzledikleri Siyaset ve Adem-i Müdahale Komitesi

Son denizaşırı sömürgelerini 1898'de kaybeden İspanya bu tarihten sonra uluslararası alanda önemli bir yere sahip olmadığı için temmuz ayında başlayan olaylar ülke dışında ilk etapta çok dikkat çekmemiştir. İç Savaş'ın yurtdışında ses getirmesi büyük devletlerin iki taraftan birine yardım etme kararı almasından sonra gerçekleşmiştir. İspanya İç Savaşı; Almanya, İtalya, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB), İngiltere ve Fransa'nın silahlanmayı arttırdığı bir dönemde patlak vermiştir. Savaş ilk günlerde ulusal bir konu olarak kalsa da ilerleyen zamanlarda özellikle bahsi geçen ilk üç ülkenin dahliyle uluslararası bir statü kazanmıştır.¹⁷²

Hükûmet başkanı José Giral ilk dış yardımı Fransa'da kendisi gibi Halk Cephesi (*Front Populaire*) hükûmetinin başında bulunan Başbakan André Léon Blum'dan talep etmiştir. Giral 19 Temmuz'da gönderdiği telgrafta, darbe girişimi karşısında hükûmetinin acil bir şekilde silaha ve uçağa ihtiyacı olduğunu belirtmiştir. Fransa sınırında otoriter bir idarenin oluşmasından endişe eden Blum ilk etapta teklife sıcak bakmıştır. Fakat Dışişleri Bakanı Yvon Delbos'un yardıma karşı çıkması, İspanya'nın Paris Büyükelçiliği'nde

¹⁷⁰ Stanley G. Payne, *The Spanish Civil War*, s. 244-246.

¹⁷¹ Hugh Thomas, *a.g.e.*, s. 1018.

¹⁷² Julián Casanova, *a.g.e.*, s. 212.

görevli bir ayaklanma yanlısının¹⁷³ yardım teklifini kamuoyuna duyurarak ülke içinde müdahaleye karşı olanların infial yaratmasına neden olması nedeniyle Blum zor bir durumda kalmıştır. Aslında, İspanya hükûmetinin Fransa'dan aldığı yardımın oldukça kısıtlı kalmasının en önemli sebebi, o dönem Fransa'nın dış siyasette beraber hareket ettiği İngiltere'nin, Almanya ve İtalya'nın tepkisini çekmemek amacıyla aktif çatışmalara dahil olmak istememesi ve Fransız yetkililerin de aynı tavrı takınması için uyarılarda bulunmasıdır.¹⁷⁴

İngiltere, İspanya İç Savaşı'nı iki nedenden dolayı yakından izleme kararı almıştır. Bunlar, yeni bir büyük savaşın doğma ihtimali ile Cebelitarık'ta sahip olduğu toprak parçasının savaş alanı içerisinde kalmasıdır. Bu nedenle İngiltere İç Savaş'ın başladığı günlerde tarafsız bir politika sergileyerek olası bir zarardan kaçınmak istemiştir. Hükûmetin aksine diğer siyasi gruplar tuttıkları tarafı net bir şekilde açıklamıştır. Muhafazakârlar, Bolşevizm endişesini öne sürerek SSCB'nin yardım etme kararı aldığı Cumhuriyetçilerin rakibi isyancıların kazanmasını isterken, işçi sınıfı, isyancıların anti demokrat olduğu gerekçesiyle Cumhuriyetçileri desteklemiştir.¹⁷⁵ Madrid hükûmetini “kızıl” olarak niteleyen Anglikan Kilisesi ile diplomatik çevrelerin büyük bir kısmı da isyancılardan yana olmuştur.¹⁷⁶

İspanya ile SSCB arasında Temmuz 1933'te diplomatik ilişkiler kurulsa da aynı yılın sonlarından 1936'nın başına kadar İspanya'da merkez-sağ hükûmetleri iktidarda olduğu için her iki ülkede karşılıklı mukim diplomat bulunmamıştır. Moskova İspanya'ya ilk diplomatik temsilcisini İç Savaş'ın başlamasından haftalar sonra göndermiştir. Başkonsolos Vladimir Antonov-Ovseenko 25 Ağustos'ta Barselona'da, Marcel Rosenberg ise Büyükelçi sıfatıyla Madrid'de 27 Ağustos'ta göreve başlamıştır.¹⁷⁷ İç Savaş'ın başladığı 1936 yılında “tek ülkede sosyalizm” şiarıyla hareket eden Josef Stalin Avrupa'da antifaşist blok oluşturmaya çalışmıştır. Bu bloka Avrupa komünistlerinin yanı sıra sosyalistlerin ve liberallerin de dahil olmasını istemiştir. SSCB'nin tüm Avrupa'ya

¹⁷³ Paris'te görevli Franco yanlısı askerî ataşe Antonio Barroso, Fransa hükûmetinin İspanya'nın meşru hükûmetine yardım etme hazırlığında olduğunu basına sızdırmıştır. Bk. Michael Alpert, *a.g.e.*, s. 14.

¹⁷⁴ İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden 23-24 Temmuz Londra ziyareti sırasında Blum'a İspanya'daki durum karşısında temkinli olunması gerektiğini ifade etmiştir. Bk. Paul Preston, *La Guerra Civil Española*, s. 141.

¹⁷⁵ Robert H. Whealey, “Foreign Intervention in the Spanish Civil War”, *The Republic and the Civil War in Spain*, ed. Raymond Carr, St. Martin's Press, 1971, s. 213.

¹⁷⁶ Julián Casanova, *The Spanish Republic and Civil War*, s. 215.

¹⁷⁷ Hugh Thomas, *a.g.e.*, s. 426.

komünizmi yayma niyeti olmadığını kanıtlamak isteyen Stalin bu amaçla İngiltere ve Fransa ile ittifak girişimlerinde de bulunmuştur.¹⁷⁸

SSCB güdümündeki Komünist Enternasyonal (*Komintern*) 8 Eylül 1936'da meşru hükûmete yardım için gönüllü gönderme kararı almıştır. Ekim ayından itibaren Fransa başta olmak üzere Polonya, Almanya, İtalya ve ABD gibi ülkelerden gelen gönüllülerle Uluslararası Tugaylar (*Brigadas Internacionales*) adı verilen birlikler oluşturulmuştur.¹⁷⁹ Uluslararası Tugaylar'ın gönüllüleri, ABD ile Kanada'dan gelenler hariç, genelde Avrupa ülkelerinin vatandaşları olmuştur. Bu gönüllülerin ortak özellikleri monarşi ve faşizm karşıtlığıdır.¹⁸⁰ Tugaylara Rus gönüllü katılımına izin verilmemiştir.¹⁸¹ Cumhuriyetçilerin safına milis kazandıran bir başka gelişme, ağustos ayında Berlin'de düzenlenecek olan 1936 Yaz Olimpiyatları'nı protesto etmek amacıyla 22-26 Temmuz tarihlerinde Barcelona'da yapılması planlanan Halk Olimpiyatı (*Olimpiada Popular*) olmuştur. İç Savaş'ın patlak vermesiyle Olimpiyat düzenlenememiş fakat İspanya'da bulunan sporcuların büyük çoğunluğu anarşist ya da sosyalist milislere katılmıştır.¹⁸²

Hitler ile Stalin'in İspanya İç Savaşı'na bakışları paralellik de göstermiştir. Stalin, Hitler'in maliyeti yüksek bir savaşla meşgul olmasını istediği için İspanya hükûmetine yardım etmiştir. Ayaklanmanın henüz ilk günlerinde Franco'dan yardım talebi alan Hitler ise hem Avrupa'nın batısında, İspanya ile Fransa'da geniş çaplı bir Halk Cephesi kurulmasını önlemek hem de Doğu Avrupa'da *yaşam alanı* (*Lebensraum*) oluşturmayı hedeflediği sırada SSCB'nin sadece İspanya ile ilgilenmesini amaçlamıştır.¹⁸³ Ayrıca Hitler, İspanya'da dizayn edeceği yeni bir hükûmet aracılığıyla İngiltere'ye Süveyş Kanalı yolunda bir engel oluşturmak istemiştir.¹⁸⁴

İç Savaş sırasında meşru hükûmet ile SSCB arasında yaşanan en önemli gelişme, İspanya Bankası'nda bulunan altın rezervlerinin silah ve personel yardımı karşılığında SSCB'ye nakledilmesidir. Cumhuriyet hükûmetinin savaşa devam edebilmesi için elindeki en büyük maddi koz Madrid'de bulunan bu altın rezervi olmuştur. İspanya I.

¹⁷⁸ Robert H. Whealey, *a.g.e.*, s. 216.

¹⁷⁹ Julián Casanova, *The Spanish Republic and Civil War*, s. 222-223.

¹⁸⁰ Helen Graham, *The Spanish Civil War A Very Short Introduction*, Oxford University Press, New York, 2005, s. 42.

¹⁸¹ Edward Hallett Carr, *a.g.e.*, s. 48-49.

¹⁸² Julián Casanova, *The Spanish Republic and Civil War*, s. 223.

¹⁸³ Paul Preston, *La Guerra Civil Española*, s. 165-166.

¹⁸⁴ Antony Beevor, *a.g.e.*, s. 208.

Dünya Savaşı'na dahil olmadığı ve muharip ülkelere mal tedarik ettiği için dünyanın en büyük dördüncü altın rezervine sahipti.¹⁸⁵ Fakat isyancıların başkente doğru ilerlemesiyle birlikte bu rezerv tehlike altına girmiştir. Savaşa devam edebilmek için hayati önem taşıyan altınların İngiltere veya Fransa'ya gönderilmesi düşünülse de bu ülkelerin iç savaşa müdahale etmeme taraftarı olması Caballero hükûmetini çareyi SSCB'de aramaya mecbur bırakmıştır. Hazine Bakanı Negrín'in talimatıyla 25 Ekim'de altınlar dört Rus gemisine yüklenmiş ve Cartagena limanı vasıtasıyla ülke dışına çıkartılmıştır. Bu gemiler Ege Denizi'nde İtalya'nın şüphesini çekmemek için savaş gemileri tarafından korunmamıştır. Sekiz bine yakın kasayla taşınan altınlar Odessa'da karaya çıkarıldıktan sonra Moskova'ya taşınmıştır.¹⁸⁶ Rusya'ya gönderilen altınlar, silah ve mühimmat yardımlarını karşılamamaya başlayınca meşru hükûmet SSCB'den Mart 1938'de 70 milyon dolar, aynı yılın aralık ayında ise 85 milyon dolar kredi istemek zorunda kalmıştır.¹⁸⁷

Almanya savaşın devam ettiği günlerde isyancıların lehine kritik bir adım atmıştır. Alman Dışişleri Bakanı Konstantin von Neurath, "kızıl" İspanyolların oldukça fazla savaş malzemesi yardımı aldığını, bunun aksine "beyazların" kara ve hava birliklerinin yeterli düzeyde olmadığını öne sürmüştür. Bu nedenle Almanya, Franco'dan, başında bir Alman'ın bulunacağı ve savaşın seyrini değiştirecek bir birliğin oluşturulmasına onay verilmesini istemiştir.¹⁸⁸ Hava gücü oldukça yetersiz olan Franco'nun teklifi kabul etmesiyle *Legión Cóndor* olarak adlandırılan; yüz uçak, uçaksavar ve tanksavar topları ile tanklardan oluşan birlik 6 Ekim'de Almanya'dan Sevilla'ya nakledilmeye başlanmıştır.¹⁸⁹ Bu tarihten İç Savaş'ın sonuna kadar *Legión Cóndor*'da toplam 19 bin kişi görev yapmış, fakat aynı anda görev yapan kişi sayısı 5500'ü geçmemiştir. Bunun sebebi rotasyon vasıtasıyla mümkün olan en fazla sayıda personelin tecrübe kazanmasını

¹⁸⁵ İspanya Bankası'nda bulunan 707 ton altının değeri dönemin 805 milyon dolarına tekabül etmekteydi. Bk. Julián Casanova, *The Spanish Republic and Civil War*, s. 228.

¹⁸⁶ Hugh Thomas, *a.g.e.*, s. 483-486.

¹⁸⁷ Antony Beevor, *a.g.e.*, s. 234.

¹⁸⁸ Ayrıca, Alman Hava Kuvvetleri'ni yeniden oluşturan Hermann Goering Nürnberg Duruşmaları sırasında, isyancılara yardım konusunda tereddüt eden Hitler'e, komünizmin yayılmasını engellemenin yanı sıra Luftwaffe'nin gücünü test etmek için yardımın faydalı olacağı telkininde bulunduğunu ifade etmiştir. Bk. Paul Preston, *La Guerra Civil Española*, s. 167.

¹⁸⁹ Hugh Thomas, *a.g.e.*, s. 515.

sağlamaktır. Birliğin ilk komutanlığını General Hugo Wilhelm Sperrle yaparken¹⁹⁰, daha sonra yerine kendisinin Kurmay Başkanı Albay Baron Wolfram von Richthofen geçmiştir.¹⁹¹

Akdeniz’de hakimiyeti tamamen ele geçirmeyi ve Fransa ile İngiltere’nin yanında SSCB’ye karşı da blok oluşturmayı amaçlayan Mussolini İtalya’sı ilk günlerinde tarafsız kaldığı İç Savaş’a en çok asker ve harp malzemesi gönderen ülke olmuştur.¹⁹² Öyle ki, İtalya’nın gönderdiği asker ve personel sayısı hem Almanya’dan hem de Uluslararası Tugaylar’dan fazladır. İtalyan pilotlar önceleri ayaklanmacıların safında oluşturulan Yabancı Lejyonunda (Legión Extranjera) görev yapmış, 28 Kasım’da Franco ile Mussolini arasında dostluk antlaşması imzalanmasından sonra *Corpo di Truppe Volontaire (CTV)* adında bir birlik kurulmuştur. CTV’nin sayısı 78 bini aşmıştır.¹⁹³ Almanya ile İtalya, İspanya İç Savaşı sırasında birbirine daha fazla yaklaşmıştır. Komünizm ve SSCB tehlikesine karşı beraber hareket etmenin gerektiğini vurgulayarak bir protokol imzalamışlar ve Ekim 1936’da Berlin-Roma Mihverini oluşturmuşlardır.¹⁹⁴

Bir diğer büyük güç Amerika Birleşik Devletleri güttüğü yalnızlık (infiyat) politikası nedeniyle İspanya İç Savaş’ında tarafsız kalmayı tercih etmiş, bu nedenle ABD hükûmeti tarafından İspanya’ya herhangi bir yardım gönderilmemiştir. Fakat isyancılar ABD menşeli şirketlerden mal satın alabilmiştir. Ford ve General Motors gibi şirketler isyancılara 12 bin kamyon satarken, Texaco yakıt tedarik etmiştir. Savaşın ilerleyen safhalarında kamuoyu ağırlıklı olarak Cumhuriyetçileri desteklemiştir. Katolik cemaatler ise isyancıları savunmuştur.¹⁹⁵ İspanya’nın bir başka sınır komşusu Portekiz ise Sovyetleşmiş bir İspanya’nın işgalinden çekindiği için isyancılara tıbbi malzeme, uçak yakıtı ve mühimmat sağlamıştır fakat bu yardımlar Alman ve İtalyan yardımlarının

¹⁹⁰ Alman subaylar Rif muharebeleri sayesinde rütbe kazanan Franco’nun askerî bilgisinin ve tecrübesinin yetersiz olduğunu düşünmüştür. Hugo Wilhelm Sperrle, Franco’nun yalnızca bir taburu yönetecek kapasiteye sahip olduğunu söylemiştir. Bk. Stanley G. Payne, *The Spanish Civil War*, s. 121.

¹⁹¹ Julián Casanova, *The Spanish Republic and Civil War*, s. 226.

¹⁹² İtalya isyancılara ilk askerî yardımı 12 Savoia-Marchetti S.81 bombardıman ve 12 Fiat C.R. 32 avcı uçakları göndererek yapmıştır. İç Savaş boyunca Fiat avcı uçaklarının sayısı 377’ye ulaşmıştır. Bk. Paul Preston, *La Guerra Civil Española*, s. 131.

¹⁹³ Julián Casanova, *The Spanish Republic and Civil War*, s. 226.

¹⁹⁴ Stanley G. Payne, *The Spanish Civil War*, s. 135.

¹⁹⁵ Michael Alpert, *a.g.e.*, s. 161.

oldukça altında kalmıştır. Portekiz isyancılara asıl desteği, kendi sınırını geçen isyan karşıtlarını tekrar İspanya'ya göndererek vermiştir.¹⁹⁶

İngiltere tarafından tarafsız kalması için sıklıkla uyarılan Fransa, Mihver Devletleri ile karşı karşıya gelmekten de çekindiği için temmuz ayındaki yardım kararının aksine tarafsızlık politikasını gütmeye başlamıştır. Blum özellikle, Renanya'yı dört ay önce Versay Barış Antlaşmasını ihlâl ederek ve büyük devletlerin müdahalesiyle karşılaşmadan işgal eden Almanya'yı karşısına almak istememiştir. Bu nedenle 2 Ağustos'ta müdahale etmeme formülünü ortaya atmış¹⁹⁷, 8 Ağustos'ta Fransa sınırlarını askerî malzeme sevkiyatına kapatmıştır.¹⁹⁸ Bu karardan oldukça memnun olan İngiltere kendisinin de katılacağı müdahale etmeme politikasına Almanya ve İtalya ile beraber SSCB'yi de davet etmiş ve tüm bu devletlerden göstermelik de olsa olumlu yanıt almıştır. Bunun üzerine, İngiltere ve Fransa'nın öncülüğünde, müdahale etmeme kararını denetlemek için bir komite kurulması kararlaştırılmıştır. Bu çerçevede oluşturulan Adem-i Müdahale Komitesi ilk toplantısını 9 Eylül 1936'da Londra'da bulunan Foreign Office'te yapmıştır.¹⁹⁹ Resmî adıyla İspanya'ya Adem-i Müdahale Anlaşmasının Uygulanması için Uluslararası Komite'nin (*The International Committee for the Application of the Agreement for Non-Intervention in Spain*) bu ilk toplantısına 26 ülkenin büyükelçisi katılmıştır.²⁰⁰

Adem-i Müdahale Komitesi katılımcı devletlerin müdahale etmeme prensibi doğrultusunda toplantılarını sürdürmesine rağmen Almanya ve İtalya ile Komite'ye daha sonra katılan Portekiz alınan kararlara riayet etmeyerek isyancılara yardım göndermeye devam etmiştir. Bunun üzerine, SSCB meşru İspanya hükûmetine destek olma kararı almıştır. Bu doğrultuda, 7 Ekim 1936'dan başlamak üzere aynı ay içerisinde İspanya'ya

¹⁹⁶ *A.g.e.*, s. 54.

¹⁹⁷ Blum'dan sonra 1938'de Başbakan olan Édouard Daladier tarafsızlık politikasını daha sıkı bir şekilde uygulamıştır. Bk. George Esenwein ve Adrian Shubert, *a.g.e.*, s. 193.

¹⁹⁸ Gabriel Jackson, *La República*, s. 230.

¹⁹⁹ Türkiye'nin Adem-i Müdahale Komitesi çerçevesinde attığı adımlar 2. Bölüm'de detaylı olarak incelenmiştir.

²⁰⁰ Bu ülkeler Almanya, Arnavutluk, Avusturya, Belçika, Bulgaristan, Büyük Britanya, Çekoslovakya, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Hollanda, İsveç, İtalya, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Macaristan, Norveç, Özgür İrlanda Devleti, Polonya, Romanya, SSCB, Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan'dır. İç Savaş'ın yaşandığı İspanya ile tarafsız ülke İsviçre Komite'de yer almamıştır. İlk etapta Komite'ye dahil olmayan Portekiz de ilk toplantıya temsilci göndermemiştir. Bk. Michael Alpert, *a.g.e.*, s. 60.

gemilerle 400 kamyon, 100 tank, 50 uçak ile 400 havacı ve tank personeli göndermiştir.²⁰¹ Bu dört ülke İç Savaş süresince Adem-i Müdahale Komitesi'nin kararlarını ihlâl etmeye devam ettiği için Komite'nin kurulma amaçları hayata geçirilememiş, müdahale etmeme anlaşması kağıt üzerinde kalmıştır. Son toplantısını Temmuz 1938'de yapan Adem-i Müdahale Komitesi, İç Savaş'ın bitmesinden kısa bir süre sonra, 20 Nisan 1939'da faaliyetlerini sonlandırmıştır.²⁰²

²⁰¹ Gabriel Jackson, *La República*, s. 282.

²⁰² Hugh Thomas, *a.g.e.*, s. 986.

2. BÖLÜM

İSPANYA İÇ SAVAŞI SIRASINDA TÜRKİYE-İSPANYA İLİŞKİLERİ

2.1. 1930'lu Yıllarda Avrupa'nın Genel Durumu ve Türkiye'nin Dış Siyaseti

Avrupa'nın 1930'lu yıllardaki uluslararası politik manzarası 20'li yıllardan miras kalan siyasi beklenti ve anlaşmazlıkların çerçevesinde şekillenmiştir. Locarno Antlaşmaları ve Briand-Kellogg Paktı gibi anlaşmalar belirli bir süre devletler arasındaki ilişkileri yumuşatsa da II. Dünya Savaşı'na giden yolu engelleyememiştir. 1930'lu yıllara, 1920'li yıllarda çözdüklerinin yanı sıra; Boğazlar konusu ve Hatay meselesi gibi halledilemeyen dış politika sorunlarıyla giren Türkiye ise Cumhuriyet'in ilk yıllarında Mustafa Kemal Atatürk'ün “Yurtta sulh, cihanda sulh” şiarı çerçevesinde uluslararası politikada resmî ittifaklardan uzak durmayı hedeflemiştir. Bu durumun başlıca nedenleri arasında, ittifakın aleyhtarları arasında ortaya çıkabilecek anlaşmazlıkların ülkenin genel sulh durumuna zarar vereceğinin düşünülmesi ve özellikle büyük devletlerle yapılacak ittifakların “koruyan” ve “korunan” ilişkisine evrilme potansiyelinden kaçınma arzusu yatmaktaydı.²⁰³ Bununla beraber, Mustafa Kemal Atatürk, Türk dış politikasının çerçevesinin kendi bölgesiyle sınırlı kalmamasını ve resmî ittifaklardan kaçınılsa dahi, uluslararası gelişmelerin titizlikle takip edilmesini istemiştir. Atatürk, “yurtta sulh, cihanda sulh” düşüncesinin özünü, “*Dünyanın filan yerinde bir rahatsızlık varsa, bana ne? dememeliyiz. Böyle bir rahatsızlık varsa, tıpkı kendi aramızda olmuş gibi onunla alakâdar olmalıyız. Hadise ne kadar uzak olursa olsun, bu esastan şaşmamak lâzımdır.*” sözleriyle ortaya koymuştur.²⁰⁴

Bu dönemin genel kavramlarının anlaşılabilmesi için I. Dünya Savaşı'ndan galip çıkan devletlerin oluşturduğu düzenin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bu savaşın galiplerinin istekleri doğrultusunda varılan Versay Antlaşması sonrası oluşan düzenin devamını arzulayan, başta İngiltere ile Fransa gibi devletler statükocu ya da anti-revizyonist, antlaşma ile kaybettiklerine ve hatta daha fazlasına sahip olmak isteyenler

²⁰³ Aptülâhat Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2024, s. 123-125. Balkan Antantı ile Sadabad Paktı bu durumun istisnaları olsa da revizyonist amaçları olmamıştır.

²⁰⁴ Fahir Armaoğlu, “Atatürk'ün Dış Politika Prensipleri”, *Türk Dış Politikası Tarihi*, Kronik Kitap, İstanbul, 2022, s. 24.

ise revizyonist olarak adlandırılmaktadır. Revizyonist devletlerin başında I. Dünya Savaşı'ndan büyük yara alarak çıkan Almanya ile galiplerin arasında olmasına rağmen kazancından memnun olmayan İtalya gelmiştir. Revizyonist devletler önceleri Milletler Cemiyeti gibi uluslararası örgütler ya da antlaşmalarla hedeflerine ulaşmaya çalışmışlardır. Fakat İngiltere ve Fransa gibi statükocu devletlerin yön verdiği Milletler Cemiyeti'nin bu amaca hizmet etmeyeceğinin anlaşılmasının ardından Almanya ile İtalya yayılmacı bir politika gütmeye başlamıştır.²⁰⁵ Lozan Antlaşması'nın ardından Türk dış politikasının ana hedefi, anlaşma ile oluşan statükoyu korumak olsa da 1930'lu yıllarda uluslararası arenada yaşanan değişiklikler nedeniyle Türkiye'nin dış politikası²⁰⁶ farklı bir safhaya girmiştir. Bunda, 1929 Buhranı nedeniyle ekonomik olarak kendi kendine yetme (otarşi) ve irredantizm politikası gütmeye başlayan Almanya ile özellikle İtalya'nın büyük etkisi olmuştur. Bahsi geçen politikalar nedeniyle bu ülkelerde aşırı devletçi ve milliyetçi akımların güç kazanması, devletler arası iktisadi ve siyasi ilişkilerin seyrini değiştirmiştir. Revizyon ve statüko kavramları üzerinden yapılacak bir değerlendirme çerçevesinde Avrupa'nın siyasi tablosu; İngiltere-Fransa birlikteliği, Almanya-İtalya ittifakı ve Doğu Avrupa'da tek başına bir gücü temsil eden SSCB üzerinden çizilebilir. Bu genel görünüm karşısında Türk dış politikasının 1930'lu yıllardaki ana amacı ise İtalya tehdidi karşısında İngiltere-Fransa bloğuna yaklaşırken, SSCB ile var olan iyi ilişkileri devam ettirmek olmuştur. O yıllarda henüz yeni sayılan orta büyüklükteki Türk devletinin askerî açıdan güçlenerek güvenliğini sağlamaya ve diplomaside söz sahibi olarak ülke içinde ve uluslararası arenada barışı tesis etmeye öncelik verilmiştir.²⁰⁷

1930'lu yılların başında Versay Antlaşması sonrası oluşan düzenin işlememeye başladığı ortaya çıkmıştır. Özellikle Dünya Silahsızlanma Konferansı'nın sonuçsuz kalması neticesinde silahlanma yarışının hız kazanması bunun emarelerinden birini teşkil

²⁰⁵ Mehmet Gönlübol ve Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1990, s. 89-90.

²⁰⁶ 1923-1938 dönemi Türk dış politikası, Millî Mücadele'nin siyasi manifestosu Misâk-ı Millî'nin sınırları içerisinde, bölgesel ve büyük güçlerin kendi aralarındaki ilişkileri göz önünde bulundurarak, dolayısıyla dönemin konjonktüründen faydalanarak yürütülmeye çalışılmıştır. Türkiye, her ne kadar anti revizyonist safta olsa da güvenliğini tehdit eden durumları sert güç değil diplomasiyi kullanarak ortadan kaldırmıştır.

²⁰⁷ Barlas ve Güvenç, Türk yetkililerin Türkiye'yi orta büyüklükte bir devlet olarak değerlendirdiğini gösteren herhangi bir kayıt olmasa da Türk dış politikasının 1930'dan sonra bu minvalde seyrettiğini kaydetmiştir. Bk. Dilek Barlas ve Serhat Güvenç, *Türkiye'nin Akdeniz Siyaseti (1923-1939) Orta Büyüklükte Devlet Diplomasisi ve Deniz Gücünün Sınırları*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 19.

etmiştir.²⁰⁸ Silahsızlanma politikasının başarısız olmasının en büyük nedenlerinden biri, Almanya ile İtalya'nın önlenemeyen agresif siyasetiyle beraber statükocu devletlerin de bu yönde adım atma çabalarıdır. *Lebensraum* (yaşam alanı) adı verilen politika ile Versay Antlaşması hükümlerince Almanya sınırlarının dışında kalan fakat Almanların yoğun olarak yaşadığı bölgelerin tekrar ülke sınırları içerisine dahil edilmesi düşüncesi, askerden arındırılan Renanya bölgesine askerî birliklerin gönderilmesi ve yine Versay gereğince kaldırılan zorunlu askerlik uygulamasının yeniden yürürlüğe koyulması, özellikle Adolf Hitler'in iktidara gelmesinden sonra Almanya'nın sergilediği politika değişikliğini ortaya koymuştur. Almanya'nın yayılma alanlarının coğrafi olarak Türkiye'yi rahatsız edecek boyutlara ulaşmaması ve iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin iyi seyretmesi nedeniyle Türkiye'nin dikkatini vermesi gereken devlet ise bir diğer revizyonist güç İtalya olmuştur. Benito Mussolini'nin 1922'de iktidara gelmesiyle birlikte İtalya, Büyük Savaş'ın kazanan tarafında olmasına rağmen hak ettiği kazançları edinemediği gerekçesiyle Avrupa siyasetinin revizyonist kanadında yer almaya başlamıştır. Özellikle, dominyon olarak kullanabileceği herhangi bir toprak elde edememesi, İtalya'nın gözünü yeni bölgelere dikmesine neden olmuştur. Bu bölgelerden biri, İtalya'nın oldukça verimli olarak değerlendirdiği Anadolu Yarımadası'dır. Bu nedenle, Türk-İtalyan ilişkileri, Türkiye'nin Musul meselesini kendi lehine çözmeye çalıştığı 20'li yıllarda kötü bir şekilde seyretmiştir. Musul konusunun Türk dış politikasında ağırlık kazandığı dönemde İtalya'nın Oniki Ada'da yürüttüğü askerî faaliyetler Türkiye tarafından dikkatle izlenmiştir. Bu dönemde Mussolini ile İngiltere Dışişleri Bakanı Austen Chamberlain'in görüşmeleri iki ülkenin, Türkiye'nin aleyhine seyreden çıkarlarını ortaya koymuştur.²⁰⁹

1926'da Musul sorununun Türkiye aleyhinde sonuçlanmasıyla İngiltere İtalya'ya verdiği desteği kesmiştir. Böylece Türkiye birden fazla cephede mücadele etmek zorunda kalmamıştır. Bundan sonra, İtalya keskin bir politika değişikliğine giderek, Akdeniz'de güçlü konumda bulunan Fransa'ya karşı blok oluşturabilmek adına Türkiye ile Yunanistan ilişkilerinin iyileştirilmesine çaba harcamaya başlamıştır.²¹⁰ Bu ittifak

²⁰⁸ Kâmuran Gürün, *Savaşın Dünya ve Türkiye*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1997, s. 296.

²⁰⁹ Hazal Papuççular, *Cumhuriyet'in Dış Politikası Olaylar, Aktörler, Kurumlar 1923-2023*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2023, s. 27. Eserde Chamberlain'in unvanı başbakan olarak verilse de dönemin Başbakanı Stanley Baldwin'dir. Austen Chamberlain ise Dışişleri Bakanıdır.

²¹⁰ Hazal Papuççular, *Türkiye ve Oniki Ada 1912-1947*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020, s. 65.

arayışının altında, İtalya'nın, Macar irredantizmine karşı Çekoslovakya, Romanya ve Yugoslavya'nın oluşturduğu Küçük İtilaf'tan rahatsız olması ve yine Türkiye ile Yunanistan'ı bu ittifaka karşı kullanma düşüncesi yatmıştır. Fakat Türkiye ile Yunanistan zamanla aralarındaki anlaşmazlıkları büyük oranda ortadan kaldırdıktan sonra İtalya ile beraber hareket etmek yerine Romanya ve Yugoslavya ile Balkan Antantı'nı oluşturmayı seçmişlerdir.²¹¹

Bahsi geçen yılların en önemli uluslararası örgütü Milletler Cemiyeti'dir (Cemiyet-i Akvam). I. Dünya Savaşı ile ortaya çıkan topyekûn harbin yıpratıcı etkilerinin önlenmesi için 1919 yılında savaşın galipleri tarafından oluşturulan Milletler Cemiyeti vasıtasıyla küresel barışın korunması amaçlanmıştır. ABD Başkanı Woodrow Wilson'ın kurulması için çaba harcadığı Milletler Cemiyeti, bu ülkede yaşanan iktidar değişikliğiyle Warren G. Harding'in başkan olması sonucu ABD'nin Avrupa siyasetinden uzak kalma politikasına yeniden dönmelerinin yanı sıra Sovyetler Birliği'nin örgüt dışı bırakılması nedeniyle Avrupa merkezli olarak kalmış ve küresel bir örgüt haline gelememiştir.²¹²

Musul sorununun ortadan kalkmasının ardından İngiltere, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üye olmasını istemeye başlamasına rağmen, Musul kararında Cemiyet'in kendisini yönlendiren İngiltere lehinde karar aldığı düşünülmesi için Türkiye bu fikre sıcak bakmamıştır. Bu kararın bir diğer sebebi Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'nin yeterli kapsayıcılıkta olduğunu düşünmemesidir. Fakat İtalya'nın Türkiye'ye karşı tavrını birçok kez değiştirmesi, Türkiye'nin uluslararası bir örgüte üye olması gerektiği fikrini öne çıkarmıştır. Cemiyet üyeliği için SSCB'nin de onayı alındıktan sonra²¹³, 6 Temmuz 1932'da Milletler Cemiyeti Genel Kurulu'nda İspanya, Türkiye'nin Cemiyet'e girmesi için teklifte bulunmuştur. Teklifin TBMM'de görüşülüp kabul edilmesi üzerine Türkiye

²¹¹ Emre Saral, "İki Savaş Arasındaki Dönemde Türkiye'nin Orta Avrupa'ya Yönelik Siyaseti", *Türk-Macar İlişkilerinin İzinde 20 Yıl Prof. Dr. Melek Çolak Armağanı*, Ed. Yücel Namal, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2020, s. 412.

²¹² Oral Sander, "Yirminci Yüzyıl Tarihinin Genel Özellikleri", *Türkiye'nin Dış Politikası*, Der. Melek Fırat, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2020, s. 61.

²¹³ 1925 yılında Sovyetler Birliği ile imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması, 17 Aralık 1929 tarihinde yenilenmiştir. Bu antlaşmayı yenileyen protokol, imzacı tarafların siyasi taahhütlere girmeden önce diğerinin onayını almasını şart koşmuştur. Bu nedenle Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne girmek için Sovyetler Birliği'nin onayını almıştır. Bk. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-II Yeni Türkiye: Türkiye Cumhuriyeti*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2023, s. 694. Bu onayın kapsamı içerisinde, Milletler Cemiyeti'ne üye olmanın getirdiği yükümlülüklerin Türkiye ile SSCB ilişkilerine zarar vermemesi vardır. SSCB'nin 1934 yılında Milletler Cemiyeti'ne dahil olmasıyla iki ülke arasında Cemiyet üyeliği nedeniyle oluşabilecek potansiyel sorunlar ortadan kalkmıştır. Bk. William Hale, *Turkish Foreign Policy Since 1774*, Routledge, Abingdon, 2013, s. 44.

18 Temmuz 1932’de Milletler Cemiyeti Genel Kurulu üyesi olmuştur.²¹⁴ Fakat bu üyeliğe müteakip; Almanya, İtalya ve Japonya’nın Cemiyet’ten ayrılması, diğer ülkeler gibi Türkiye’nin de uluslararası barış ortamının devam ettirilebilmesi için başka ittifaklar aramasına neden olmuştur.²¹⁵

Balkan Antantı’nın 9 Şubat 1934’te Türkiye, Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan tarafından oluşturulmasının ardından, 19 Mart 1934 tarihinde düzenlenen İkinci Beş Yıllık Faşist Kongresinde, Mussolini’nin, “*İtalya’nın tarihî emelleri Asya ve Afrika’dadır*” açıklamasını yapması Türkiye’yi tedirgin etmiştir. Bu konuşmanın üzerine, 30 Mart’ta Türkiye’nin Roma Büyükelçisi Vasıf (Çınar) Bey²¹⁶ görüştüğü Mussolini’den, “*yaptığım açıklamada Türkiye’yi kastetmedim*” cevabını alsa da Türkiye güvenliği için İtalya’nın attığı adımları²¹⁷ daha dikkatli izlemeye başlamıştır.²¹⁸ İtalyan tehdidine karşı; Boğazların silahlandırılması, SSCB ile ilişkilerin daha da iyileştirilmesi, Balkan Devletleri ile dayanışma yapılması ve en önemlisi İngiltere ve Fransa ile Akdeniz’de Türkiye’ye güvence sağlayacak ilişkiler içerisinde olmak hedeflenmiştir. Bu iki ülke ise Almanya ile İtalya’ya karşı yatıştırma politikası takınarak agresif siyasetlerinin daha fazla tırmanmasını engellemeye çalışmışlardır. İngiltere’nin yatıştırma politikasında 1929 Buhranı’nın büyük bir etkisi olmuştur. Ani bir silahlanmanın ekonomik çıkmaza neden olacağı öngörüldüğü için özellikle Almanya’ya yönelik yatıştırma siyaseti takip etmek uygun görülmüştür. Fransa’da da komşusu Almanya ile yeni bir savaşın kapıda olduğu düşüncesi ağır bassada yine ekonomik nedenlerden dolayı bu ülkenin attığı adımlara sert bir tepki verilememiştir.²¹⁹

²¹⁴ Kâmuran Gürün, *a.g.e.*, s. 363. Türkiye, Milletler Cemiyeti Konseyine ise 1934 yılında geçici olarak üye olmuştur. Bu nedenle Tefik Rüşti Aras, o dönem sık bulunduğu Cenevre’de İtalya tehlikesine karşı temaslara girmiş ve İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden ile görüşerek bu ülke ile ilişkileri iyi tutmaya çalışmıştır. Bk. İsmail Soysal, “Türkiye’nin Batı İttifakına Yönelişi (1934-1937)”, *Belleten*, Cilt. 45/1, Sayı. 177, 1981, s. 102.

²¹⁵ William Hale, *a.g.e.*, s. 44.

²¹⁶ Vasıf Bey konuyla ilgili İtalya Dışişleri Müsteşarı Suvîç ile de görüşmüştür. Suvîç görüşmede, İtalyan hükümeti nezdinde Türkiye’nin bir Avrupa devleti olduğu gerekçesiyle Mussolini’nin açıklamasının Türkiye ile bir ilgisinin olmadığını belirtmiştir. Bk. İsmail Soysal, *a.g.m.*, s. 100.

²¹⁷ Üniversiteli Faşistlere bağlı bir gazetede, “Ürdün, Lübnan ve özellikle Anadolu topraklarının çiftçi ve sermaye yokluğu nedeniyle ihmal edildiği, bu nedenle İtalyan çiftçiler için önemli olduğu” şeklinde bir yazı yayımlanmıştır. Bk. Kâmuran Gürün, *a.g.e.*, s. 359.

²¹⁸ Mehmet Gönlübol ve Cem Sar, *a.g.e.*, s. 109-110.

²¹⁹ Seçkin Barış Gülmez, “Turkish Foreign Policy as an Anomaly: Revisionism and Irredentism Through Diplomacy in the 1930s”, *British Journal of Middle Eastern Studies*, 2016, 44 (1) s. 5.

İsmet İnönü'nün ileri bir tarihte, 12 Temmuz 1936'da Tevfik Rüştü Aras'a verdiği talimatta yer alan ifadeler, İtalya'nın Türkiye için oluşturduğu tehdide ve bu tehdide karşı Başbakanın bakış açısını göstermektedir. İnönü, Türkiye'nin o dönem için en mühim, belki de yegâne meselesinin Akdeniz'in güvenliği ve İtalya'nın hırsları olduğunu, Türkiye'nin yakın bir gelecekte patlak verme ihtimali olan büyük bir savaşta yer alarak, galip de olsa İtalya karşısında yıpranmış bir vaziyette kalmaması gerektiğini, İtalya'nın tarafsızlığı durumunda Türkiye'nin de mutlaka tarafsızlığı seçmesinin elzem olduğunu, aksi durumda yine tarafsız kalarak kuvvetini koruyacağını belirtmiş ve eklemiştir:

“Eğer İngilizler veya Ruslarla şimdiden uzun müddetli, İtalya'ya karşı emniyet için bir taahhüdümüz olsaydı, bu hazır ve esaslı faydaya mukabil müttefiklerimizin müstakbel büyük harpteki riske'lerine iştirak edebilirdik. Halbuki Rusya ve Fransa İtalya'yı gücendirmemek için, en basit muahedelerden içtinap ettiler. İngiltere kendi istediği zaman için bu imkânı kendine mahsus olarak muhafaza etmek istiyor. Türk noktai nazarından bir taahhüde girmekten dikkatle içtinap ediyor.”²²⁰

Akdeniz'de faaliyetlerini artırdığı için Türkiye'nin tepkisini çeken İtalya²²¹ agresif politikasını bir adım daha ileriye götürerek Ekim 1935'te Habeşistan'a saldırmıştır. Bu adım Türkiye başta olmak üzere bölgedeki diğer ülkeleri endişelendirdiği gibi, Cebelitarık, Malta ve Süveyş Kanalı'nda bulunan üsleri vasıtasıyla Akdeniz üzerinde egemenliği bulunan ve imparatorluk yolunu tehlikede gören İngiltere'yi de rahatsız etmiştir. Akdeniz'de sahip olduğu üstünlüğü İtalya'ya kaptırmak istemeyen İngiltere; Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan ile ilişkilerini ilerletmeyi amaçlamıştır. Fakat İtalya'nın doğrudan tepkisini çekmemek için varılacak bir yardımlaşma anlaşmasının Milletler Cemiyeti vasıtasıyla gerçekleştirilmesini uygun bulmuştur. İngiltere saldırganlığından dolayı İtalya'ya uygulanacak yaptırımlar için bahsi geçen üç ülke ile temasa geçerken, Yugoslavya, Küçük İtilaf'a dahil olan müttefikleri Çekoslovakya ile Romanya'nın da muhtemel yaptırımlara katılmasını sağlamıştır. Bunun sonucunda, resmî bir şekilde imzalanmayan fakat Cenevre'deki Yaptırım Komitesi'ne bir metin olarak

²²⁰ *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939)*, T. C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, Ankara, 1973, s. 54.

²²¹ Türkiye Ağustos 1935'te Nizamettin Ayaşlı'yı maslahatgüzar olarak Habeşistan'ın başkenti Addis Ababa'ya göndermiştir. İtalya'nın Habeşistan'ı işgal etmeyi tasarladığı bir dönemde bu ülkede diplomatik misyon oluşturulması, Türkiye'nin İtalya'ya karşı etkin bir diplomasi yürüttüğünü göstermesi açısından önemlidir. Bk. Dilek Barlas ve Serhat Güvenç, *a.g.e.*, s. 217.

sunulan Akdeniz Anlaşmaları (*Mediterranean Agreements*) oluşturulmuştur.²²² Bu çerçevede, 10 Ekim’de toplanan Milletler Cemiyeti Genel Kurulu, oy çokluğuyla (Avusturya ve Macaristan olumsuz oy kullanmıştır) İtalya’ya yaptırım uygulanması yönünde karar almıştır. Bu yaptırımlar; İtalya’ya kredi verilmemesi, İtalyan ürünlerinin ithal edilmemesi ve belirli ham maddelerin bu ülkeye satılmamasından ibarettir.²²³ İtalya buna karşılık Kasım 1935’te aralarında Türkiye’nin de bulunduğu devletlere nota vermiş ve yaptırım kararı nedeniyle ilişkilerin zarar göreceğini bildirmiştir. Türkiye ise İtalya’ya, Balkan Antantı’na dahil olan devletlerin yanı sıra İngiltere ile aynı tonda cevap vermek gayretinde olmuştur.²²⁴

Mayıs 1936’da Habeşistan savaşının sona ermesi ve aynı yılın temmuz ayında İtalya’ya uygulanan yaptırımların kaldırılmasıyla İngiltere, Akdeniz Anlaşmaları’nın nedenlerinin artık mevcut olmadığını açıklamıştır.²²⁵ Her ne kadar resmî ve uzun süreli olmasa da bu anlaşma İtalyan tehdidine karşı Türkiye’nin, İngiltere’nin yanında hareket etmeye hazır olduğunu ortaya koyması açısından önem taşımıştır. Aslında, I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele yıllarında birbirlerinin düşmanı olan Türkiye ile İngiltere, Cumhuriyet’in ilk yıllarında da iyi ilişkilere sahip olmamıştır. Musul meselesi 1926’da çözülesiyeye kadar bu ilişkiler iyileşme göstermemiştir. Fakat, Türkiye’nin 1932 yılında Milletler Cemiyeti’ne dahil olması, İtalya’nın Akdeniz’deki yayılmacı politikası ve Habeşistan’ı işgal etmesi, revizyonist devletlerin eylemlerine karşı statüko yanlısı İngiltere’nin Türkiye’nin jeopolitik konumundan yararlanmak istemesi, Türkiye ile Yunanistan’ın 30’lu yılların başında aralarındaki sorunları çözmeleri, İngiltere’nin, Almanya’nın Türkiye’ye yaklaşma siyasetinden rahatsız olması²²⁶ ve son olarak

²²² Bu anlaşmaların özünde, İtalya’ya uygulan yaptırımlar karşısında bu ülkenin yaptırım sahibi devletlere saldırma ihtimali yer almıştır. İngiltere ile Fransa, Milletler Cemiyeti Paktı’nın 16. maddesi uyarınca saldırıya uğrayan devletlerin, coğrafi olarak diğer Cemiyet üyeleri tarafından savunulmasından yola çıkarak Türkiye, İspanya, Yunanistan ve Yugoslavya’ya konuyla ilgili mutabık olup olmadıklarını sormuştur. İspanya hariç diğer devletler olumlu yanıt vermiştir. Bk. Kâmuran Gürün, *a.g.e.*, s. 513.

²²³ *A.g.e.*, s. 402.

²²⁴ *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939)*, s. 11-12.

²²⁵ İsmail Soysal, *a.g.m.*, s. 119-121.

²²⁶ 1936’dan 1943’e kadar Almanya’nın Ankara Büyükelçiliği’nde görev yapan Hans Kroll, İngiliz Büyükelçi Percy Loraine’in, İngiliz-Türk ilişkilerinin gelişmesinde oldukça etkili olduğunu ve İngiltere’nin Türkiye’de sanayi alanında Almanya’dan daha fazla yatırım yapacağını kendisine açıkladığını anılarında aktarmıştır. Kroll, özellikle Kral VIII. Edward’ın Türkiye ziyaretinin Türkiye ile İngiltere arasındaki ilişkileri daha da iyileştirdiğini, bunun üzerine Almanya’nın özellikle ticari alanda İngiltere’nin gerisinde kalmaması için harekete geçmek zorunda hissettiklerini belirtmiştir. Bk. Hans Kroll, “Bir Diplomatın Türkiye Anıları (1936 - 1943)”, *Belleten*, çev. Pulat Tacar, Cilt. 75, Sayı. 272, 2011, s. 211-213. İngiliz Büyükelçi Sir Percy Loraine ise Kral VIII. Edward’ın ziyaretini, “*Kralın ziyareti büyük bir başarıyla*

SSCB'nin Almanya'ya karşı İngiltere-Fransa bloğuna yaklaşma gayretleri Türk-İngiliz ilişkilerinin seyrini değiştirmeye²²⁷ başlamıştır.²²⁸ Bu değişikliğin en büyük göstergesi ise İngiltere'nin Boğazlar için revizyon talebini Milletler Cemiyeti'nin gündemine getiren Türkiye'ye destek vermesidir.²²⁹

Bu yıllarda Avrupa siyaseti üzerinde etkin olmaya çalışan bir diğer ülke Fransa'dır. Zira, İspanya İç Savaşı en çok bu ülkenin komşusu Fransa'yı endişelendirmiştir. Halihazırda Almanya'dan çekinen ve İç Savaş'ın genel bir Avrupa çatışmasına dönmesini engellemek isteyen Fransa, Akdeniz çerçevesinde bir pakt hazırlanmasını amaçlamıştır. Fransa Dışişleri Bakanı Yvon Delbos İngiliz makamlarına başvurarak; Fransa, İngiltere, İspanya, İtalya, Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye'nin bir araya gelerek Akdeniz'deki potansiyel çatışmayı engelleyebileceklerini belirtmiştir. Ayrıca, İngiltere'nin onayının olması durumunda SSCB'nin de pakta katılabileceği vurgulanmıştır. Bu teklif, Fransa'nın o dönem için Türkiye ile ilk kez ciddi anlamda bir ittifak yapmayı düşündüğünü ortaya koymuştur. Nitekim, Türkiye'nin daha önce İngiltere ile birlikte Fransa'ya yaptığı anlaşma teklifleri Fransa tarafından reddedilmiştir. Dışişleri Bakanı Delbos'un 23 Eylül'de İngiliz yetkilerle görüşmesinde, "*Zaten Ankara bize çoktandır bir yardımlaşma paktı öneriyor*" demesi durumu açıklamaktadır.²³⁰ Fransa'nın bu düşüncesinin uygulamaya konulması oldukça güçlü. Zira İspanya İç Savaşı başlar başlamaz İtalya, Almanya ile birlikte isyancılara yardım göndermeye başlamış ve tarafını açıkça belli etmiştir. Bunun yanı sıra, İngiltere'nin, SSCB'nin Akdeniz'de faal olmasına karşı çıkması başka bir etkidir.

sonuçlandı. Genelde duygularını dışı vurmayan halkın gösterdiği coşku çok dikkat çekiciydi" cümlesiyle açıklamıştır. Bk. *Documents on British Foreign Policy 1919-39: 2nd Series c. 17*, Stationery Office Books, Oxford, 1979, s. 224.

²²⁷ İngiliz kuvvet komutanlarının 29 Temmuz 1936 tarihli "Türkiye ve Yunanistan ile Doğu Akdeniz'de uzlaşma sağlanmasına yönelik öneriler" başlıklı bilgi notunda bu değişiklik açıkça görülmektedir. İspanya İç Savaşı'nın başlamasından çok kısa bir süre sonra hazırlanan nota, Türkiye'nin düşmanca bir tutum sergilemesinin ve düşman bir güçle yaklaşmasının önlenmesinin önemine vurgu yapılmıştır. Bk. *Documents on British Foreign Policy 1919-39*, s. 39.

²²⁸ *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, (ed. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, Cilt. 1, s. 271.

²²⁹ Dilek Barlas ve Seçkin Barış Gülmez, "Turkish-British Relations in the 1930s: From Ambivalence to Partnership", *Middle Eastern Studies*, Cilt. 54, Sayı. 5, 2018, s. 8.

²³⁰ İsmail Soysal, *a.g.m.*, s. 143-144.

2.1.1. Montrö Boğazlar Sözleşmesi

Meşru İspanya hükûmetinin Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nden aldığı yardımların büyük bir kısmının Türk Boğazlarından geçmesi nedeniyle Montrö Boğazlar Sözleşmesi, İspanya İç Savaşı için önem teşkil etmiştir. 1923 tarihli Lozan Boğazlar Sözleşmesi uyarınca Türkiye'nin İstanbul ve Çanakkale Boğazlarını silahtan arındırmak zorunda kalması ve Boğazlardan geçişin uluslararası bir komisyonun denetimine verilmesi Türkiye'nin Lozan Antlaşması sırasında mecburi olarak kabul ettiği bir durumdur. Türkiye, uluslararası anlaşmazlıkların çözülerek, kısa bir sürede devletin küresel anlamda meşruiyet kazanması için kabul edilen silahtan arındırma ve komisyon denetimi konularının çözümünü zamana bırakmıştır. İlk olarak 1933'te Silahsızlanma Konferansı sırasında Türkiye'nin konuyla ilgili rahatsızlığı belirtilse de kesin adım Tevfik Rüşü Aras'ın Milletler Cemiyeti Genel Kurulu'nda 14 Eylül 1935'te yaptığı konuşmayla atılmıştır. Aras, daha önce imzalanan anlaşmaların saptadığı durumda değişiklik olması halinde, Türkiye'nin de Boğazların askerî rejiminde değişiklik yapma zorunluluğunu hatırlatmıştır. Kastedilen değişiklikler, İtalya'nın Türkiye'ye oldukça yakın bulunan Oniki Adaları silahlandırması ve Habeşistan'ı işgal etmesidir. Habeşistan işgalinin ardından Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'nin aldığı yaptırım kararına uyması sonrası Türk-İtalyan ilişkilerinin kötüleşmesi de Türkiye açısından Boğazlar üzerine yapılacak değişiklikleri zorunlu kılmıştır.²³¹

Türkiye, Boğazlardan geçiş rejiminin değiştirilmesi ve bu bölgelerin silahlandırılması amacıyla Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ne taraf olan devletlere 10 Nisan 1936'da bir nota göndermiştir. Notada Boğazlardaki değişiklik isteğinin haklılığı, "*Türk hükûmeti son on yıl içinde tahaddüs eden pek çok ahval ve şeraitte bütün devletler tarafından takdir edilen bir uzlaşma, taahhütlerine sadakat ve sulh eserine samimi bağlılık zihniyeti göstermiştir. Türkiye başkalarına daima temin ettiği emniyeti, bizzat kendisi için de istemek hakkına haizdir.*" cümleleriyle temellendirilmiştir. Aslında Türkiye, uluslararası bir hukuk prensibi olan *rebus sic stantibus* (şartlar değişmiştir) ilkesi çerçevesinde ve genel dış siyasetine uygun olarak diplomasi vasıtasıyla Boğazlar sözleşmesini lehine değiştirmek istemiştir.²³²

²³¹ Kâmuran Gürün, *a.g.e.*, s. 465-467.

²³² *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939)*, s. 21-25.

Türkiye'nin bu revizyon talebi için, İtalya'nın Akdeniz'de yürüttüğü agresif siyasetten rahatsız olan İngiltere'nin vereceği cevap büyük önem taşımıştır. Tefvik Rüştü Aras, Mart 1936'da Londra'da İngiliz Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu Şefi ile görüşerek sondaj çalışmalarına başlamıştır. 16 Nisan 1936 tarihinde, sadece Boğazların askerden arındırılmasına yönelik hükümlerin kapsama alınması istense de İngiltere'den olumlu bir nota alınmıştır.²³³ İtalya Dışişleri Bakanı Galeazzo Ciano ise yaptırımlar sonlandırılmadan Avrupa işlerine karışmayacaklarını açıklamıştır.²³⁴ İtalya ile ilişkilerin gerildiği göz önüne alındığında bu kararın Türkiye'nin lehine olduğu düşünülebilir. Diğer yandan, Millî Mücadele döneminden o zamana kadar iyi ilişkilerin yürütüldüğü SSCB ve Almanya'ya karşı bu ülke ile ittifak arayışında olan Fransa'dan da olumlu yanıt alınmıştır. Sonuç olarak, Türkiye'nin Boğazlarda tam egemenliğini sağlayan Boğazlar Sözleşmesi 20 Temmuz 1936'da imzalanmıştır.²³⁵ Türk dış politikası bu hamleden sonra daha çok İngiltere eksenli seyretmeye başlamıştır.²³⁶ İtalya'nın Akdeniz'de bulunan, İspanya'ya bağlı Balear Adaları ile ilgilenmeye başlaması ve aynı ülkenin agresif siyaseti nedeniyle Locarno Antlaşmaları'nın devamı niteliğindeki Stresa Antlaşması'nın geçerliliğini yitirmesi nedeniyle İngiltere, Türkiye'nin yakınlaşmak için attığı adımlara karşılık vermeye başlamıştır.

Türkiye'nin bu yıllarda, Almanya ile İtalya'ya eklemlenme (*bandwagoning*) yerine, İngiltere ve Fransa ile ittifak arayışlarına girmesi nedeniyle statüko yanlısı ve anti-irredantist bir politika yürüttüğü söylenebilirse de 1939'da Hatay'ın anavatana katılması bunların aksi yönünde bir eylemdir. Boğazların, Lozan Antlaşması ile belirlenen statüsünün Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile Türkiye lehine değiştirilmesi ise revizyonist bir politikanın sonucunda başarılmıştır.²³⁷ Burada önemli olan nüans, diğer revizyonist ve irredantist devletlerin aksine Türkiye'nin bahsi geçen değişiklikleri silah zoruyla değil diplomatik görüşmelerle gerçekleştirmesidir.

²³³ Sadık Erdaş, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Boğazları (1841-1953)*, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Hacettepe Üniversitesi, Doktora Tezi, Ankara, 2000, s. 127.

²³⁴ Kâmuran Gürün, *a.g.e.*, s. 472.

²³⁵ Sadık Erdaş, *a.g.t.*, s. 134.

²³⁶ Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanmasının ardından Boğazların silahlandırılması işinin İngiliz firmalarına verilmesi bunun bir göstergesidir. Bk. *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, s. 255.

²³⁷ Seçkin Barış Gülmez, *a.g.m.*, s. 6.

2.1.2. Nyon Konferansı

İspanya İç Savaşı sırasında Almanya ve İtalya'nın isyancı Franco güçlerine, SSCB'nin ise İspanya'nın meşru hükûmetine destek vermesinin etkileri sadece İspanya topraklarında değil, uluslararası sularda da görülmeye başlamıştır. Bunun en önemli göstergesini, özellikle meşru hükûmete savaş malzemesi başta olmak üzere yardım taşıyan gemilerin yanı sıra, ticaret gemilerinin de Akdeniz'de batırılması teşkil etmiştir. SSCB bahsi geçen yardım gemilerini Türk Boğazları üzerinden gönderdiği için bu sorun Türkiye'yi yakından ilgilendiren bir hâl almıştır. Nitekim, Ciudad de Cádiz adlı bir İspanyol gemisi 14 Ağustos 1937 tarihinde Çanakkale Boğazı'nı geçtikten sonra Bozcaada yakınlarında bilinmeyen bir denizaltı tarafından batırılmıştır.²³⁸ Yine Sovyetler Birliği'nden yola çıkan Armuru adlı gemi 18 Ağustos'ta Bozcaada'ya yakın bir bölgede saldırıya uğramıştır.²³⁹ Herhangi bir kanıt olmasa da genel kanı saldırıların İtalya tarafından yapıldığı²⁴⁰ yönünde olmuştur. Zira, Francisco Franco 3 Ağustos'ta İtalya'dan SSCB'den gelen ve İspanya meşru hükûmeti için savaş malzemesi taşıyan gemilerin engellenmesini istemiştir.²⁴¹ Bu talebin ardından, 5 Ağustos'ta Francisco Franco'nun kardeşi Nicolás Franco ile görüşen Mussolini, düşman ya da ticaret gemisi olması fark etmeksizin savaş malzemesi taşıdığından şüphelenilen gemilerin batırılmasını onaylamıştır. İtalya'nın bu talebi kabul etmesinin altında, Franco'nun İtalya'ya olası Sovyet tehdidini hatırlatması ve İtalya'nın müttefiklerine yardım etmekten kaçınmama isteği yatmıştır.²⁴²

Deniz haydutluğu ya da korsanlığı olarak adlandırılan bu saldırıların Türkiye açısından önemi, Türk Boğazlarında ya da karasularında yapılan saldırıları, donanması yeterli düzeye erişemeyen Türkiye'nin engelleyememesidir. 1923'te Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte Cumhuriyet Donanması adını alan Türk donanmasının envanteri oldukça

²³⁸ Yücel Güçlü, "Nyon Conference of 1937 on the Prevention of Piratical Acts in the Mediterranean and Turkey", *Bellefen*, Cilt. 66, Sayı. 246, 2002, s. 533.

²³⁹ Gültekin K. Birlik, "Türkiye'ye Yönelen İtalya Tehdidine Bir Örnek: Akdeniz'de Deniz Haydutluğu", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı. 62, 2024, s. 113.

²⁴⁰ Hans Kroll anılarında Çanakkale açıklarında torpillenen Sovyet gemilerinden bahsederken; İtalya'nın Franco güçlerini desteklediği için, gemilere saldıran denizaltıların İtalya'ya ait olduğu yönde söylenti çıktığını, Türkiye'nin İspanya İç Savaşı sırasında İngiltere yanlısı bir politika sergilediği için Çanakkale Boğazı civarında İtalyan denizaltılarının varlığının kabul edildiğini ve bu nedenle Türkiye ile İtalya'nın arasının açıldığını açıklamıştır. Bk. Hans Kroll, *a.g.m.*, s. 215.

²⁴¹ William C. Mills, "The Nyon Conference: Neville Chamberlain, Anthony Eden, and the Appeasement of Italy in 1937", *The International History Review*, Cilt. 15 Sayı. 1, 1993, s. 1-22.

²⁴² *A.g.m.*, s. 5.

kısıtlıdır.²⁴³ Donanmanın gücünün artırılması için İtalyan Andaldo ve Monfalcone şirketlerine muhrip, denizaltı ve avcı motorları sipariş edilmiş, bunların yapımına 15 Ocak 1930'da başlanmıştır.²⁴⁴ Bu gemilerin envantere dahil edilmesinin ardından Yavuz, Zafer, Tınaztepe, Kocatepe ve Adatepe'den oluşan gruba Harp Filosu Komutanlığı; Hamidiye, Mecidiye, Berk-i Satvet ve Peyk-i Şevket'ten oluşan gruba İhtiyat Filosu Komutanlığı; I. İnönü, II. İnönü, Dumlupınar ve Sakarya denizaltılarının oluşturduğu gruba Denizaltı Filotillası Komodorluğu ve son olarak Doğan, Martı ve Denizkuşu hücumbotlarının yer aldığı gruba Hücumbot Filotillası Komodorluğu adı verilmiştir. Bunların yanı sıra İspanya'da yapılan Gür denizaltısı ile Almanya'dan satın alınan Erkin adlı denizaltı yatak gemisi 1935 ve 1936 tarihlerinde donanmaya katılmıştır.²⁴⁵ Kısıtlı bütçeye rağmen envanterin genişletilmesi, Türk Boğazlarında meydana gelen saldırıları engelleyememiş, kısa bir süre önce Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile Karadeniz'i Ege Denizi'ne bağlayan hattı istediği şekilde egemenliği altına alan Türkiye'nin bu zafiyeti hükûmeti oldukça rahatsız etmiştir. 19 Ağustos'ta İspanya hükûmeti konuyla ilgili Ankara'yı bilgilendirmiş, bunun üzerine Türk Dışişleri Bakanlığı 24 Ağustos'ta Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ni ihlâl ederek Boğazlara girecek denizaltıların teslim olmaları gerektiğini, aksi takdirde batırılacağını açıklamıştır.²⁴⁶ Türk hükûmeti aynı gün Dolmabahçe Sarayı'nda olağanüstü toplanmıştır. Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak ile Donanma Komutanı Şükrü Okan'ında yer aldığı toplantıda, saldırıların Türk karasularında yapıp yapılmadığının araştırılması kararı alınmıştır.²⁴⁷

Dönemin hükûmetine yakın olduğu bilinen gazeteci Yunus Nadi 27 Ağustos 1937 tarihinde Cumhuriyet gazetesinde “*Meçhul denizaltı gemisi karşısında hükûmetimizin hassasiyeti*” başlıklı bir yazı kaleme almıştır. Nadi yazısında, Türk hükûmetinin diğer

²⁴³ Donanma; beş muhrip, sekiz torpidobot, sekiz gambot, dokuz motorgam-bot, üç mayın gemisinin yanı sıra birkaç küçük gemiden oluşmaktaydı. Bk. Figen Atabey, “Deniz Kuvvetleri Komutanlığı (1923-1938)”, *Atatürk Ansiklopedisi*, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, [https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/638/Deniz-Kuvvetleri-Komutanligi-\(1923-1938\)](https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/638/Deniz-Kuvvetleri-Komutanligi-(1923-1938)) Erişim: 18.01.2026.

²⁴⁴ İcra Vekilleri Heyeti'nin 29 Ocak 1930 tarihli toplantısında denizaltılara Sakarya ve Dumlupınar, muhriplere Adatepe ve Kocatepe, avcı botlara ise Martı, Doğan ve Denizkuşu adlarının takılmasına karar verilmiştir. Mevlüt Çelebi, “Atatürk Döneminde Türk Donanmasının Modernizasyonu: İtalya'dan Satın Alınan Savaş Gemileri”, *10. Uluslararası Atatürk Kongresi Bildiriler*, Atatürk Araştırma Merkezi, 2024, Cilt 2, s. 1620-1621.

²⁴⁵ Figen Atabey, “Cumhuriyet Döneminde Türk Deniz Kuvvetleri ve Deniz Hâkimiyeti (1923-1949)”, *Cumhuriyet'in 100. Yılında Türk Ordusu ve Milli Savunma*, ed. Zekeriya Türkmen, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul, 2023, s. 238-239.

²⁴⁶ Yücel Güçlü, *a.g.m.*, s. 534.

²⁴⁷ Dilek Barlas ve Serhat Güvenç, *a.g.e.*, s. 243.

devletlere iletteği notaları hatırlatmış ve Boğazlara girecek herhangi bir denizaltının teslim olması gerektiğinin, aksi halde batırılacağının altını çizmiştir. Nadi yazısını, “İspanyol macerasının serpintilerini Türk sularına sürüklemeğe kimsenin ve hangisi olursa olsun, hiçbir milletin hakkı yoktur.” cümlesiyle bitirerek Türkiye Cumhuriyeti’nin İspanya İç Savaşı karşısındaki karışmama siyasetini net bir şekilde ortaya koymuştur.²⁴⁸

İngiltere ile Fransa uluslararası sularda gemilere yapılan saldırıları doğrudan müdahale yerine devletlerin istişaresiyle önlemeyi düşünmüştür. İngiltere Dışışleri Bakanlığı Daimî Müsteşarı Sir Robert Vansittart’ın toplantının mahiyetini ve yerini belirlemek için Londra’daki Fransız diplomatlarla yaptığı görüşmede, İtalya’nın Milletler Cemiyeti tarafından yargılandığı algısının oluşmaması için Cemiyet’in merkezinin bulunduğu Cenevre şehri yerine buraya yakın olan Nyon kentinde karar kılınmıştır. Almanya’nın yanı sıra Akdeniz ile Karadeniz’e kıyısı olan ülkeler ile görüşülmesi kararının ardından Arnavutluk, Bulgaristan, Mısır, İtalya, Yugoslavya, Romanya, SSCB ve Türkiye 10 Eylül 1937’de Nyon’da düzenlenecek konferansa İngiltere ile Fransa tarafından davet edilmiştir. O sırada Milletler Cemiyeti görüşmeleri için Cenevre’de bulunan Tevfik Rüştü Aras’a²⁴⁹ Nyon Konferansı’na katılma talimatı verilmiştir. İtalya Dışışleri Bakanı Galeazzo Ciano gemilerin batırılmasından dolayı İtalya’yı suçlayan²⁵⁰ SSCB’nin hazır bulunacağı konferansa katılmayacaklarını açıklamıştır.²⁵¹ Almanya da İtalya ile birlikte hareket ederek konferansa katılmamıştır.

10 Eylül’de Nyon’da başlayan konferansı yönlendiren devletler İngiltere ile Fransa olmuştur. Bu iki ülke, Akdeniz’in iki bölgeye ayrılarak saldırılara karşı batı kısmının kendilerince, Ege’nin kuzeyinin Türkiye ile SSCB, güneyinin ise Yunanistan ve Yugoslavya tarafından denetlenmesini önermiştir. Dışışleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras bu

²⁴⁸ Yunus Nadi, “Meçhul Denizaltı Gemisi Karşısında Hükümetimizin Hassasiyeti”, *Cumhuriyet*, 27 Ağustos 1937, s. 1,3.

²⁴⁹ Dönemin Dışışleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, *Görüşlerim* adlı eserinde Nyon Konferansı’na kısa bir şekilde değinmekle yetinmiştir. Aras, Nyon Konferansı’nın toplanmasına neden olan Ege Denizi ve Türk Boğazlarında meydana gelen korsanlık faaliyetlerini Montrö Boğazlar Sözleşmesi’nin imzalanmasının ardından yeni bir gelişme safhası olarak tanımlamıştır. Bk. Tevfik Rüştü Aras, *Görüşlerim*, Yörük Matbaası, İstanbul, 1968, İkinci kitap, s. 206.

²⁵⁰ İtalya Dışışleri Bakanı Galeazzo Ciano günlüğünün 2 Eylül 1937 tarihli kısmında; İtalyan donanmasının oldukça aktif olduğunu, üç geminin torpillendiğini, birine ise el koyulduğunu, uluslararası kamuoyunun aleyhlerine döndüğünü, özellikle *Iride* adlı denizaltının *Havoc* muhribine yaptığı saldırı nedeniyle İngiltere’nin kızgın olduğunu yazmıştır. Bk. Galeazzo Ciano, *Diary 1937-1943*, Enigma Books, Kanada, 2002, s. 4.

²⁵¹ Yücel Güçlü, *a.g.m.*, s. 539-540.

teklifi ve teklif karşısında düşündüğü cevabı Ankara'ya bildirmiştir. Aras; Akdeniz'in ikiye bölünerek her ülkenin devriye görevi görmesini Türk heyeti ile Balkan devletlerinin onaylamadığını, kendilerine göre uygun olanın tüm Akdeniz'i İngiltere ile Fransa'nın denetlemesi, konferansa katılan diğer ülkelerin ise karasularını kontrol etmesi ve gerektiğinde İngiliz ve Fransız devriyelerine limanlarını açmak olduğunu bildirmiştir. Bunun üzerine, 12 Eylül'de hükümet kararnameyi imza için Cumhurbaşkanı Atatürk'e sunmuştur. Söz konusu kararnamede, *“kara sularımız haricinde Silâhlı Kuvvetlerin iştirakiyle bir teşriki mesai mukavele ahkâmı haricinde olduğundan, bilihtiyar böyle bir teşriki mesai müzakeresine caiz olmadığına da talimat olarak Hariciye Vekaletine verilmesi tekrâr etmiştir”* denilmektedir. Fakat, Nyon'da alınan kararların ikinci maddesindeki, *“Öteki devletlerden (İngiltere ve Fransa harici diğerleri kastediliyor) katılımcı devletlerden Akdeniz'de kıyası bulunanlar, bu donanmalar için istenecek yardımları, kendi olanakları ölçüsünde yapmayı yükümlenirler; özellikle bu donanmaların harekâtını kendi kara sularında sürdürmelerine, ayrıca gösterecekleri limanlardan bu donanmaların yararlanmalarına izin verilecektir”* cümlesi bu ifadeyle çelişmiştir. Cumhurbaşkanı'nın bu hususa vurgu yaparak hükümetin bir yandan Nyon Mukavelesini kabul ederken diğer yandan bir maddesini reddettiğini, bu nedenle ortada çelişkili bir durum olduğunu Başbakan İnönü'ye yazmasıyla aralarında anlaşmazlığa varan bir muhabere gerçekleşmiştir.²⁵² Nyon Konferansı'nın alacağı kararlar çerçevesinde yaşanan tartışmanın özünde, Cumhurbaşkanı Atatürk'ün, Türkiye'nin uluslararası bir anlaşmazlık nedeniyle inisiyatif alarak Akdeniz devriyesine Türk gemilerinin de katılmasını istemesi, Başbakan İnönü'nün ise Türkiye'ye tehdit oluşturabilecek İtalya'nın tepkisini çekmemek için²⁵³ böyle bir adımın atılmasına onay vermek istememesi yatmıştır.²⁵⁴

İspanya İç Savaşı sırasında Akdeniz'de yürütülen korsanlık faaliyetlerinin önlenmesi için düzenlenen Nyon Konferansı ile ilgili alınan kararlar, daha önce farklı konularda anlaşmazlık yaşayan Türkiye Cumhurbaşkanı ile Başbakanının arasının daha fazla açılmasına neden olmuştur. Zira uzun bir süre beraber çalışmanın getirdiği

²⁵² Atatürk ve İnönü'nün konuyla ilgili yazışmaları için bk. Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 637-646.

²⁵³ Soyak anılarında Atatürk'ün, *“ihtiyat hududunu çok aşan bir ruh haleti içinde devlet idare edilir mi?”* diyerek tepki gösterdiğini yazmıştır. Bk. *A.g.e.*, s. 643.

²⁵⁴ Kâmuran Gürün, *a.g.e.*, s. 488-498.

yıpranmışlık, Nyon Konferansı ile zirve noktasına ulaşmış, Atatürk, İnönü'ye daha fazla beraber çalışamayacaklarını ileterek istifasını talep etmiştir.²⁵⁵ Lozan Konferansı sonrası Türk dış politikası Batı Avrupa'dan uzaklaşırken ve SSCB ile var olan ilişkilerin daha da geliştirilmesine yönelirken, İsmet Paşa, Mustafa Kemal Paşa'dan sonra ikinci adam statüsünü sağlamlaştırmıştır. Nyon Konferansı sonrası ise, Lozan'ın aksine, Türkiye SSCB'den biraz uzaklaşarak Batı eksenli politika yürütme kararını kesinleştirmiştir. Ayrıca, Nyon Konferansı sırasında beliren ihtilaf Mustafa Kemal Atatürk ile İsmet İnönü'nün daha önce yaşadığı anlaşmazlıkların üzerine eklenerek bardağı taşıran son damla olmuş ve İnönü Başbakanlık koltuğunu kaybetmiştir.²⁵⁶ Türkiye, İspanya'da yaşanan savaşa karışmama kararı alarak ve İngiltere ile Fransa'nın başını çektiği Adem-i Müdahale Komitesi'ne katılarak bu iki ülkenin İspanya İç Savaşı'na müdahil olmama politikasına uygun hareket etmiştir. Nyon Konferansı²⁵⁷ ise Türkiye'nin İspanya İş Savaşı sırasında İngiltere yönlü bir politika izlediğinin başka bir göstergesidir.

2.1.3. Türkiye'nin Adem-i Müdahale Komitesi Çerçevesinde Attığı Adımlar

İngiltere ile Fransa, İspanya İç Savaşı'nın Avrupa'nın diğer ülkelerine sıçramaması ve genel bir savaşa dönüşmemesi amacıyla muharip taraflara yardım yapılmaması kararı almış ve bu kararını diğer ülkelere de kabul ettirmek istemiştir. Bu çerçevede Fransa'nın

²⁵⁵ Atatürk'ün, Nyon Konferansı'nın Fransızca metninde, Fransa ile İngiltere'nin Akdeniz'deki korsanlık faaliyetlerini önlemek amacıyla gerektiğinde Türkiye'den yardım isteyebileceğine dair maddeyi Türk hükümetinin anlayıp anlamadığını sorguladığını, İnönü'nün bu uyarı sonrasında Türkiye'yi güç duruma sokabileceğini düşündüğü anlaşmayı imzalamaması için Tevfik Rüştü Aras'a talimat verdiğini, Atatürk'ün ise böyle bir tehlikenin mevcut olduğunu düşünmediğini, aksine İngiltere ile Fransa'nın Türkiye'yi kendileriyle eşit, büyük bir devlet olarak gördüklerini söylediğini belirten Atay, "*Atatürk'le İnönü'nün ayrışması, Nyon Konferansı sırasında olmuştur*" demıştır. Bk. Fali Rıfkı Atay, *Çankaya*, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2009, s. 573. Atatürk ile İnönü'nün arasındaki anlaşmazlıkların Nyon Konferansı sırasında doruk noktasına ulaştığı konusunda Atay, Soyak ile Gürün hemfikirdir.

²⁵⁶ Kâmuran Gürün, *a.g.e.*, s. 483.

²⁵⁷ "İspanya Dahilî Harbi ve Nyon Anlaşması" adlı not Türkiye'nin Nyon Antlaşması'na verdiği önemi ortaya koymaktadır. Bu notta; İtalyan harp filosunun İspanya'nın belirli bölgelerini bombardımana tuttuğu, İtalya'ya ait gemilerin Çanakkale'den Cebelitarık'a kadar Akdeniz'de faaliyet gösterdiği, Fransa'nın Kuzey Afrika ile irtibatını koparmak tehdidi gösteren bu faaliyetler nedeniyle Fransa'nın endişelenmesinin yanı sıra 31 Ağustos 1937'de bir İngiliz muhribine ateş açılmasıyla İngiltere ile Fransa'nın deniz korsanlığından muzdarip olan Avrupa devletlerinin bir konferansta toplanmasını teklif ettikleri vurgulanmıştır. Aynı notta; İtalya ile Almanya'nın davet edilmelerine rağmen katılmadığı Nyon Konferansı'nda, İngiliz ve Fransız donanmalarının Akdeniz'i tarayarak İspanya'ya ait olanlar hariç diğer ülkelerin ticaret gemilerine hücum eden denizaltıların ve uçakların bombalanmasına karar verildiği bildirilmiştir. Ayrıca, Almanya ile İtalya'nın dahil olmadığı bir görüşmede alınan kararların, bu iki ülkenin askerî müdahalesine davetiye çıkarabileceği yönündeki endişelerin, Mussolini'nin alınan kararlara katılmak arzusunda olduğunu beyan etmesiyle boşa çıktığı aktarılmıştır. Bk. *TDA*, Fon Kodu: 581, Yer Bilgisi: 87992-320679-13.

Türkiye’de bulunan Maslahatgüzarı 8 Ağustos 1936’da Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras’a, Adem-i Müdahale Komitesi’nin temelini oluşturan bildiri taslağını sunmuştur. Bu taslak şu şekildedir:

“(Bildiriye katılacak olan) Hükûmetler, İspanya’da yaşanan trajik olaylardan üzüntü duymaktadır.

Adı verilen hükûmetler bu ülkenin iç işlerine doğrudan ya da dolaylı şekilde karışmaktan kesin olarak kaçınmaya karar vermişlerdir. Ayrıca, ülkeler arasındaki iyi ilişkileri bozabilecek her türlü gerginlikten uzak durmak istemektedirler.

Bu nedenle aşağıdaki hususları bildirirler:

1. *Yukarıda adı geçen hükûmetler, kendi yetki alanları içinde, İspanya’ya veya İspanyol topraklarına (ya da İspanyol yönetimindeki Fas bölgesine) her türlü silah, mühimmat, savaş malzemesi ile her çeşit uçak (monte edilmiş ya da parçalar hâlinde) ve savaş gemisinin doğrudan ya da dolaylı olarak ihracını, yeniden ihracını veya transit geçişini yasaklar.*
2. *Bu yasak, halihazırda yapılmış olan sözleşmelere de uygulanacaktır.*
3. *Hükûmetler, bu bildirinین hemen yürürlüğe girmesi için alınan tüm önlemler hakkında birbirlerini bilgilendireceklerdir.”*

Bundan iki gün sonra, 10 Ağustos’ta Aras, Fransa Maslahatgüzarına aşağıdaki cevabı vererek Türk hükûmetinin bildiriye katılacağını fakat bu katılımın gelecekte herhangi bir hükûmete yapılacak bir yardımın kabulü anlamına gelmediğine dair şerh koymuştur:

“Türk hükûmeti Avrupa’da huzur ve sükûnetin korunması amacıyla, Fransa Cumhuriyeti hükûmeti’ne, Fransız Maslahatgüzar tarafından Dışişleri Bakanı’na sunulan ortak bildiri taslağına katıldığını bildirmekten memnuniyet duyar.

Cumhuriyet hükûmeti şunu da belirtmek ister:

İspanya’daki olağanüstü durum nedeniyle benimsenen bu tutum, ileride yasal bir hükûmete yapılabilecek yardım talepleri konusunda bir örnek ya da şart olarak değerlendirilmemelidir.”²⁵⁸

İngiltere ve Fransa’nın öncülüğünde oluşturulan Adem-i Müdahale Komitesi’ne yukarıda verilen şartlar çerçevesinde dahil olan Türkiye, İspanya İç Savaşı’na yönelik tarafsız kalma tutumunu İcra Vekilleri Heyeti’nin 1 Eylül 1936 tarihinde yayımladığı

²⁵⁸ TDA, Fon Kodu: 537, Yer Bilgisi: 7438-43798-2.

kararname vasıtasıyla resmen ortaya koymuştur. “İspanya’daki ihtilâlin son zamanlarda Avrupa sulhunu tehlikeye ilka edebilecek bir şekil almış olması devletlerce endişeyi mucip olarak İspanya ahvaline hiçbir veçhile müdahale edilmemesi” ibaresinden dolayı Türkiye’nin genel barışa verdiği önemin altını çizen bu kararname ile, İspanya’ya veya İspanya’ya tabi araziye ve Fas’taki İspanyol mıntıkasına Türkiye’den silah, mühimmat ve herhangi bir harp vasıtasının gönderilmesi men edilmiştir.²⁵⁹ Bu kararın Adem-i Müdahale Komitesi’nin 9 Eylül tarihli ilk toplantısından önce alınması, Türkiye’nin Komite’nin oluşturulmasına öncülük eden Fransa ve İngiltere çizgisinde hareket etme isteğini ortaya koymuştur.

Türkiye’nin bu tavrını gösteren bir başka örnek, Londra’daki Rus Büyükelçi’nin Türkiye’nin Londra Elçisi Fethi Okyar’a yaptığı bir ziyaret sırasında, Adem-i Müdahale Komitesi’nin, İspanya meşru hükûmetini abluka altına almaktan başka bir işe yaramadığını söyleyerek Komite’nin ortadan kaldırılması için Türkiye’nin vereceği cevabı öğrenmek istemesidir. Dışişleri Bakanlığı Ekim 1936’nın sonunda Fethi Okyar’a konuyla ilgili verdiği cevapta, SSCB ile İngiltere’nin Komite’nin sonlandırılması için beraber hareket ettiği takdirde Türkiye’nin iki ülke ile beraber hareket edebileceği, iki devlet arasında ihtilaf söz konusu ise “temaşaker ve müstenkif” olarak izleyici rolünde kalmanın doğru tercih olacağını bildirmiştir.²⁶⁰

Dışişleri Bakanlığı 10 Ağustos 1936’da Türkiye’nin, Balkan Antantı üyelerinin başkentleri; Atina, Belgrad ve Bükreş’te bulunan Elçiliklerine, Fransız Maslahatgüzarının, İspanya’nın dahilî işlerine müdahale edilmemesini ve aynı ülkeye harp malzemesi gönderilmemesini içeren bir tasarı sunduğunu bildirmiştir. Bu yazıya göre Türkiye, Avrupa’da barışın (*müsalemet*) korunması için tasarıya iltihak ettiğini iletmiştir. Yazının dikkate değer kısmı, “*tasvib ettikleri takdirde kendilerine vaki bu husustaki müracaata diğer Balkan İtilâfi Hükûmetlerinin aynı suretle cevab vermelerini takdirlerine arzederim*” denilen 3. maddedir. 4. maddede ise tasarının geliştirilmesi için bu ülkelerle muvafık görecekları görüşlerinin beklendiği vurgulanmıştır.²⁶¹ Türkiye, Adem-i Müdahale Komitesi’ne dahil olmakla kalmamış, dostane ilişkiler yürüttüğü

²⁵⁹ BCA, Fon kodu: 30-18-1-2, Yer bilgisi: 68-73-2.

²⁶⁰ TDA, Fon Kodu: 537, Yer Bilgisi: 7438-43787-1.

²⁶¹ TDA, Fon Kodu: 537, Yer Bilgisi: 8195-51778-40.

Balkan Antantı ülkelerine adı geçen Komite'ye dahil olma çağrısı yaparak Fransa'nın talebine verdiği önemi göstermiştir.

Dışişleri Bakanlığından Atina, Belgrad ve Bükreş Elçiliklerine 23 Mart 1937'de gönderilen yazıda, İspanya Maslahatgüzarının, İspanya'da düzenli İtalyan birlikleri ile çarpıştıkları için İtalya'nın Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'nin 10. maddesine aykırı hareket ettiğini, bu nedenle Çekoslovakya'nın Cemiyet Konseyini toplanmaya davet ettiğini bildirdiği ve Türkiye'den de aynı minvalde davranış beklediği iletilmiştir. Maslahatgüzara cevap olarak, Türkiye'nin İtalya'nın aleyhine hareket edemeyeceği fakat konu Konsey'de görüşülürse bir üye olarak hareket edilebileceği açıklanmıştır. Aynı yazıda, bu hareket tarzının Balkan Paktı devletleriyle mevcut olan ilişkilere uygun görüldüğü açıklanmış, bu devletlerin konuyla ilgili görüşleri talep edilmiştir. Türkiye yine Balkan Antantı ülkelerine bilgi vermiş ve görüş sormuştur.²⁶²

Londra Büyükelçiliği, Adem-i Müdahale Komitesi'nin İspanya İç Savaşı'na katılan gönüllülerin iadesi planıyla ilgili 4 Temmuz 1938 tarihinde Dışişleri Bakanlığı'nı bilgilendirmiştir. Yazıda gönüllülerin iadesi için yapılacak planın masraflarını beş büyük devletin üstlendiği fakat daha önceden kalan (mütedahil) borçların ödenmesi gerektiğini, bunun Türkiye'yi de ilgilendirdiği belirtilmiştir. Komite'nin kararının diğer önemli bir noktası, gönüllülerin uyruklarının belirlenmesi konusunda hükümetlerin söz hakkının olup olmadığının açıklanmamasıdır. Zira raporda, “*elinde muntazam pasaport olmayan hatta tabiiyeti meşkûk bulunan bazı 'indésirable'ler kurbiyeti dolayisile bize tahsis edilen Marsilya veya Cenova Konsoloslarımıza teslim edildiği takdirde bunları evvelâ beslemek sonra masrafi bize ait olmak üzere memleketlerimize sevk etmek nihayet topraklarımıza almak lazım gelecektir. Bunların meyanında bir takım komönistler de bulunabilir*” denilerek İspanya'dan ayrılacak bazı gönüllülerin Türkiye'ye gönderilebileceği konusunda uyarıda bulunulmuş, konuyla ilgili hükümetten talimat istenmiştir. Ayrıca, Yunanistan ile Yugoslavya'nın “mütedahil” borçları ödeme taraftarı olmadıkları bildirilmiştir.²⁶³ Londra Büyükelçiliği'ne 6 Temmuz'da verilen cevapta, “*elinde pasaportu olmayan veya tabiiyeti meşkûk bulunanların sevki veya memleketimize kabulü hususunda Hükümetimize her hangi yeni bir külfet ve mecburiyet tahmil edebilecek bir*

²⁶² TDA, Fon Kodu: 537, Yer Bilgisi: 7574-44911-2.

²⁶³ TDA, Fon Kodu: 537, Yer Bilgisi: 7491-41954-2.

teahhüd altına girmeniz münasip değildir” denilerek uyuğu belirli olmayan kişilerin Türkiye’ye gönderilmesinin istenmediği açıklanmıştır. Ödenmemiş borçlar konusunda ise Yunanistan ve Yugoslavya ile beraber hareket etme talimatı verilmiştir.²⁶⁴ Ayrıca, Dışişleri Bakanlığı’nın, Londra Büyükelçiliğine 17 Temmuz 1937 tarihinde yazdığı yazıya göre Londra merkezli Adem-i Müdahale Komitesi’nin harcamaları için 23372,34 Türk lirası (3752 İngiliz sterlini) gönderilmiştir.²⁶⁵

Paris Elçisi Suat Davaz’ın, Fransa Dışişleri Bakanı Yvon Delbos ile Haziran 1937 tarihli görüşmesi Türkiye’nin İspanya İç Savaşı sırasında İngiltere ve Fransa eksenine yakın olduğunun ve Akdeniz’de anti-revisyonist bir politika izlediğinin başka bir kanıtıdır. Elçi Suat Davaz’ın raporuna göre görüşme sırasında Yvon Delbos bir telefon konuşması yaptıktan sonra Davaz’a, Valencia’nın Alman ve İtalyan donanmaları tarafından bombalandığının iddia edildiği, haber doğruysa İngiliz ve Fransız donanmalarının saldırıyı görmezden gelemeyeceğini söyledikten sonra eklemiştir:

“Siz de bizim gibi Akdeniz Statüko ve sulhunda alakadarsınız ve benim noktai nazarıma göre Akdenizin Garbî ve şarkî diye taksimi bile doğru değildir. Ancak bir akdeniz vardır. Bunda hepimiz alâkadarız. Türkiye bir Akdeniz Devletidir. Türkiye’nin bizim gibi sulhu ve statükonun muhafazasını tamamen arzu ettiğine vakıfım. Sayın Başvekiliniz ve Sayın Hariciye Vekilinizle vaki olan bütün mülâkatlarımda bu cihet hakkında daima müttefik olduğumuzu müşahede ettik.”

Delbos’un, Türkiye’nin güttüğü Akdeniz politikasını Roma ve Berlin’e bildirmesini rica etmesi üzerine Türk Elçi, *“Hükümetimin ne kadar sulhsever olduğunu bilirsiniz, bunu tekrara lüzum görmem”* cevabını vermiştir. Daha sonra Davaz ile telefonla görüşen Delbos, Valencia’nın saldırıya uğradığı haberinin aslının olmadığını fakat yine de Türk hükümetinin bahsettiği teşebbüste bulunmasının Akdeniz’deki menfaatler açısından iyi olacağını söylemiştir.²⁶⁶

Dışişleri Bakanlığı ile Paris Büyükelçiliği arasında geçen ve yukarıda sunulan yazışma, “33 numaralı şifre tel suretidir” başlığıyla gönderilmiştir. Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu yukarıdaki yazışmanın devamında, aynı gün

²⁶⁴ TDA, Fon Kodu: 537, Yer Bilgisi: 7491-41954-1.

²⁶⁵ TDA, Fon Kodu: 537, Yer Bilgisi: 7491-43259-4.

²⁶⁶ TDA, Fon Kodu: 537, Yer Bilgisi: 8195-51829-1.

Londra Büyükelçiliği'ne Adem-i Müdahale Komitesi ile ilgili gönderdiği telgrafi 7 Temmuz 1936'da Davaz'a arz etmiştir:

“İspanya meselesinin bidayetinden beri Hükümetimiz adem-i müdahale prensibini kabul ederek icabatını kemalî dikkat ve itina ile takip etmiş ve Franko Hükümetinin İtalyan ve Almanlar tarafından resmen tanındığı zaman da kararını tepdile lüzum görmemiştir. Bugün Franko'ya muharip hukuku tanımak ademi müdahale prensipil minküllülvücuğ gayri kabili telif görünmekte ve üzerinde ittifak hasıl olacak bir şeklihal bulunmadıkca Türkiye için hattı hareketini ve siyasetini tebdili icab ettirecek esbabı zaruriye ve muknia mevcut bulunmamaktadır. Bu esbab tahtında Hükümet ademi müdahale prensibinin tatbikatına devam etmeğe karar vermiş ve bu kararın icabı olarak İngiliz-Fransız teklifini kabul etmekte bulmuşdur.”

Bu ifadeler Türkiye'nin, İspanya İç Savaşı sırasında güttüğü politikanın seyrini net bir şekilde ortaya koymaktadır. Zira Menemencioğlu Almanya ve İtalya Büyükelçileri ile yaptığı görüşmelerde, Akdeniz ile ilgisi nedeniyle Türkiye'nin kendi tezlerine katılmasına büyük önem verdiklerini, kendisinin, Türkiye'nin İspanya konusundaki ilgisinin genel siyaset ve Akdeniz'in güvenliği çerçevesiyle sınırlı olduğunu söylediğini aktarmıştır. Alman ve İtalyan Büyükelçileri buna karşılık, Türk delegesinin kendilerine en azından sempatik bir vaziyet alması için teklifte bulunmuştur. Menemencioğlu iki taraf arasında bir oy kullanmak gerekirse Türkiye'nin tercihinin İngiliz-Fransız teklifinden yana olacağını söylemiştir.²⁶⁷

Türkiye'nin İspanya İç Savaşı'na yönelik siyasetinin tarafsızlık olduğu, Roma Büyükelçisi Hüseyin Ragıb Baydur ile İtalya Dışişleri Bakanı Galeazzo Ciano'nun Temmuz 1937 tarihli görüşmesi aracılığıyla da anlaşılmaktadır. Bu görüşmede Ciano, Fransız basınında İtalya'nın Akdeniz'de birtakım emelleri olduğuna dair yer alan haberlerden şikâyetçi olarak İspanya üzerinde herhangi bir tasarrufu olmadığını, bu konudaki tek amacının Komünizm ve Bolşevizm'in tesisini engellemek olduğunu, Adem-i Müdahale Komitesi'nin üyesi olan Türkiye'nin bu açıklamaları göz önüne alacağını ümit ettiğini belirtmiştir. Baydur bu açıklamalara karşılık, *“İspanya işinde Türkiye'nin vaziyeti bitaraflık olduğunu ve dahilî rejimlerin beynelmilel mücadele sahalarına intikali karşısında da keza bitaraf bulunduğumuzu söyledim”* cevabını vermiştir.²⁶⁸

²⁶⁷ TDA, Fon Kodu: 537, Yer Bilgisi: 7903-47571-39.

²⁶⁸ TDA, Fon Kodu: 537, Yer Bilgisi: 8195-51805-2.

Londra Büyükelçiliği'nin 6 Nisan 1937'de, Adem-i Müdahale Komitesi'ne Avrupa dışından ülkelerin katılımına Türkiye'nin düşüncesinin ne olduğuna dair soruya²⁶⁹ Hariciye Vekâleti 12 Nisan'da cevap vermiş ve Türkiye'nin Avrupa dışı devletlerin katılımına bakışının “İspanya meselesinin esası hakkında bundan evvel arz edilmiş olan düşüncenin aynı olduğu, yani bu hususta İngiltere ile Fransa müttefik iseler Türkiye'nin onların kararını onaylayacağını” bildirmesi, Türkiye'nin konuyla ilgili takındığı tutumun bir başka işaretidir.²⁷⁰

Adem-i Müdahale Komitesi 20-21 Şubat 1937'den itibaren hükûmetlerin İspanya'ya gönüllü gönderilmesini men etmesini, 6-7 Mart'tan itibaren ise kontrol planının tatbik edilmeye başlanmasını talep etmiştir.²⁷¹ Daha önce Türkiye'den İspanya'ya harp malzemesi gönderilmesini bir kararname ile yasaklayan Türk hükûmeti, Adem-i Müdahale Komitesi'nin daha sonra aldığı kararlar çerçevesinde yeni bir kararname hazırlama gereği hissetmiştir. 20 Şubat 1937 tarihli kararlar, Türk vatandaşlarının yanı sıra yabancıların da İspanya İç Savaşı için gönüllü toplamları yasaklanmış²⁷², aksi yönde hareket edenler hakkında kanun çerçevesinde işlem yapılacağı belirtilmiştir.²⁷³

2.2. Arşiv Belgelerine Göre 1936-1939 Yılları Arasında Türkiye-İspanya İlişkileri

2.2.1. Genel Çerçevde Türkiye-İspanya İlişkilerinin Seyri

Türkiye Cumhuriyeti ilk yıllarında İspanya ile ilişkilerini maslahatgüzarlık seviyesinde devam ettirmiştir. İspanya Krallığı 1925 yılında Türkiye'ye Juan Servert y Vest'i Elçi olarak atamasına rağmen²⁷⁴ Türkiye'nin Madrid'deki ilk Elçisi, 1929 yılında

²⁶⁹ TDA, Fon Kodu: 537, Yer bilgisi: 7903 - 47571 - 33.

²⁷⁰ TDA, Fon Kodu: 537, Yer bilgisi: 7903 - 47571 - 32.

²⁷¹ TDA, Fon kodu: 537, Yer bilgisi: 8195-51785-2.

²⁷² Çoğunluğu gayrimüslim olan az sayıda Türk vatandaşı İspanya İç Savaşı'na katılmıştır. Bk. Berksan Gülsoy, *a.g.m.*, s. 303-309.

²⁷³ BCA, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer Bilgisi: 72 - 14 - 10.

²⁷⁴ Bilâl N. Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2001, Cilt. 3, s. 5-6. İspanya Dışişleri Bakanlığı'nın diplomatik temsilcilerle ilgili yayınına göre Juan Servert 1918-1932 yılları arasında Türkiye'de elçilik görevinde bulunmuştur. Bk. Miguel Angel Ochoa Brun, *Repertorio diplomático, Listas cronológicas de representantes, Desde la Alta Edad Media hasta el año 2000*, Ministerio de Asuntos Exteriores, Unión Europea y de Cooperación, Centro de Publicaciones, 2023, s. 271.

göreve başlayan Yahya Kemal Beyatlı'dır (1884-1958).²⁷⁵ Kendisinden sonra Türkiye'yi İspanya'da temsil eden Ortaelçi Tevfik Kâmil Koperler (1889-1964)²⁷⁶, İspanya İç Savaşı'nın büyük bir kısmında Türkiye ile İspanya arasındaki ilişkilerin yürütülmesinden sorumlu olmuştur. Koperler Türk Dışişleri Bakanlığı ile yaptığı yazışmalarda, İç Savaş'ın genel gidişatı ve Türk Elçiliğine ait binalara sığınan kişiler ile ilgili bilgilere yer vermiştir. Koperler'den sonra Madrid Elçiliği görevini Hulusi Fuat Tugay üstlenmiştir.²⁷⁷

Tevfik Kâmil Koperler 14 Temmuz 1936'da Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği ve Madrid'in genel durumunu aktardığı raporda, İspanya İç Savaşı'nın fitilini ateşleyen cinayetlerden bahsetmiştir. Koperler, solcu ve sağcı grupların Şubat 1936 seçimlerinden itibaren çatıştıklarını ve siyasi cinayetlerin günlük bir hâl aldığını, *Guardia de Asalto* üyesi José del Castillo'nun sağcılar tarafından öldürüldüğünü, intikam almak isteyen arkadaşlarının ise 43 yaşındaki milletvekili, sabık Maliye Nazırı Calvo Sotelo'yu 13 Temmuz'da hedef aldıklarını iletmiştir. Ortaelçiye göre bu cinayetler, itidal ve sükûn çağrılarında bulunan İspanya hükûmetini oldukça şaşırtmıştır.²⁷⁸ Bu cinayetler İç Savaş'ın başlamasının tek sebebi olmasa da bardağı taşıran son damlalardır. Dolayısıyla, Koperler 14 Temmuz'da savaşa ilgili ilk haberleri Türkiye'ye ulaştırmıştır.

Türkiye, meşru İspanya hükûmeti ile görüşmelere devam etse de İspanya İç Savaşı sırasında ne Madrid ne de isyancıların oluşturduğu Burgos hükûmetine savaş yardımıyla bulunmuştur. Bu nedenle Türkiye'nin tavrı tam bir tarafsızlıktır. Bu tavır, İç Savaş'ın başlamasından kısa bir süre sonra, 9 Eylül 1936'da Koperler'in İspanya Dışişleri Bakanı Julio Álvarez del Vayo ile yaptığı görüşmede oldukça belirgindir. Zira, İspanyol Bakan, Türkiye'nin isyancılara “teveccüh beslemediğini” selefenden öğrendiğini, diğer elçiliklerin Madrid'den ayrılmalarına rağmen Türkiye misyonunun bu yolu tercih etmemesi nedeniyle oldukça memnuniyet duyduğunu aktarmıştır. Bakanın

²⁷⁵ Bilâl N. Şimşir, *İlk Dönem Türk Diplomasisi Üzerine İncelemeler (1878-1946)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2017, s. 430.

²⁷⁶ Şubat 1911'de Osmanlı Hariciyesine giren Koperler, davetle 13 Aralık 1922'de Ankara hükûmetine bağlı Hariciye Vekâleti'ne dahil olmuştur. Lozan Barış Konferansı'nın ikinci oturumunda Türk Heyeti'nin Katib-i Umumiliği'ni üstlenmiştir. Bk. George S. Harris, *Atatürk's Diplomats and Their Brief Biographies*, Gorgias Press LLC, ABD, 2010, s. 393-394. Harris Koperlerin 1939'a kadar Madrid Ortaelçisi olarak görev yaptığını belirtse de Koperler'in bu görevi 1938 yılında sonlanmıştır.

²⁷⁷ *A.g.e.*, s. 227. Koperler'in 1938'de Madrid Elçiliğinden ayrılmasının ardından Süleyman Saip Kıran maslahatgüzar olarak görevlendirilmiştir. Bk. *A.g.e.*, s. 371; Bilal N. Şimşir, “Cumhuriyetin İlk Çeyrek Yüzylında Türk Diplomatik Temsilcilikleri ve Temsilcileri (1920-1950)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt. 22, Sayı. 64-65-66, 2006, s. 32.

²⁷⁸ TDA, Fon Kodu: 537, Yer Bilgisi: 7438-43759-1.

açıklamalarından Türkiye'nin yardım yapmamasına rağmen meşru hükûmetin tarafında olduğunu düşündüğü anlaşılmaktadır. Bakanın, Fransa'nın İspanya işlerine karışmama teklifine Türkiye'nin bakışını sorması üzerine Koperler, gazetelerden öğrendiğine göre bir madde hariç uygun bulunduğu cevabını vermiştir. İsyancılar Irún şehrini Alman ve İtalyan yardımlarıyla düşürürken bu kentin 67 kilometre ötesindeki Fransa sınırından yardım alamadıklarından yakınan Álvarez del Vayo, Türkiye'nin de onayladığı tarafsızlık formülünü eleştirmiştir.²⁷⁹

İspanya'da II. Cumhuriyet'in ilandan sonra farklı dil ve kültürleri olan bölgelere özerklik verilmesi düşüncesi, İç Savaş'ı başlatan Temmuz 1936 tarihli darbe girişiminin nedenlerinden biridir. Katalonya'ya daha önceleri verilen özerklik, savaşın başlamasının ardından Bask bölgesi için de düşünülmüştür. Madrid Elçiliği, Bask bölgesinin özerkliğinin İspanya parlamentosu Cortes tarafından 1 Ekim 1936'da tanınmasını 9 Ekim tarihinde Hariciye Vekâleti'ne bildirmiştir. Elçi Koperler yazdığı raporda, Baskların dini taassuplarına rağmen Katolikliğe bağlılık hususunda ortak oldukları isyancıların yerine meşru hükûmet ile hareket etmesinin nedeninin, isyancıların şiddetli muhtariyet karşıtı olmasında aramak gerektiğini vurgulamıştır. Bunun yanı sıra Koperler, askerî vaziyette meşru hükûmetin lehine bir değişiklik olmadığı sürece (Ortaelçi burada *maalesef bunu ümit ettirecek hiçbir şey yoktur* diyerek Türkiye'nin İç Savaş'ın başlangıcında meşru İspanya hükûmetine yakın olduğunu ortaya koymaktadır) Bask bölgesinin özerkliğinin ortadan kaldırılacağını ve sıranın Katalonya'ya geleceğini yazmıştır.²⁸⁰ Nitekim, Elçinin belirttiği gibi Bask bölgesinin ardından Katalonya da Franco kuvvetlerine teslim olduktan sonra özerkliği ortadan kaldırılmıştır.

Tevfik Kâmil Koperler, Hariciye Vekâletine 25 Kasım 1936'da detaylı bir rapor göndermiştir. Koperler, 20 Kasım'da kurşuna dizilen Jose Antonio Primo de Rivera ile General San Horto'nun²⁸¹ savaşın başlamasından önce Hitler ile görüştüğünü ve Halk Cephesi'nin seçimleri kazanması halinde Falanjistler ile askerlerin birleşerek Nisan 1936'da ayaklanmayı kararlaştırdıklarını, fakat hazırlıkların bitirilememesi üzerine temmuz ayının beklendiğini açıklamıştır. Türk Ortaelçiye göre İngiltere'nin misyonlarına sığınmak isteyenleri kabul etmemesinin ve meşru hükûmetten yana tavır takınmasının

²⁷⁹ TDA, Fon Kodu: 537, Yer Bilgisi: 8195-51778-26.

²⁸⁰ BCA, Fon kodu: 30-10-0-0, Yer bilgisi: 236-593-16.

²⁸¹ Burada bahsi geçen kişi José Sanjurjo'dur.

nedeni, isyancı subayların savaşı kazanması halinde, bunların müttefiki olan İtalya'nın Cebelitarık ve Tanca'daki İngiliz varlığına tehdit oluşturmasından endişelenmesidir. Ortaelçi, İç Savaşta en faal rolü oynadığını söylediği SSCB'nin son anda yetiştirdiği yardım olmadan Madrid Muharebesi'ni meşru hükûmetin kazanmasının ihtimali olmadığını vurgulamıştır. Bunun yanı sıra Koperler, Madrid şehrinin genel durumunu şöyle aktarmıştır:

*“Sokaklarda kaldırımlar sökülerek barikatlar kurulmuş, velhasıl gerek muhasara gerek hücum halinde şehri, saraylari maddî ve manevî hazinelerile ancak bir yığın kül halinde teslim için azim ve kudretle çalışılmağa koyunulmuş ve şehrin artık karadan, havadan ve denizden bir muvalasası kalmamıştır.”*²⁸²

İspanya İç Savaşı'nda Kilise mensupları genel olarak isyancıları desteklemiştir. II. Cumhuriyet'in ilanından kısa bir süre sonra ülke genelinde kiliselerin yakılması ve din görevlilerinin öldürülmesinde bunun büyük bir payı olmuştur. İç Savaş'ın ilerleyen safhalarında Kilise, Franco güçlerine desteğini artırmıştır. Bu artan desteğin bir göstergesi, II. Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen reformlara karşı çıkan Başpiskopos Isidro Gomá y Tomás'ın öncülüğünde hazırlanan, “İspanyol piskoposların dünya piskoposlarına mektubu”²⁸³ adlı çağrıdır. Çağrıda, İspanyol Kilisesi'nin ülke genelinde geniş topraklara ve imkanlara sahip olduğu için halkın tepkisini çektiğini yazan yabancı Katolik basının aydınlatılmak istenildiği belirtilmiş ve İç Savaş'ta saf tutmalarının nedenleri açıklanmıştır.²⁸⁴ *Lettre Collective des évêques espagnols à ceux du monde* başlığıyla Fransızca olarak dağıtılan bu mektubun Türkiye'ye girişi, “muhteviyatının zararlı olduğu anlaşıldığından memlekete sokulmasının yasak edilmesi” ibaresiyle 5 Ekim 1937'de Türk hükûmeti tarafından yasaklanmıştır.²⁸⁵

Madrid Elçiliği'nden 5 Ekim 1938 tarihinde gönderilen raporda; işçi sendikalarının savaşı kazanacaklarına dair ümitlerinin kalmadığı, buna rağmen on sekiz – otuz beş yaş aralığında bulunan erkeklerin hepsinin, otuz beş – kırk yaş arasındakilerin ise yarısının silah altına alındığı, askere almaların savaşın başında olduğu gibi gönüllü değil zorla yapıldığı ve hükûmet tebliğleri hariç, savaşla ilgili haberlerin gazetelerde

²⁸² TDA, Fon kodu: 537, Yer bilgisi: 7438-43781-1.

²⁸³ *La carta colectiva de los obispos españoles a los obispos de todo el mundo*.

²⁸⁴ José M. Sánchez, *The Spanish Civil War as a Religious Tragedy*, University of Notre Dame Press, Indiana, 1987, s. 93.

²⁸⁵ BCA, Fon kodu: 30-18-1-2, Yer bilgisi: 79 - 83 - 14.

yayımlanmasının yasaklandığı aktarılmıştır. Rapora göre 1938 yılının sonlarına doğru İspanya'nın Cumhuriyetçilerin kontrolünde bulunan kısımlarında iktisadi ve malî durum oldukça kötüdür. Halk açlık çekmekte ve hastalıklarla boğuşmaktadır. Raporun asıl önemli kısmı ise Çekoslovakya konusu nedeniyle Avrupa genelinde çıkacak bir savaş sayesinde İç Savaş'ın kendileri lehine sonuçlanacağını düşünenlerin, Münih Antlaşması nedeniyle ümitlerinin tükendiğini ve halkın savaşın sonlanmasını istediğini belirtmesidir.²⁸⁶ Bu raporla, İngiltere'nin güttüğü yatıştırma politikasının ve sonucunda imzalanan Münih Antlaşması'nın İspanya İç Savaşı üzerindeki etkisi Dışişleri Bakanlığı'na aktarılmıştır.

2.2.2. Türkiye'nin Burgos Hükûmeti ile İlişkileri

Türkiye, İspanya İç Savaşı'nın patlak vermesinin ardından tarafsız bir tutum takınmakla beraber, meşru İspanya hükûmeti ile ilişkilerini sürdürmüş, isyancıların Burgos'ta kurduğu hükûmete uzun bir süre kayıtsız kalmıştır. Bunun başlıca nedeni, İç Savaş'ın, demokratik bir seçimle iktidara gelen hükûmetin darbe aracılığıyla alaşağı edilmesinin amaçlanmasıyla başlaması ve Türk hükûmetinin bu girişimi haklı bulmamasıdır. Fakat bu durum, Franco kuvvetlerinin savaşı lehine çevirmesi sonucunda Avrupa devletleriyle ilişkilerini kayda değer bir şekilde iyileştirmesinden sonra değişmeye başlamıştır. Türkiye'nin Madrid Elçiliği'nin Şubat 1938'de basılmasından sonra Burgos hükûmeti ile kurulan ilişkiler, İngiltere ile Fransa'nın ardından bu hükûmetin Türkiye tarafından da resmî olarak tanınmasına kadar varmıştır.

Dışişleri Bakanı Tefvik Rüştü Aras 1 Ağustos 1936 tarihinde; Atina, Belgrad ve Bükreş Elçiliklerine, isyancıların Burgos'ta kurduğu geçici hükûmetten aldığı telgrafi bildirmiştir. Caballeros²⁸⁷ imzalı telgrafta yeni kurulan hükûmetin Türkiye ile eskiden olduğu gibi iyi ilişkiler içerisinde olmak istediği açıklanmıştır. Aras gelişmeler nedeniyle Türk hükûmetinin bu telgrafa şimdilik cevap vermemeyi tercih ettiğini, Türkiye'nin

²⁸⁶ *BCA*, Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer Bilgisi: 236 - 593 - 45.

²⁸⁷ Burgos hükûmeti başkanının adı belge üzerinde kalemle düzeltilmiştir. Bu ad son haliyle "Caballeros" olarak okunmaktadır. Bu isim her ne kadar Largo Caballero'yu çağırırsa da kendisi isyancıların değil, 4 Eylül'de meşru İspanya hükûmetinin başkanı olmuştur. Dolayısıyla bahsi geçen hükûmet ve tarih nedeniyle telgraftaki imzanın Caballero olması mümkün değildir. 24 Temmuz 1936'da Burgos'ta isyancılar tarafından kurulan Millî Savunma Konseyi'nin (*Junta de Defensa Nacional*) başkanı Miguel Cabanellas'tır. Bu nedenle imzanın sahibi kendisi olmalıdır.

müttefikleri Balkan devletlerini İspanya iç meselesiyle ilgili aydınlatmak istediğini ve bu devletlerin düşüncelerini öğrenme arzusunda olduğunu Türk Elçilere bildirmiştir.²⁸⁸ Bu yazı vasıtasıyla Türkiye'nin İç Savaş'ın başlarında meşru hükûmetten yana olup, gelişmelere göre tavır takınmak istediği anlaşılmaktadır. Burgos hükûmetinin Türkiye ile ilişki kurma isteği ilk etapta karşılıksız kalmıştır. Bu çerçevede, Hariciye Vekâleti'nin 11 Kasım 1937'de Nafia Vekaleti'ne gönderdiği yazı, Posta Telgraf ve Telefon Umum Müdürlüğü'nün 16 Ekim tarihli sorusuna cevap niteliğindedir. Buna göre Burgos hükûmetinin posta idaresinin Türkiye ile münasebata girmek isteği, Burgos Millî Hükûmetinin Uluslararası Posta Birliğine dahil olmaması nedeniyle ve bu hükûmet ile görüşmelerin fayda getirmeyeceği düşünülerek reddedilmiştir. Buna rağmen, kararın Burgos'a bildirilmemesi ve zamana bırakılmasının muvafık görüldüğü açıklanmıştır.²⁸⁹

İspanya'nın Türkiye'de bulunan misyonlarında görev yapan diplomatlar, diğer ülkelerdeki meslektaşları gibi savaşın başlamasıyla beraber iki taraftan birini desteklemişlerdir. İsyancıları destekleyen diplomatların birçoğu istifa ederken, bazıları Cumhuriyet'e sadık rolüne bürünerek ajanlık faaliyeti yürütmüşlerdir. Bu ajanlardan biri olan ve 1922 yılından itibaren İspanya'nın Ankara Elçiliği'nde tercüman olarak çalışan Jaime Fernández Chwoyka 1937 yılında 3. Kâtip olmuştur. İspanya'nın Romanya'da görevli Büyükelçisi olan ve Burgos hükûmeti lehine çalışan Pedro Prat y Soutzo, Chwoyka ile bağlantı kurarak, İspanya'nın eski Maslahatgüzarı Julio Palencia²⁹⁰ gibi istifa etmesini engellemiş ve gizli bir şekilde isyancıların lehine çalışmasını sağlamıştır. Chwoyka, meşru hükûmetin tüm yazışmalarını kopyalamak ve özellikle Rusya'ya gönderilen ve aynı yerden gelen gemilerin Türk Boğazlarından geçişiyle ilgili bilgi aktarmakla görevlendirilmiştir. Pedro Prat y Soutzo 5 Aralık 1936'da "olağanüstü hizmetleri nedeniyle" Fernández Chwoyka'ya Francisco Franco'nun tebriklerini iletmiştir.²⁹¹

23 Haziran 1937'de Chwoyka tarafından hazırlanan bir rapor, Burgos hükûmetinin Dışişleri Bakanı Miguel Ángel de Muguero'ya gönderilmiştir. Chwoyka bu

²⁸⁸ TDA, Fon kodu: 537, Yer bilgisi: 7903-47570-19.

²⁸⁹ TDA, Fon Kodu: 537, Yer Bilgisi: 7846-48847-3.

²⁹⁰ Julio Palencia y Álvarez-Tubau, Türkiye'de 1935-38 yılları arasında Maslahatgüzar, 1938-39'da ise Burgos hükûmetinin Ajani olarak çalışmıştır. Bk. Miguel Angel Ochoa Brun, *a.g.e.*, s. 271

²⁹¹ Ángel Viñas, *Al Servicio de la República Diplomáticos y Guerra Civil*, ed. Ángel Viñas, Marcial Pons Historia, 2010, s. 308-309.

raporda, Maslahatgüzar Ricardo Begoña'nın 4 Ocak 1937'de Valencia hükûmetinin talimatıyla Tevfik Rüştü Aras'ı ziyaret ettiğini ve meşru İspanya hükûmeti için yurtdışından alınacak silahların Türkiye adına sipariş edilmesine izin verilmesini istediğini, Türkiye'nin ret cevabının ise kesin olduğunu kayda geçmiştir. İngiliz-Türk ortaklığındaki bir kuruluş aynı yılın şubat ayında Cumhuriyet hükûmetine başta uçak olmak üzere savaş malzemesi temin etmek için faaliyete başlamıştır. Başında Lord Spencer'ın bulunduğu kuruluş, İspanya Denizcilik ve Havacılık Bakanı Indalecio Prieto'nun desteğini almıştır. Kuruluşun İstanbul'da ikamet eden Moore adındaki temsilcisi Türk hükûmetine başvurarak aslında Valencia'ya gidecek 100 uçağı Türkiye'ye satmak istemiş, Türkiye'den olumsuz yanıt almıştır. Prieto'nun bu istek karşısında B ve C2 tipi iki denizaltı hediye etme teklifi de karşılık bulmamıştır.²⁹²

İngiltere'nin savaşın başlangıcının aksine, ilerleyen safhalarda Burgos hükûmeti ile görüşmeye başlaması, Türkiye'nin, ülkenin büyük bir kısmını kontrolü altına alan ve savaşı kazanma ihtimali oldukça artan Franco yanlılarıyla ilişki kurma yönünde adımlar atmasını gerekli kılmıştır. Bu nedenle, 18 Aralık 1937 Dışişleri'nden Moskova Büyükelçiliği'ne, Türkiye ile İspanya arasındaki ticari ilişkilerin sekteye uğramaması için, diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye ile Franco hükûmeti arasında gayri resmi bir görevli bulundurulması uygun görüldüğü, Burgos hükûmetinin Balkanlarda bulunan temsilcisinin sadece ticari görüşmeleri gerçekleştirmek amacıyla Türkiye'ye geleceğinin uygun bir şekilde SSCB hariciyesine bildirilmesi istenmiştir.²⁹³ Bunun nedeni meşru İspanya hükûmetini açık bir şekilde destekleyen Moskova'nın tepkisini çekmeden Burgos ile ilişkilere başlamak isteğidir.²⁹⁴ Türkiye, Madrid Elçiliğinin basılmasından bir ay sonra, 28 Şubat 1938'de Burgos hükûmeti ile görüşmeye başlasa da meşru hükûmet ile bağlantıyı koparmamıştır. İspanya İletişim ve Ulaştırma Bakanı Bernardo Giner de los Ríos ile Barcelona Komutanı José Riquelme y López-Bago, Mustafa Kemal Atatürk'ün

²⁹² Carmen Uriarte, *a.g.e.*, s. 156.

²⁹³ TDA, Fon Kodu: 571, Yer Bilgisi: 35231-138611-120.

²⁹⁴ İtalya Dışişleri Bakanı Galeazzo Ciano, Tevfik Rüştü Aras ile 4 Şubat 1937'de Milano'da yaptığı görüşmede Aras'ın; Türkiye ile SSCB arasındaki sıkı ilişkilere rağmen Türk hükûmetinin İber Yarımadası'nda kurulacak bir Sovyet devletine sıcak bakmadığını ve ortada başka herhangi bir sebep olmasa dahi ideolojik olarak Franco hükûmetinin güçlenmesinden yana olduğunu ifade ettiğini belirtmiştir. Bk. *Ciano's Diplomatic Papers*, ed. Malcolm Muggeridge, Odhams Press Limited, Londra, 1948, s. 94. Görüşmenin yapıldığı tarihte Madrid Elçiliği baskını henüz gerçekleşmediği ve Türk hükûmetinin Burgos hükûmeti ile iletişime geçtiğine dair bir bulgu olmadığı için Aras'ın İtalya ile ilişkileri sıcak tutmak amacıyla bu ifadeleri kullandığı düşünülebilir.

cenazesine katılmak için görevlendirilmiş, İspanya'ya döndükten sonra Cumhurbaşkanı Manuel Azaña ile görüşerek ziyaretle ilgili düşüncülerini paylaşmıştır. Barcelona Başkonsolosu Rüştü Demirel ziyaretin basına yansımaları Dışişleri Bakanlığına aktarırken, bahsi geçen kişilerin Türkiye'den övgüyle bahsettiklerini bildirmiştir.²⁹⁵ Bu ziyaret, Türkiye ile İspanya meşru hükûmetinin 1938 yılının sonlarında hâlâ ilişkilerini sürdürdüğünü göstermektedir.

1939 yılının ilk ayları Cumhuriyet hükûmetinin cephelerde kayıp üstüne kayıp yaşadığı dönemdir. Bask bölgesinin ardından Katalonya'nın da Şubat 1939'da Franco güçlerinin eline geçmek üzere olması, uluslararası kamuoyunun sıranın başkent Madrid'e geleceğini düşünmesine neden olmuştur. Zira, Türkiye'nin Burgos Ajanlığından 10 Şubat 1939'da gönderilen yazıda, güvenilir kaynaklardan alınan bilgiye göre Madrid Savunma Konseyi Başkanı José Miaja'nın Madrid'i Franco'ya teslim etmeye hazır olduğu aktarılmış, daha sonra yazının altına aslı çıkmadı notu düşülmüştür.²⁹⁶ Berlin Büyükelçisi Hamdi Arpağ 17 Şubat 1939'da diplomatik çevrelerde İngiltere ile Fransa'nın yakın zamanda Franco hükûmetini resmen tanıyacağını konuşulduğunu, adı geçen hükûmetin Türkiye tarafından tanınmasında geç kalınmaması için merkeze iletmiştir.²⁹⁷

Burgos hükûmetinin Türkiye'deki Ajansı Julio Palencia, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu'nun 8 Mart 1939'da kendisini arayarak Türkiye'nin Francisco Franco hükûmetini resmî olarak tanımaya karar verdiğini, bundan dolayı gerekli talimatların Türkiye'nin Burgos'ta bulunan temsilcisine iletildiğini bildirdiğini belirtmiştir.²⁹⁸ Bu görüşmenin hemen ertesi günü, 9 Mart 1939'da Türkiye'nin İspanya Millî Hükûmetini tanıdığı Dışişleri Bakanlığı Genel Katipliğinden, Genel Evrak Müdürlüğüne iletmiştir. Yazıda, o günden itibaren İspanya Devleti'nin tek resmî temsilcisinin, Burgos hükûmeti Ajansı "Mösyö Palenzia" (Julio Palencia y Álvarez-Tubau²⁹⁹) olduğu, İspanya hükûmeti nezdinde Türkiye Cumhuriyeti Elçiliğinin Burgos'ta

²⁹⁵ TDA, Fon Kodu: 571, Yer Bilgisi: 7903-47571-14.

²⁹⁶ TDA, Fon Kodu: 537, Yer bilgisi: 7541-43998-1.

²⁹⁷ TDA, Fon kodu: 501, Yer bilgisi: 87959-320583-122.

²⁹⁸ Carmen Uriarte, *a.g.e.*, s. 179.

²⁹⁹ Miguel Angel Ochoa Brun, *a.g.e.*, s. 271. Dışişleri Bakanlığı'nın 21 Ağustos tarihli yazısında, Julio Palencia'nın daha önce İstanbul Başkonsolosu olduğu ve istifa ettiği belirtilmektedir. TDA, Fon Kodu: 537, Yer Bilgisi: 7903-47570-12. Nitekim, Palencia İspanya İç Savaşı'nın başlamasının ardından, 11 Ağustos 1936'da görevinden ayrılmıştır. Yine İspanya'nın İstanbul Başkonsolosluğu'nda görevli 3. Kâtip Vicente Aparicio Olleros 19 Ağustos'ta görevi bırakmıştır. Bk. *Al Servicio de la República Diplomáticos y Guerra Civil*, s. 428, 436.

teessüs ettiği ve Maslahatgüzar'ın eski Ajan Selahattin Refet Arbel (1901-1967) olduğu bildirilmiştir.³⁰⁰ İç Savaş'ın bitmesinin ardından, Hariciye Vekâleti Zat ve Tahakkuk D. Şefliği'nin 3 Haziran 1939'daki, Madrid Elçiliği ile Burgos Ajanlığının ne surette tevhit ettirileceği sorusuna, Dış İlişkiler Şubesi, 9 Mart 1939'dan itibaren Millî İspanya hükûmeti Türkiye tarafından hukuken tanındığı için Burgos'taki Ajanlığın Büyükelçiliğe dönüştürüldüğü bildirilmiştir.³⁰¹ Elçi Hulûsi Fuat Tugay, bir süre Burgos'ta bulunan Elçiliğin 1 Kasım 1939'da tekrar Madrid'e nakledildiğini iletmiştir.³⁰²

Burgos hükûmetinin diğer ülkeler tarafından resmî olarak tanınması, İspanya'da meşruiyet sorunu doğurmuştur. Zira, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti Daimî Temsilciliği'nden Fatin Rüştü Zorlu imzasıyla 16 Mart 1939'da gelen yazıda, İspanya Millî Hükûmetinin Milletler Cemiyeti tarafından tanınmak için çaba sarf ettiği fakat halihazırda Cemiyet üyesi olan İspanya Devleti'nde rejim değişikliği yaşansa dahi üyelikten çıkarılmayacağı açıklanmıştır.³⁰³

Hariciye'den Nafia Vekaleti'ne 31 Mart 1939'da "*General Franko idaresindeki Millî İspanya Hükûmeti, 9/3/1939 tarihinden beri Hükûmetimizce yegâne İspanyol hükûmeti olarak resmen tanınmış olduğundan Burgos Hükûmetile doğrudan doğruya posta münasebatına girilmesi için hiçbir mahzur mütasavver olamayacağının tabii olduğunu saygılarımla arz ederim*" denilerek gönderilen yazı ise Türkiye'nin Millî İspanya Hükûmetini tanıdığını gösteren başka bir belgedir.³⁰⁴

2.2.3. Barselona Başkonsolosluğu'ndan Gelen Raporlar

Türkiye'nin İç Savaş yıllarında İspanya'da bulunan bir diğer diplomatik temsilciliği Barselona Başkonsolosluğu'dur. Misyonun başında 1936-1938 yılları arasında, Kudret Erbey'in (1880-1950) ardından Başkonsolos olan Fuat Carım (1892-1972), 1938'den sonra ise Rüştü Demirel (1886-1962) bulunmuştur. Madrid hükûmetinin Valencia'dan sonra Barselona'ya taşınması, Cumhurbaşkanı Azaña'nın İç Savaş'ın büyük bir bölümünde bu şehirde bulunması ve 18 Temmuz tarihli darbe girişimi sonrası

³⁰⁰ TDA, Fon Kodu: 537, Yer Bilgisi: 7903-47571-9.

³⁰¹ TDA, Fon Kodu: 537, Yer bilgisi: 7604-46368-30.

³⁰² TDA, Fon Kodu: 537, Yer bilgisi: 7825-47637-9.

³⁰³ TDA, Fon Kodu: 537, Yer Bilgisi: 7495-38507-2.

³⁰⁴ TDA, Fon Kodu: 537, Yer Bilgisi: 7846-48847-1.

ülke yönetimini büyük oranda yönlendiren işçi sendikalarına bağlı milislerin sayıca kalabalık olması nedeniyle Barselona savaş yıllarında önem teşkil etmiştir. 22 Haziran 1936'da Barselona Başkonsolosu olarak görevlendirilen Fuat Carım³⁰⁵, meşru İspanya hükûmetini desteklemelerine rağmen Fransa'nın ülke içi ve dışı kaynaklı engeller yüzünden, SSCB'nin ise Avrupa'nın kendileriyle alâkası olmayan bir kısmının işlerine tek başına müdahil olmak istememesi nedeniyle şu ana kadar yardım için harekete geçemediklerini fakat SSCB'nin yakın zamanda işçi partilerini bir araya getirmek için çabaladığını 6 Ekim'de Dışişleri Bakanlığı'na bildirmiştir. Fransa'nın bu konuda SSCB'yi teşvik ettiğini söyleyen Carım, SSCB'nin güvendiği bir ismi Barselona'ya Başkonsolos³⁰⁶ olarak atadıklarını aktarmıştır.³⁰⁷ Barselona Başkonsolosu Carım 9 Haziran 1937'de, İspanya'nın askerî teşkilatının Temmuz 1936 isyanıyla yok olduğunu hatırlatarak, Valencia'da yeni bir Genelkurmay teşkilatının oluşturulduğunu, başkanlığına ise Madrid Savunma Konseyi Başkanı General José Miaja'nın Kurmay Başkanı Albay Vicente Rojo'nun getirildiğini merkeze bildirmiştir.³⁰⁸ Fuat Carım 18 Kasım 1937'de Parlamento Başkanı Diego Martínez Barrio ile görüşmüştür. Barrio, I. Dünya Savaşı'ndan sonra bütün devletlerin zayıfladığını fakat güçlenme emaresi gösteren yegâne ülkenin Türkiye olduğunu söylemiştir. Carım bu görüşmede kendisinden İspanya ile ilgili tek bir kelime alamadığını ifade etmiştir.³⁰⁹

İspanya İç Savaşı'nın askerî açıdan önemli safhalarından biri, meşru hükûmetin isyancılara karşı 15 Aralık 1937'de başlattığı Teruel Taarruzu'dur. Meşru hükûmet tarafından Teruel şehri ele geçirilse de daha sonra Franco güçlerinin geri aldığı bu şehri ve 22 Şubat 1938'de sonlanan muharebeyi yerinde görmek için Barselona Başkonsolosu Fuat Carım bahsi geçen kente gitmiştir.³¹⁰ Cumhuriyet ordusunun şehri elinde bulundurduğu sırada gözlemlerini aktaran Carım, Franco kuvvetlerine yapılan yardımın

³⁰⁵ George S. Harris, *a.g.e.*, s. 197. 14 Temmuz 1936'da Hariciye Vekâleti'nden Madrid Elçiliği'ne gönderilen yazıda, 22 Haziran 1936 tarihli kararname ile Barselona Başkonsolosu tayin edilen Fuat Carım'a ait tayin beratı gönderilinceye kadar Carım'ın göreve başlaması için İspanya nezdinde gereken girişimlerin yapılması talimatı verilmiştir. Bk. *TDA*, Fon kodu: 537, Yer bilgisi: 7903 - 47570 - 8.

³⁰⁶ Bu kişi ikinci bölümde bahsi geçtiği üzere 25 Ağustos'ta göreve başlayan Vladimir Antonov-Ovseenko'dur.

³⁰⁷ *BCA*, Fon kodu: 30-18-1-2, Yer bilgisi: 236-593-15.

³⁰⁸ *TDA*, Fon Kodu: 537, Yer Bilgisi: 8195-51798-2.

³⁰⁹ *TDA*, Fon Kodu: 537, Yer Bilgisi: 7903-47571-17.

³¹⁰ *TDA*, Fon Kodu: 537, Yer Bilgisi: 7491-43243-2.

azalması durumunda İç Savaşı Cumhuriyetçilerin kazanacağını, fakat yaşanan gelişmelerin bu yardımların artarak devam edeceğini gösterdiğini belirtmiştir.³¹¹

Carım'dan sonra Başkonsolos olan Rüştü Demirel, İç Savaş'ın sonlarına doğru, 30 Aralık 1938'de, Franco güçlerinin zafer kazanacağından kimsenin şüphesi olmamasına rağmen meşru hükûmetin sonuna kadar savaşa devam kararı aldığını, bu gidişatla isyancıların Barselona şehrine girmelerinin bir aydan fazla süreceğini bildirmiştir.³¹² Başkonsolosun tahmini doğru çıkmış, Barselona Şubat 1939'da isyancıların eline geçmiştir.³¹³

2.2.4. Türkiye'nin Sığınmacı Siyaseti

Darbe girişiminin Madrid'de başarısız olmasının ardından kontrolü ele geçiren milis güçleri³¹⁴, isyancılardan yana olduğu bilinen din adamlarının, askerlerin, Falanjistlerin ve Karlistlerin peşine düşmüştür. Tutuklanmaktan ve hatta cinayete kurban gitmekten kaçan kişiler, dokunulmazlıklarından faydalanmak amacıyla yabancı ülkelerin diplomatik misyonlarına sığınmıştır. Bu misyonlardan biri de Türkiye'nin Madrid Elçiliğidir. Sokak ortasında yapılan infazlara şahit olan Ortaelçi Koperler ile diğer elçilik görevlileri, kendilerine sığınan kişilerin Madrid'in kontrolünü elinde tutan milislere teslim edilmesi halinde aynı akıbete uğrayacaklarını bildikleri için sığınmacıları aylarca Elçiliğe ait binalarda³¹⁵ tutmuşlardır.³¹⁶ Koperler 30 Ağustos 1936'da Madrid'in uçak bombardımanına tutulduğunu bildirdiği kısa şifresinde, “*bize iltica edenleri içeri aldım*” diyerek, Türkiye'nin Madrid Elçiliği'nin kargaşa sırasında kendisine sığınan kişileri

³¹¹ TDA, Fon Kodu: 537, Yer Bilgisi: 7491-43242-1.

³¹² TDA, Fon Kodu: 537, Yer Bilgisi: 88374-320699-124.

³¹³ Burnett Bolloten, *The Spanish Civil War Revolution and Counterrevolution*, The University of North Carolina Press, ABD, 2015, s. 663.

³¹⁴ İngiliz Maslahatgüzar George Ogilvie-Forbes, İç Savaş'ın başlamasıyla birlikte meşru İspanya hükûmetinin isyancılara kaptırılmayan bölgelerde dahi otoriteyi sağlayamadığı ve kontrolün *de facto* olarak anarşistler, komünistler ile sosyalistlerde bulunduğunu İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden'a 17 Ağustos 1936'da yazmıştır. Bk. *Documents on British Foreign Policy 1919-39: 2nd Series, c. 17*, s. 18.

³¹⁵ Bazı mülk sahipleri saldırılara ve yağmalamalara karşı mülklerini kâğıt üzerinde elçiliklere devretmiştir. Monte Esquinza Caddesi'nde bulunan bir bina 19 Temmuz 1936'da böyle bir nedenle Türk Elçiliği'ne devredilmiştir. Bk. Sinan Kunalp, “İspanya İç Savaşı ve Türkiye”, *Tarih ve Toplum*, İletişim Yayınları, Sayı. 37, Ocak 1987, s. 8. Uriarte, Camarasa Markisi'ne ait olan binanın 18 Temmuz'da Türk Elçiliğine devredildiğini belirtmiştir. Bk. Carmen Uriarte, *a.g.e.*, s. 163-164.

³¹⁶ De Miguel Iglesias ve Kutlu, Türkiye'nin İspanya İç Savaşı sırasında diplomatik sığınma ile ilgili oynadığı rolü konu eden çalışmalarında, Madrid'de; Zurbano, Monte Esquinza ve Cardenal Cisneros olmak üzere üç caddede Türk Elçiliğine ait olduğu bilinen binaların yanı sıra, Españaletto Caddesi'nde de bir eve sahip olduğunu kaydetmiştir. Pablo de Miguel Iglesias ve Mehmet Necati Kutlu, *a.g.m.*, s. 80.

kabul ettiğini Dışişleri Bakanlığı'na bildirmiştir.³¹⁷ Dışişleri Bakanlığı, İspanya İç Savaşı sırasında sığınmacılarla ilgili yazışmaları sadece Madrid Elçiliği ile yapmamıştır. Buna örnek teşkil eden ve yine sığınmacılarla ilgili 27 Kasım 1936 tarihli bir şifrede Belgrad Elçisi Haydar Aktay (1884-1942), iki gün önce Yugoslavya'nın Madrid Maslahatgüzarından aldığı habere göre Madrid hapishanelerinde bulunan 1500 kişinin öldürüldüğünü, yabancı diplomatik misyonlara sığınanların sayısının her gün arttığını ve Türkiye Elçiliğindeki sığınmacı sayısının iki yüzü aştığını bildirmiştir.³¹⁸

Türk Elçiliğinin bulunduğu Zurbano Caddesi'nde yer alan 21 numaralı binaya Temmuz 1936 ile Mayıs 1937 arasında 900'den fazla kişi sığınmıştır.³¹⁹ İspanya hükûmeti, SSCB kaynaklı yardımları taşıyan gemiler Türk Boğazlarından geçmek zorunda olduğu için Türkiye ile sorun yaşamak istememiş ve savaşın başında sığınmacı konusunda diğer ülkelere göre daha esnek davranmıştır. İç Savaş'ın başlangıcında, İspanya Dışişleri Bakanı Augusto Barcia Trelles diplomatik misyonlara sığınmalara tolerans gösterse de kendisinden sonra aynı göreve gelen Julio Álvarez del Vayo bu sığınmalara sıcak bakmamıştır.³²⁰ Bunun üzerine, başında duayen olarak Şili'nin Madrid Ortaelçisi Aurelio Núñez Morgado'nun³²¹ bulunduğu Kordiplomatığın temsilcileri durumla ilgili rahatsızlıklarını bildirmek için Cumhurbaşkanı Manuel Azaña ile görüşmüşlerdir. Azaña, diplomatların sığınmacılarla ilgili kararlarını insani bulduğunu açıklasa da hükûmet üzerinde konuyla ilgili tasarrufta bulunacak kadar yetkisinin olmadığını söylemiştir.³²²

Madrid'de en çok sığınmacı kabul eden diplomatik temsilciliklerden biri Finlandiya Büyükelçiliği olmuştur. Tefik Kâmil Bey 5 Aralık'ta Hariciye Nezaretine, Finlandiya Elçiliği'nin milisler tarafından işgal edildiğini ve 360'tan fazla sığınmacının zorla götürüldüğünü bildirmiştir. Tefik Kâmil Bey, İtalya ile Almanya'nın elçiliklerine de saldırıldığını, diplomatik misyonların basılmasının arkasında Rus Büyükelçi

³¹⁷ TDA, Fon kodu: 537, Yer bilgisi: 7438-43802-1.

³¹⁸ TDA, Fon kodu: 537, Yer bilgisi: 7438-43782-1.

³¹⁹ Pablo de Miguel Iglesias ve Mehmet Necati Kutlu, *a.g.m.*, s. 81.

³²⁰ Madrid basınının diplomatik dokunulmazlığı olan elçilik binalarına sadece "faşistlerin" sığındığı yönünde haberler yapması şehirdeki kamuoyunu etkilemiştir. Bk. Gabriel Jackson, *La República*, s. 379.

³²¹ Tefik Kâmil Koperler, Morgado'nun isyancılara sempati beslediğini ve insanların sokak ortasında kurşuna dizilerek öldürülmesi nedeniyle Madrid'den ayrılma kararı aldığı 14 Ağustos 1936'da Vekâlet'e iletmiştir. Bk. TDA, Fon Kodu: 537, Yer Bilgisi: 7438 - 43810 - 1.

³²² Pablo de Miguel Iglesias ve Mehmet Necati Kutlu, *a.g.m.*, s. 78-79.

Rosenberg'in bulunduğundan emin olduğunu yazmıştır.³²³ Finlandiya Büyükelçiliği, Türk Elçiliği ile Zurbano Caddesi'ndeki aynı binada bulunduğu için Finlandiya Büyükelçiliği'ne ait diğer binaların saldırıya uğramasından sonra bu binadaki sığınmacılar Türk Elçiliği'ne aktarılmıştır.³²⁴

Madrid Ortaelçisi Tevfik Kâmil Koperler İspanya İç Savaşı'nın başlamasından yaklaşık 5 ay sonra, 13 Aralık 1936'da maddi ve manevi durumlarını ayrıntılı bir şekilde Başbakan İsmet İnönü'ye yazmıştır. Ortaelçi yazıya, Dışişleri Bakanlığı'nın, yerine bir maslahatgüzar bırakarak Ankara'ya dönmesini istemesine rağmen Valencia'ya gitmek için gereken benzine sahip olmadıklarını ve İspanya hükûmetinin elçiliklerle iletişimi kesip, kendi hallerine bıraktığını söyleyerek başlamıştır. Koperler hatırını soran İnönü'ye teşekkür ederken, Hariciye Vekaleti'nin de şu sıralar kendisiyle ilgilendiğini fakat öncesinde ilgisiz kaldıklarını, “*galiba mezardan bir ses gelmeyeceği için, mensub olduğum mekamatın burda bir sefir bulunduğuna muttali olduklarını gösterebilecek hiç bir delile rastlamamış olduğumu ister istemez kaydedeceğim*” diyerek göstermiştir. Elçi raporunun devamında yakıt ve gıda noksanlığının altını çizerek, 2 bini sığınmacıların iâşesi için olmak üzere malî sene sonuna kadar Vekalet'in 5 bin lira göndermesini talep etmiştir. Koperler o sırada elçilik binasında 32 kişi bulunduğunu yazmıştır.³²⁵

Hariciye üstteki yazıya 25 Aralık'ta verdiği cevapta Madrid Elçiliğine 5 bin lira gönderileceğini, bunun 3 bin lirasının idare masraflarına, geri kalan 2 bin lirasının ise Elçilik tarafından uygun görülecek yerlere harcanabileceğini; Türk hükûmetinin, Madrid Elçiliğinin Valencia'ya nakledilmesine muktedir olduğunu bildirmiş ve Koperler'e nakil konusunda ne düşündüğünü, nakil gerçekleşirse sığınmacıları götürmek hususunda fikrini sormuştur.³²⁶ Madrid Elçiliği bu yazıda sorulan sorulara 30 Aralık'ta ayrıntılı bir cevap vermiştir. Ortaelçi Koperler, Madrid Savunma Konseyi'nde görevli, eski bir bakanın şehir dışındayken milislerin kimlik kontrolüne tâbi tutulması ve çıkan tartışmada ağır yaralanmasıyla beraber bir Kızılhaç temsilcisini taşıyan uçağın 10 Aralık'ta saldırıya uğraması örneklerini vererek kara ve hava yolculuğunun emniyetli olmadığını iletmiştir. Ortaelçi, “*kendi nazırlarının hayatını temine kudreti olmayan hatta maruf vaka failleri*

³²³ BCA, Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer Bilgisi: 236 - 593 – 28.

³²⁴ Antonio Manuel Moral Roncal, *a.g.m.*, s. 233.

³²⁵ TDA, Fon kodu: 537, Yer bilgisi: 7438-43773-2.

³²⁶ TDA, Fon kodu: 537, Yer bilgisi: 7438-43773-1.

hakkındaki muhakemeyi tadile icbar edilmiş olan Valansiya Hükûmetinin bizler için verebileceği teminatın haddi zatında fiili bir kıymeti olamaz” diyerek durumu ifade etmiştir. Tevfik Kâmil Bey, Bakanlığın gündeme getirdiği bir diğer konu olan sığınmacılar meselesinin de aynı şekilde ele alınması gerektiğinin altını çizmiştir. Zira SSCB Büyükelçisi Marcel Rosenberg yabancı misyon binalarına sığınılmasının şiddetle karşısındadır ve Almanya ile Finlandiya Büyükelçiliklerine sığınanları tutuklatmıştır. Koperler, sığınmacıları Madrid’de bırakarak gitmenin ya da Rosenberg’in etkisi altındaki hükûmete teslim etmenin, bu kişileri meçhul akıbetlerine terk etmek anlamına geleceğini, ülkedeki mevcut şartlarda eli silah tutan herkesin hesap vermeden insan öldürebileceğini yazmıştır. Ortaelçinin cevabındaki asıl önemli nokta ise halihazırda elçilik binasında olanlardan başka, Finlandiya Büyükelçiliğinden gelen 700 civarı sığınmacı ibaresidir. Koperler’e göre bu sayıda sığınmacı sadece uluslararası garanti altında, örneğin Milletler Cemiyeti’nin aracılığıyla şehir dışına çıkarılabilir fakat bu sığınmacıların büyük çoğunluğu eli silah tutar durumda olduğu için İspanya hükûmetinin ülke içerisinde, örneğin Madrid’e yakın olan Toledo’ya nakillerini kabul edeceğini sanmamaktadır. Dolayısıyla Koperler, Valencia’ya gitmenin zaruri bir durum olması halinde, sığınmacı sorunu çözüldükten sonra nakil işleminin yapılmasını istemiştir.³²⁷ Dışişleri Bakanlığı, Koperler’e 5 Ocak 1937’de yanıt vererek Valencia hükûmeti ile görüşüldüğünü ve sığınmacıların bir sahil şehrine kadar sağ salim inmeleri halinde Türkiye’ye getirileceklerinin ve savaş devam ettiği müddetçe herhangi bir harekette bulunamayacaklarının garantisinin verildiğini, buna karşılık cevap beklendiğini aktarmıştır.³²⁸

Koperler üstteki yazıya 9 Ocak 1937’de cevap vermiştir. Sığınmacıların Valencia’ya nakledilmesi sorusuna; Alcalá de Henares’e sevk edilen binden fazla tutuklunun hiç birisinin yolculuğu tamamlayamadığını örnek vererek, Valencia yolunu kontrol altında tutan milislerin varlığı nedeniyle hükûmetin konuyla ilgili teminat verip veremeyeceğini sormuştur. Sığınmacıların Türkiye’ye naklinin, Türk milletinin asırlık geleneklerine ve bu konuda sahip olduğu uluslararası itibara yaraştığını söyledikten sonra, Türk Elçiliğine sığınanların arasında Franco yanlılarının kısa sürede galip

³²⁷ TDA, Fon kodu: 537, Yer bilgisi: 7903-47571-51.

³²⁸ TDA, Fon kodu: 537, Yer bilgisi: 7903-47571-50.

geleceğini düşünenlerin ve silah kullanmaktan men edilmeyi istemeyenlerin fazlalığından dolayı ülke dışına çıkmak isteyenlerin sayısının az olacağını bildirmiştir.³²⁹

Dışişleri Bakanlığı I. Daire Şefi Mehmet Esat Atuner ve 2 Şubat 1937'de İspanya Maslahatgüzarı olan Ricardo Begoña konuyla ilgili görüşmüştür. Atuner, Türk Ortaelçi ile diğer görevliler ve ailelerinin bombalanan Madrid'de durmak zorunda kalmalarının ve bu sırada sığınmacıların iaşesini sağlamaya çalışmalarının oldukça sıkıntı verici bir durum olduğunu Begoña'ya açıklamış ve İspanya Dışişleri Bakanı Álvarez del Vayo ile görüşerek konunun bir an önce çözülmesini rica etmiştir.³³⁰ Atuner 18 Şubat'ta Begoña ile bir görüşme daha gerçekleştirmiştir. Bu görüşmede Türk yetkililer sığınmacıların toplam 530 kişi olduğunu, kadın ve çocukların istedikleri yere gidebileceklerini vurgulamış, askerlik çağında (esnan) olan erkeklerin ise Türkiye'ye götürülerek savaşın dışında tutulacakları tekrarlanmıştır. Begoña karşılık olarak, Türk Dışişleri Bakanlığına Madrid Elçiliğinden sığınmacı listesinin gönderilip gönderilmediğini sormuş, kendisine tahliye sırasında yapılacak muhtemel bir ayırımın önüne geçmek için herhangi bir liste verilemeyeceği söylenmiştir. Esat Atuner raporun sonuna eklediği görüşünde, Madrid hükûmetinin sığınmacılar arasında önemli gördükleri kişilerin bulunduğunu ve akranları kurşuna dizilirken bunların cezasız kalmamaları gerektiğini düşünmesi sebebiyle her gün vaat değiştirdiğini belirtmiş, tahliye için İspanyol gemilerinin Boğazlardan geçme meselesini öne sürmenin zamanının geldiğini iletmiştir.³³¹

Umumî Kâtip Nebil Batı (belgede Nevil Batı olarak geçmektedir), 15 Nisan 1937'de Meksika Maslahatgüzarı Francisco Ortiz Monasterio ile "İspanya ihtilâli meselesi" hakkında görüşmüştür. Monasterio görüşmede tarafsızlık politikasının İspanya'nın meşru hükûmeti aleyhine işlediğini söyleyerek Türkiye'nin konu hakkındaki düşüncelerini sormuştur. Nebil Batı'nın, Milletler Cemiyeti ve Adem-i Müdahale Komitesi nezdinde görüşülmediği sürece konuyla ilgilerinin olmadığını belirtmesi, Türkiye'nin net tavrını ortaya koyması açısından önemlidir. Mülakat sırasında Meksika'nın Madrid Elçiliğine sığınanların akıbeti de görüşülmüş, Monasterio 800 kişinin Madrid hükûmetinin yardımlarıyla sorunsuz bir şekilde Fransa'ya nakledildiğini bildirmiştir. Bu konuda zorluk çıkarılması halinde Meksika hükûmetinin Madrid ile

³²⁹ TDA, Fon kodu: 537, Yer bilgisi: 8195-51780-2.

³³⁰ TDA, Fon kodu: 537, Yer bilgisi: 7903-47571-49.

³³¹ TDA, Fon kodu: 537, Yer bilgisi: 7491-43257-2.

görüşerek Türkiye'ye kolaylık sağlayabileceğini söyleyen maslahatgüzara, Türkiye Elçiliğine sığınanların nakil işinin yakında çözüleceği cevabı verilmiştir.³³²

İspanya'dan gelecek sığınmacıların barınması ve yaşesi ile ilgili çıkarılan 21 Mayıs 1937 tarihli İcra Vekilleri Kararnamesinde, Türkiye'ye gelecek olan sığınmacıların 78'i çocuk, 294'ü kadın ve 340'ı erkek olmak üzere toplam 712 kişi olduğu açıklanmıştır. Çanakkale'ye gelmelerinden sonra İstanbul'a nakledilmeleri istenen sığınmacıların üç sınıfa ayrılarak, maddi durumu iyi olanların birinci sınıfa dahil edilerek İstanbul'da ikametlerinin serbest olması, kısmen yardıma ihtiyacı olanların ikinci sınıfa dahil edilmesi ve eksiklikleri giderildikten sonra birinci sınıftakiler gibi serbest bırakılması, tamamen yardıma muhtaç olanların ise Kızılay'ın tahsis edeceği bir binaya yerleştirilmeleri istenmiştir.³³³ Ayrıca, İspanya'dan İstanbul'a getirilecek sığınmacıların yaşeleri için Maliye Bakanlığı'ndan Kızılay'a 30 bin lira aktarılması İcra Vekilleri Heyeti tarafından 2 Mayıs 1937'de onanmıştır.³³⁴

İspanya Maslahatgüzarı Begoña sığınmacılar ile ilgili bir diğer görüşmeyi 24 Mayıs 1937'de Dışişleri Bakanlığı personeli Cevat Açıkalın ile yapmıştır. Türkiye'ye nakledilecek sığınmacıların İstanbul'da iskân edileceklerini öğrenen Begoña, bu kişilerin Adalar'a veya Anadolu'ya yerleştirileceklerini düşündüğünü ifade ederek konuyla ilgili rahatsızlığını belirtmiştir. Maslahatgüzar, Türkiye'ye getirilecek kişilerin "Faşistlerle" münasebette bulunacaklarını, böyle bir durum gerçekleşme bile İspanya hükûmeti aleyhine propaganda malzemesi olacaklarını söyleyerek serzenişte bulunmuştur.³³⁵

Yukarıda aktarılan görüşmelerden sonra sadece kadınlar, çocuklar ve askerlik çağında olmayan (45 yaş üstü) erkeklerin Türkiye'ye nakledilecek sığınmacıların arasında bulunmasını kabul eden İspanya hükûmeti, Türk devletinin ısrarlarından sonra son sınıfta bulunan kişilerin de İç Savaş'a katılmalarının engellenmesi şartıyla gönderilmesini kabul etmiş fakat asker kökenli olanların ülke dışına çıkışına izin vermemiştir. Bu nedenle 58 subay ile 23 astsubay Zurbano Caddesi'ndeki 21 numaralı binada kalmışlardır.³³⁶ Sığınmacıların İspanya dışına çıkarılarak Türkiye'ye nakledilmesi

³³² TDA, Fon Kodu: 537, Yer Bilgisi: 8195-51816-1.

³³³ BCA, Fon kodu: 30-18-1-2, Yer bilgisi: 75-43-5.

³³⁴ BCA, Fon kodu: 30-18-1-2, Yer bilgisi: 75-41-13.

³³⁵ TDA, Fon Kodu: 537, Yer Bilgisi: 8195-51824-1.

³³⁶ Pablo de Miguel Iglesias ve Mehmet Necati Kutlu, *a.g.m.*, s. 83-84.

için 1926 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin tanıtılması amacıyla seyyar sergi olarak kullanılan ve 13 Avrupa ülkesinin 13 liman kentini ziyaret eden Karadeniz adlı vapur³³⁷ görevlendirilmiştir. 1926 yılında Barselona'ya da uğrayan Karadeniz 11 yıl sonra tekrar İspanya'ya gitmiş, 26 Nisan 1937'de Valencia'ya varmıştır. Sığınmacılar Madrid'den karayoluyla Valencia'ya sorunsuz bir şekilde nakledilmiştir. 19 Mayıs'ta sığınmacılarla birlikte Valencia'dan ayrılan Karadeniz vapuru 22 Mayıs'ta kömür ikmali için Malta'ya demir attıktan sonra 10 sığınmacı kaçmaya çalışmış fakat adadaki İngiliz yetkililer tarafından tekrar vapura çıkarılmışlardır. Karadeniz vapuru, Türk ve İspanyol hükûmetlerinin; kadınların, çocukların ve askerlik çağında olmayan erkeklerin İtalya'da bırakılması konusunda anlaşması nedeniyle³³⁸ 23 Mayıs'ta İtalya'nın Siraküza kentine yaklaştığında yüzme bilen birçok sığınmacı vapurun limana demir atmasını beklemeden denize atlamışlardır. Vapur kaptanının yardım için İtalyan kolluk kuvveti Karabinyer'e (*Carabinieri*) başvurusu, İtalyanların kaçan sığınmacıları yakalamak için bölgede yeterli güce sahip olmadıklarını iletilmesiyle karşılıksız kalmıştır. Kaçan sığınmacılar *Gradisca* adlı İtalyan hastane gemisiyle İspanya'nın, isyancıların kontrolünde bulunan Cádiz şehrine gitmişlerdir. İspanya hükûmeti, İç Savaş bitene kadar Türkiye'de kalmasını istediği isyan yanlısı sığınmacıların İspanya'ya dönerek Franco kuvvetlerine katılmasına büyük tepki göstermiş, Türkiye Dışişleri Bakanlığı ile Madrid Elçiliği'ne protesto mesajları iletmışlerdir. Bu protestolar karşısında Türkiye, Karadeniz vapurunda görevli Türk mürettebatın kaçan sığınmacıları durdurma imkânı olmadığını, buna rağmen kaptanın askerlik yaşındaki erkeklerin belgelerine el koyduğunu, asıl sorumlunun ise yardım talep edilen fakat bu talebi karşılıksız bırakan İtalyan kolluk kuvveti olduğunu açıklamıştır.³³⁹

Dışişleri Bakanlığı 2 Ekim 1937'de Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği'ne, Başbakanlığa ve İktisat Bakanlığı'na, bir süre Türkiye'nin Madrid Elçiliğine sığındıktan sonra Türkiye'ye gönderilmekte iken İtalya'nın Siraküza şehrinde gemiden kaçan sığınmacıların yazdığı ve Türkiye'ye teşekkürlerini sunan mektubu göndermiştir.

³³⁷ Ufuk Erdem, "Karadeniz Vapuru (1926)", *Atatürk Ansiklopedisi*, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, [https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/525/Karadeniz-Vapuru-\(1926\)](https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/525/Karadeniz-Vapuru-(1926)) Erişim: 01.11.2025.

³³⁸ Pablo de Miguel Iglesias ve Mehmet Necati Kutlu, *a.g.m.*, s. 78-79.

³³⁹ Antonio Manuel Moral Roncal, *a.g.m.*, s. 234-235.

Sığınmacılar bu mektupta, kaçmak zorunda kaldıkları için zor durumda bıraktıkları Türk yetkililerin olayla ilgili herhangi bir sorumluluğunun olmadığını belirtmiştir:

“Hayatlarını gösterdiği iyiliğe ve insani yardımlarına borçlu oldukları Madrid Elçisi Ekselans Tevfik Kamil Koperler’in onurlu bir şekilde temsil ettiği Türk bayrağı altına sığınan İspanyol sığınmacılar 23 Mayıs 1937’de Türk vapuru “Karadeniz” ile Siraküza’ya vardıklarında, Türk milletinin Kurtuluş Savaşı’nda örneğini sergilediği gibi vatanseverlik duygusuyla ve vatanlarını kurtarmak için görevlerini yerine getirmek amacıyla, kendilerini nazikçe ve cömertçe kabul edip ilgilenen gemi yönetimine ve subaylarına itaatsizlik ederek ve ellerinden gelen her yolu deneyerek gemiden ayrıldılar. Mürettebat tüm çabalarına rağmen bunu engelleyemedi.

Sonsuz minnettarlığımızın bir kanıtı olarak, Türk milletine sonsuza kadar müteşekkir kalacak bir grup İspanyol olarak imzalıyoruz:

El Conde de Ramon

Jose Forro Beneyto

Ramon Castro

Jose Luis Marin”³⁴⁰

Ortaelçi Koperler 16 Mayıs 1937’de Valencia’dan Hariciye Vekâletine yazdığı yazıda, Karadeniz vapurunun şehre geldiği 26 Nisan gününden itibaren Valencia’nın isyancılar tarafından denizden ve karadan bombardımana tutulduğunu ve Karadeniz vapurunun büyük bir tehlike atlattığını aktarmıştır. Bombardıman sırasında limanda bulunan yabancı subaylar ve mürettebat içinde buldukları gemileri terk ederken Karadeniz vapurunda bulunan görevlilerin *Türke has olan metanet ve tehlikeden yılmaz cesaret hasletlerini* gösterdiğini belirtmiştir. Koperler, İç Savaş sırasında İspanyol limanlarına nakliyat yapan bütün yabancı subay ve mürettebata ikramiye verildiği için “üç hafta tehlike içinde bekleyen” Türk görevlilerin de ikramiye ile ödüllendirilmesini talep etmiştir.³⁴¹ Bu talep Dışişleri Bakanlığı tarafından 18 Haziran 1937’de İktisat Vekâleti’ne iletilmiştir.³⁴² Türk Diplomatik Arşivi’nde Elçi Koperler’in talebinin olumlu ya da olumsuz sonuçlandığına dair herhangi bir belgeye rastlanmamıştır.

Koperler, Karadeniz vapurunun İspanya’dan ayrılmasından iki gün sonra, 21 Mayıs’ta Dışişleri Bakanlığı’na gönderdiği şifrede, vapurla Türkiye’ye seyahat etmekte olan sığınmacıların arasında bulunan Kahigas (Isidro de las Cagigas) adlı kişinin, meşru

³⁴⁰ TDA, Fon kodu: 537, Yer bilgisi: 7491-43257-1. İmzaların bir kısmı eklenmiştir.

³⁴¹ TDA, Fon kodu: 537, Yer bilgisi: 7846-48848-2.

³⁴² TDA, Fon kodu: 537, Yer bilgisi: 7846-48848-1.

İspanya hükûmeti adına çalışan bir ajan olduğunu ve pasaportuna mürekkepli kalem ile işaret konulduğunu bildirmiştir. Mütareke döneminde gizli bir amaçla İstanbul'a gönderilen Cagigas, Türk Elçiliği'ne Finlandiya Büyükelçiliği'nden nakledilen sığınmacılar ile birlikte gelmiştir. Ortaelçi konuyla ilgili verdiği bilgide; İspanya hükûmetinin Türkiye'ye gönderdiği memurların tamamını daha önce Fas'ta görevlendirilenler arasından seçtiğini ve aslen Arap olan Cagigas'ın, Valencia hükûmeti adına çalışan bir ajan olduğunu belirtmiştir. Koperler'e göre bu ajanın faaliyetleri şunlardır: Madrid Elçiliğine sığınan ve isteği üzerine adı sığınmacı listesine eklenmeyen General Barrera ve oğlunu İspanya hükûmetine rapor etmek, Türkiye'nin himayesinde yolculuk yapanların güvenliğinin olmadığı ve yolda tutuklanacakları yönünde asılsız haber yaymak, sığınmacıların Bursa şehrinde bir kadın tekkesinde hapis edileceklerini ve bu şehrin Avrupalılar için uygun olmadığını söylemek, Türkiye'de incirden başka bir şey yetişmediğini ve sığınmacıların ölmek için incir yemekten başka çarelerin olmadığını iddia etmek ve son olarak vapurda yazdığı pusulaları dışarıya çıkartmak ve vapurda görevli polislerle gizli görüşmek. Koperler bu kişinin gözlem altına alınmasını ve gerekirse Türkiye'den uzaklaştırılmasını talep etmiştir.³⁴³ Dışişleri Bakanlığı 21 Ekim 1937'de Madrid Elçiliğine, "*Kahigas'ın memleketimize gelmediği anlaşılmıştır*" bilgisini vererek bu kişinin nerede olduğuna dair tahkikat açılması istenmiştir.³⁴⁴ Bu yazıdan Isidro de las Cagigas'ın Siraküza'da kaçanlardan biri olduğu ve Türkiye'ye gitmediği anlaşılmaktadır. Zira, Ortaelçi Koperler 11 Kasım'da, adı geçen kişinin İtalya vasıtasıyla Franco tarafına geçtiğini ve o günlerde Fas'ta görevli olma ihtimalinin yüksek olduğunu bildirmiştir.³⁴⁵ Koperler'in kaleme aldığı ve Diplomatik Arşiv'de yer alan Cagigas ile ilgili son yazıda, bu kişinin fotoğrafının Hariciye Vekaleti İstihbarat Müdürlüğü'ne gönderildiği ve başlangıçta Valencia hükûmeti için ajanlık yapan Cagigas'ın daha sonraları Franco'nun galibiyetini daha muhtemel gördüğü için karşı tarafa geçtiği vurgulanmıştır.³⁴⁶

Son olarak, Madrid Elçiliği'ne sığınan kişilerin Türkiye'ye getirilmesi amacıyla Valencia'ya giden Karadeniz Vapuru'nun yol masrafları için ayrılan 15.500 lira yeterli

³⁴³ TDA, Fon kodu: 537, Yer bilgisi: 7903-47571-20.

³⁴⁴ TDA, Fon kodu: 537, Yer bilgisi: 7903 - 47571 - 18.

³⁴⁵ TDA, Fon kodu: 537, Yer bilgisi: 7491 - 41971 - 4.

³⁴⁶ TDA, Fon kodu: 537, Yer bilgisi: 7491 - 41971 - 2 28 Kasım 1936 tarihli resmî gazeteye göre Isidro de las Cagigas López, ticaret ataşeliği görevinden alınmıştır. Bk. *Gaceta de la República*, 28 Kasım 1936, Sayı. 333, s. 827.

olmamış ve toplam 50,346 lira harcanmıştır. Deniz Yolları İşletme İdaresi'ne geriye kalan 34,846 liranın ödenmesi için 1937 malî yılı bütçesinin gayri melhuz masraflar tertibinden karşılanması için hükûmet ayrı bir kararname yayımlamıştır.³⁴⁷

2.2.5. Türkiye'nin Madrid Elçiliğine Yapılan Baskın

İspanyol sığınmacıların Siraküza limanında Karadeniz vapurundan kaçarak İspanya'ya dönmeleri Türk ve meşru İspanya hükûmeti arasındaki ilişkilerin bozulmasına neden olmuştur. Bu sırada Türk Elçiliğine ait binalara yeniden sığınmacı kabul edilmiş, Karadeniz vapuru ile ülke dışına çıkarılmayanların üstüne yeni sığınmacılar eklenmiştir. İlişkilerin gergin olduğu bu sıralarda, İç Savaş'ı başlatan darbe girişimi sonrası ordu mensuplarının desteklediği tarafı ortaya çıkarmakla görevli Askerî İstihbarat Servisi (*Servicio de Información Militar*), Madrid Franco güçleri tarafından ele geçirilesiye kadar hücrelerinde sessiz bekleyen “beşinci kolcuların” (*quinta columnistas*) Türkiye'nin Madrid Elçiliği'nde de bulunduğunu iddia ederek polis ile beraber 28 Ocak 1938'de diplomatik dokunulmazlık kuralını çiğnemiş ve Türk Elçiliği'ne ait Zurbano Caddesi'ndeki 21 numaralı binaya baskın düzenlemiştir.³⁴⁸ Binada arama yapılacağına dair ön bilginin verilmediği baskın sırasında iki yüze yakın sığınmacı gözaltına alınarak toplama kamplarına ve Katalonya'daki yüzer hapishanelere³⁴⁹ gönderilmiştir.³⁵⁰

İspanya hükûmeti Türkiye'de bulunan Elçiliğine yaşanan olayla ilgili gönderdiği yazıda; 28 Ocak'ta Zurbano Caddesi'nde silah sesleri duyulmasının üzerine güvenlik güçlerinin bazı dairelerinde Türk bayrağı olan binaya girdiklerini, 173 kişi ile karşılaştıklarını, bu kişilerden birinin kendisini Türk Elçisi olarak tanımasına rağmen üzerinde bunu kanıtlayan herhangi bir belge olmadığı için kolluk kuvvetleri ile birlikte evine gitmesine izin verildiğini ve arama sırasında birçok ülkeye ait para, 40 revolver, 5

³⁴⁷ *BCA*, Fon kodu: 30-18-1-2, Yer bilgisi: 79 - 86 - 20.

³⁴⁸ Elçilik görevlisi Kâtip Cemalettin Mazhar Salihoglu, İspanya hükûmetinin 28 Ocak 1938'de Türkiye'nin Madrid Elçiliğinde yaptığı aramada (taharri) eşyalarına el koyulduğunu belirten bir yazı yazarak bu eşyaların tarafına geri verilmesini talep etmiştir. Bk. *TDA*, Fon kodu: 537, Yer bilgisi: 7825-47655-6.

³⁴⁹ Barselona Başkonsolosu Rüştü Demirel şehrin düşmesine yakın bir tarih olan 26 Ocak 1939'da Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı şifrede, üç gündür Barselona'da hükûmetin mevcut olmadığını, hapishanelerin şehrin kuzeyinde bulunan Girona'ya taşındığını belirtmiştir. Demirel bu kargaşa ortamında askerî bir yetkili ile görüşerek, daha önce Madrid Elçiliğinden “beynelmilel kurallar çiğnenerek” çıkarılan sığınmacıların serbest bırakılması için çaba harcamıştır. Başkonsolos, erkeklerin bir kısmı daha önce gönderildiği için kalanlarla kadınların salıverilmesini başarmıştır. Bk. *TDA*, Fon kodu: 537, Yer bilgisi: 7541-43999-3.

³⁵⁰ Pablo de Miguel Iglesias ve Mehmet Necati Kutlu, *a.g.m.*, s. 88.

büyük namlulu tüfek, 7 karabina olmak üzere çok sayıda silahın ve tüfek fişeginin bulunduğunu iletmiştir.³⁵¹ Elçi Koperler ise bunların aksini söyleyerek, kolluk kuvvetlerinin yazılı arama izinlerinin bulunmadığını, görevini belirten belgeye ulaşmak için evine gitmesine izin verilmediğini, aksine, dört kişinin kendisini zor kullanarak arabaya bindirdiğini ve ellerinde silahla eve kadar eşlik ettiklerini bildirmiştir. Türkiye'nin olay karşısındaki tavrı oldukça sert olmuştur. Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu, meşru İspanya hükûmetinin Maslahatgüzarı Ricardo Begoña ile yaptığı telefon görüşmesindeki sert tavrından Türkiye'nin ilişkileri kesme noktasına kadar gidebileceği izlenimini vermiştir. Negrín hükûmeti Ortaelçi Koperler'i, İç Savaş karşısında tarafsız olmamakla suçlamıştır. Menemencioğlu bunun karşısında, Koperler'e Madrid'den ayrılma talimatı vermiş ve Maslahatgüzar Begoña ile tekrar görüşmeyi reddetmiş, iki ülke arasındaki ilişkiler maslahatgüzar seviyesine indirilmiştir. Türk Boğazları üzerinden gelecek yardımların aksamasını istemeyen meşru hükûmetten talimat alan Begoña 24 Mart'ta tansiyonu düşürücü içeriğe sahip bir nota sunmuştur. Buna göre Karadeniz vapuru ile ülke dışına çıkarılmayan askerler Türk Elçiliğine iade edilecektir. Fakat bu kişiler iade edilmediği gibi serbest de bırakılmamışlar, çoğu Barselona'ya götürülerek *Villa de Madrid* adlı yüzer hapishaneye kapatılmışlardır. Türkiye'nin attığı bu adım sonrasında Fransa'nın Ankara Büyükelçisi Henri Ponsot, Türkiye ile iyi ilişkileri olan Balkan Antantı üyeleri Romanya, Yunanistan ve Yugoslavya'nın da meşru İspanya hükûmeti ile ilişkilerini kesmemesi ya da aza indirmemesi için bu ülke temsilcileriyle görüşerek İspanyol maslahatgüzar Begoña'ya yardımcı olmaya çalışmıştır.³⁵² İspanya'nın Romanya'daki Elçisi olan ve Burgos hükûmeti için çalışan Pedro de Prat y Soutzo ise İspanya'nın hem Türkiye hem de Balkan Antantı'nın diğer üyeleri ile ilişkilerin kesilmesi yönünde adımlar atmıştır.³⁵³ Türk Diplomatik Arşivi'nde bu minvalde bir belge bulunmamasına rağmen, Antonio Manuel Moral Roncal Türkiye'nin elçilik baskınından sonra, 28 Şubat 1938'de Burgos

³⁵¹ İspanya Dışişleri Bakanlığı'nın 13 Aralık 1938 tarihli bir raporuna göre baskın sırasında Zurbano Caddesi'ndeki binada bulunan silahlar Elçilik içerisindeki sığınmacılara ait olmayıp, baskını gerçekleştiren kolluk kuvvetleri tarafından yerleştirilmiştir. Bk. Antonio Manuel Moral Roncal, *a.g.m.*, s. 241.

³⁵² Fransa'nın, Madrid Büyükelçiliği'ne ait binanın basılmasından sonra Türkiye ile İspanya arasında artan gerilimi, Barselona'da bulunan Fransız Büyükelçi vasıtasıyla düşürmeye çalıştığı, Türkiye'nin Paris Büyükelçisi Suat Davaz'ın 19 Mart 1938 tarihli telgrafından da anlaşılmaktadır. Bk. *TDA*, Fon Kodu: 537, Yer bilgisi: 7491-41958-4.

³⁵³ Antonio Manuel Moral Roncal, *a.g.m.*, s. 236-239.

hükûmetini *de facto* olarak tanıdığını belirtmektedir. Diplomatik Arşiv’de Selahattin Arbel, Burgos Maslahatgüzarı olarak görülmektedir.³⁵⁴

Ricardo Begoña 1 Mart 1938 tarihinde İspanya Dışişleri Bakanlığı’na, Türkiye’nin isyancıları tanınmasını protesto etmek için Tefvik Rüştü Aras ile görüşmesi hakkında yazmıştır. Bu görüşmede Aras, Türkiye’nin tavrının İngiltere ile benzerlik gösterdiğini, bu tanınmanın ticari ilişkileri devam ettirme kaygısı taşıdığını belirtmiştir. Begoña cevap olarak, İngiltere ile aralarındaki ticari ilişkiler ile Türkiye-İspanya ticari ilişkilerinin kıyaslanacak seviyede olmadığını söylemiştir. Begoña’nın raporuna göre Aras, Türkiye’nin henüz Franco kuvvetlerine bir temsilci göndermeyi düşünmediğini fakat aynı gün, isyancıların tarafında yer alan Elçi Pedro Prat y Soutzo ile bir görüşmesinin olduğunu aktarmıştır. Begoña, Bakan Aras ile yaptığı görüşmeyi 2 Mart tarihinde Barselona’ya iletmeye devam etmiştir. Buna göre Aras, Türkiye’nin Madrid Elçiliği’nin baskına uğraması hakkında görüşmekte ısrarcı olmuş ve benzer bir olayın tekrar yaşanmayacağına dair teminat istemiştir.³⁵⁵

2.2.6. Türkiye-İspanya Ticari İlişkileri

Türkiye ile İspanya arasında yürürlükte olan 24 Mayıs 1934 tarihli Ticaret Anlaşması’nın İspanya hükûmeti tarafından feshedilmesi nedeniyle 8 Haziran 1935 tarihinden itibaren gönderilen mallar iki ülkenin gümrüklerinde kalmıştır. Bu sorunun çözümü için yapılan görüşmelerin sonucunda 31 Aralık 1935’te iki yıl süreyle yürürlükte kalması öngörülen Türkiye-İspanya Ticaret ve Kliring Anlaşması imzalanmıştır. İspanya’nın, Türkiye gümrüklerinde bekletilen malların eski fiyat indiriminden yararlanmasına yönelik talebi Türkiye tarafından kabul edilmemiştir. Aynı anlaşma ile İspanya Rejisinin Türk tütününü satın alması mecbur kılınmış ve ihtiyacı olan pamuğu Türk piyasalarından temin etmesi sağlanmıştır.³⁵⁶ Madrid Elçiliği’nin 25 Mart 1936 tarihli

³⁵⁴ TDA, Fon kodu: 537, Yer bilgisi: 7541-44023-2.

³⁵⁵ Carmen Uriarte, *a.g.e.*, s. 163-164.

³⁵⁶ TDA, Fon kodu: 537, Yer bilgisi: 8008 - 51115 – 20, Tarih: 24 Ocak 1936. Elçi Koperler, müzakereler sırasında anlaşmazlıklar yaşandığını, İktidat Vekâleti Müsteşarı Faik Kurtoğlu ile Ticaret Ataşesi Cahit Kerim’in yoğun mesaisi sayesinde anlaşmanın imzalandığını bildirmiştir. Bk. TDA, Fon kodu: 537, Yer bilgisi: 8008 - 51115 - 22, Tarih: 7 Ocak 1936. İspanya hükûmeti bu anlaşmayı 17 Ocak 1936’da onaylamıştır. Bk. TDA, Fon kodu: 537, Yer bilgisi: 8008 - 51147 - 13, Tarih: 21 Ocak 1936. Türkiye Cumhuriyeti ise 29 Ocak’ta çıkardığı bir kararname ile anlaşmayı 1 Ocak 1936’dan itibaren geçerli kılmıştır. Bk. TDA, Fon kodu: 537, Yer bilgisi: 8008 - 51115 – 9.

İspanya'nın genel ekonomik durumunu bildiren geniş raporunda, İspanya kaynaklı resmî istatistiklerin Ocak 1936'da İspanya'nın Türkiye ile ticaretini; 5722 altın peseta ithalat ve 35046 altın peseta ihracat olarak gösterdiği fakat Türkiye gümrüklerinde bekleyen fazla miktarda tekstil ürünü olduğu için ihracat rakamlarının gerçeği yansıtmadığı aktarılmıştır. İspanya'nın Türkiye'den en çok ithal ettiği malların arasında bulunan yumurtaların şubat ayında bu ülkeye ulaşması nedeniyle ithalat rakamlarının da doğru olmadığı açıklanmıştır. Nitekim, İspanya'nın Türkiye'den ithal ettiği yumurtaların miktarı Ocak 1934'te 4492 kental, Ocak 1935'de 2326 kental iken Ocak 1936'da yalnız 37 kentaldir.³⁵⁷

İspanya İç Savaş'ı, Türkiye ile İspanya arasındaki ticari ilişkileri de etkilemiştir. Madrid Elçisi Koperler 11 Ağustos 1936'da Dışişleri Bakanlığı'na ilettiği yazıda, Türkiye'den gönderilen ve 9 Temmuz'da Capo Faro adlı vapur ile Barselona'ya ulaştırılan 6 bin sandık yumurtanın yerel hükûmet tarafından istimval edildiğini bildirmiş, durum aydınlanıncaya kadar İspanya'ya ihracatın durdurulmasını, el konulan malların bedelinin merkezî hükûmete bildirilmesini, Valencia'ya gönderilen yumurtaların da aynı akıbete uğrama ihtimalinin yüksek oluşundan dolayı bedellerinin toplam miktara eklenmesini önermiştir.³⁵⁸ Tevfik Kâmil Koperler yumurta kontenjanını iki yıldır artırmak için uğraş verdiklerini, yumurtalara el konulmasının bu amaca ulaşmada fayda sağlayabileceğini belirtmiş, eski alacakların, yapılacak yeni anlaşma üzerinden fiyatlandırma teklifinde bulunmuştur.³⁵⁹ Hariciye Vekâleti Ticaret-İktisat İşleri Şefliğinden verilen cevapta, ödemelerde 1 Türk lirasının karşılığının 5,82 İspanyol pesetası olması gerektiği ve alacaklarını temin edemeyen Türk ihracatçıların İspanya'ya tekrar mal ihraç etmesinin tavsiye edilmediği vurgulanmıştır.³⁶⁰

Uzun görüşmelerin ardından İspanya hükümeti, Türkiye'den ihraç edilen ve Barselona ile Valencia limanlarında el koyulan yumurtaların karşılığında 18 Şubat 1937'de 30.917,80 peseta göndermiştir.³⁶¹ İspanya hükümeti, ihracatçıların zarar etmesini istemediklerini öne sürerek, tüm ödemeyi peseta olarak *Banco Exterior de España* aracılığıyla iletmış³⁶², ancak İspanya ile Türkiye arasında imzalanan 31 Aralık 1935

³⁵⁷ TDA, Fon kodu: 537, Yer bilgisi: 7416 - 39176 - 1.

³⁵⁸ TDA, Fon kodu: 537, Yer bilgisi: 8008 - 51113 - 17.

³⁵⁹ TDA, Fon kodu: 537, Yer bilgisi: 8008 - 51107 - 19.

³⁶⁰ TDA, Fon kodu: 537, Yer bilgisi: 8008 - 51107 - 14.

³⁶¹ TDA, Fon kodu: 537, Yer bilgisi: 7934 - 50755 - 1.

³⁶² TDA, Fon kodu: 537, Yer bilgisi: 7934 - 50749 -28.

tarihli Ticaret ve Kliring Anlaşması gereği bu tutarın %80'inin peseta, %20'sinin frank olarak ödenmesi konusunda mevcut hükümlere uymadığı gerekçesiyle Türkiye tarafından bu ödeme kabul edilmemiştir.³⁶³ Bunun üzerine yapılan yazışmalar da sorunu ortadan kaldırmadığı için Türk yetkililer mevzubahis anlaşmanın feshedilmesinin yollarını araştırmışlardır.³⁶⁴ Ticaret-İktisat İşleri Şefliğinin Madrid Elçiliğine gönderdiği 8 Aralık 1937 tarihini taşıyan başka bir yazıda, İspanya hükûmetinin “dahili vaziyeti dolayısıyla ticaret anlaşmasına riayet edememesi nedeniyle gayri dostane mahiyet arzeden bir vaziyet hasıl olması” nedeniyle Türk hükûmetinin mevcut anlaşmaları feshettiği fakat hükümlerinin ödemeler yapıncaya kadar yürürlükte olacağı duyurulmuştur.³⁶⁵ İç Savaş sırasında İspanya'nın yaşadığı zorluklar nedeniyle 31 Aralık 1935 tarihli anlaşmanın maddelerine riayet edememesi ve savaş sırasında Türkiye'den gönderilen malların İspanya limanlarında müsadere edilmesi nedeniyle iki ülke arasında yaşanan anlaşmazlıklar sözü geçen ticaret anlaşmasını geçersiz kılmıştır. Ticari ilişkilerin devam ettirilmesi amacıyla yapılacak yeni bir anlaşma için İspanya Dışişleri Bakanı Álvarez del Vayo Haziran 1938'de Maslahatgüzar Ricardo Begoña'yı görevlendirmiştir.³⁶⁶

İki hükûmet arasında yapılacak anlaşmayı öğrenen Burgos hükûmeti Ajanı Julio Palencia 28 Haziran'da Türk Hariciyesine, anlaşmanın detaylarına vakıf olmasa da Millî İspanya Hükûmeti'nin bilgisi dışında yapılacak İspanya-Türkiye kliring anlaşması vasıtasıyla elde edilecek fonların kullanımı konusunda çekincelerini belirtmiş ve Barselona'da bulunan yöneticilerin³⁶⁷ hiçbir şekilde ikame edemeyeceği gerçek hak sahiplerinin ileride talepleri olacağını aktarmıştır. Julio Palencia bu yazı vasıtasıyla yapılacak anlaşmanın Burgos hükûmeti nezdinde geçerli olmayacağı konusunda uyarıda bulunmuştur.³⁶⁸ Türk hükûmeti, Burgos hükûmetinin bu uyarısını dikkate almayarak İspanya Cumhuriyeti ile 6 Temmuz 1938'de, iki ülke arasındaki ticari ödemelerin kliring ve takas yoluyla yapılması amacıyla bir ticaret anlaşması³⁶⁹ imzalamıştır.³⁷⁰ Bu anlaşma,

³⁶³ TDA, Fon kodu: 537, Yer bilgisi: 7934 - 50755 - 2.

³⁶⁴ TDA, Fon kodu: 537, Yer bilgisi: 7934 - 50752 - 11.

³⁶⁵ TDA, Fon kodu: 537, Yer bilgisi: 7934 - 50752 - 2.

³⁶⁶ TDA, Fon kodu: 537, Yer bilgisi: 7934 - 50739 - 25.

³⁶⁷ Burada meşru İspanya hükûmeti kastediliyor.

³⁶⁸ TDA, Fon Kodu: 537, Yer Bilgisi: 7934-50739-23.

³⁶⁹ Ticaret anlaşmasının detayları için bk. TDA, Fon Kodu: 537, Yer Bilgisi: 7934 - 50740 - 49.

³⁷⁰ TDA, Fon Kodu: 537, Yer Bilgisi: 7934-50739-34.

Türkiye'nin 1938 yılında dahi Cumhuriyet hükûmetini resmî otorite olarak tanıdığını ortaya koymaktadır.

Türk Dışişleri Bakanlığı, İç Savaş'ın bitmesinin ardından tüm İspanya'da kontrolü ele geçiren Burgos hükûmetiyle, İspanya'nın özellikle Türkiye'de üretilen yumurtalar için önemli bir pazar olması nedeniyle ve bir kısmı ödenen eski alacakların temin edilmesi amacıyla ticari ilişkilerin yeniden canlandırılması için Madrid Elçiliğine talimat vermiştir.³⁷¹ Burgos Maslahatgüzarı Selahattin Refet Arbel bu talimata verdiği yanıtta; yeni İspanya devletinin henüz net bir ticaret politikasının bulunmadığını, Almanya ve İsviçre ile yapılan kliring anlaşmaları hariç yabancı devletlerle anlaşma imzalamadığını, bunun sebebinin ise yeni devletin iktisat anlayışının totaliter devletlere özgü otarşik idare usulü oluşundan kaynaklandığını aktarmıştır. Buna rağmen Arbel aldığı talimat gereği Sanayi ve Ticaret Bakanı Juan Antonio Suanzes ile Bilbao'da görüşmüştür. Suanzes bu görüşmede, İspanya'nın İç Savaş öncesinde en çok altın rezervine sahip ülkelerden biri olduğunu fakat savaş sırasında bu rezervi yitirdiğini hatırlattıktan sonra özellikle Türkiye'den ithal edilen yumurta gibi ürünlerin yerine daha önemli görülen sanayi ürünlerinin tercih edildiğini belirtmiş, örneğin Türkiye'den gelecek pamuk karşılığında İspanyol mahsullerinin değiş tokuşta kullanılabileceğini söylemiştir. İspanyol Bakan uzun görüşmelerle zaman kaybetmektense bir kliring anlaşmasıyla iki ülke arasındaki ticaretin devam ettirilmesi önerisinde bulunmuştur. Maslahatgüzar Arbel raporunda, Devlet Başkanı Francisco Franco'nun, "*Milletin yaşamasına elzem olmayan her nevi ithalâtı radikal bir surette menetmek mecburiyetindeyiz. Memleket istihsalâtile telâfi edilebilecek mübrem ithalatı bile indirmek ve bilâkis istihsali arttırmak ve ihraç etmek zarureti karşısındaız*" sözlerine yer vererek yeni İspanya hükûmetinin ticaret anlayışını yansıtmıştır.³⁷²

Yeni İspanya hükûmeti, İç Savaş'ın başladığı tarih olan 17 Temmuz 1936'dan itibaren Cumhuriyet hükûmetinin imzaladığı anlaşmaları tanımadığı için yukarıda verilen kliring anlaşmasının da yürürlükte olmadığını açıklamıştır. Madrid Büyükelçisi Hulusi

³⁷¹ TDA, Fon Kodu: 537, Yer Bilgisi: 7934 - 50740 - 43.

³⁷² TDA, Fon Kodu: 537, Yer Bilgisi: 7934 - 50740 - 37..

Fuat Tugay (1891-1967) 5 Kasım 1939'da bu kararı ve karardan dolayı Türkiye'nin 30 milyon peseta değerindeki yumurta ithalatının men edildiğini duyurmuştur.³⁷³

2.2.7. Ekrem Hamdi König Vakası

İspanya İç Savaşı sırasında muharip iki tarafın en çok önem verdiği konulardan biri savaş malzemesi temin etmek olmuştur. Adem-i Müdahale Komitesi'nin aldığı kararlar çerçevesinde hem Cumhuriyet hem de Burgos hükûmetine harp malzemesi gönderilmemesi için çaba harcansa da bunun önüne geçilememiştir. Zira, meşru hükûmet Rusya'dan, Burgos hükûmeti ise Almanya ve İtalya'dan aldığı savaş malzemesini yeterli görmeyerek malzeme temini için farklı yollara başvurmuşlardır. Türkiye'nin de diğer üye ülkeler gibi Adem-i Müdahale Komitesi kararlarına uygun doğrultuda hareket etmeye çalıştığı bu dönemde Ekrem Hamdi König olayı vuku bulmuştur.³⁷⁴ Ekrem Hamdi³⁷⁵ adındaki bir Türk vatandaşı 2-3 Temmuz 1937 tarihlerinde Milli Müdafaa Vekili Kâzım Özalp ile Dışişleri Bakanlığı personeli Ağâh Aksel'in imzalarını taklit ederek Kanada merkezli bir uçak fabrikasına Türkiye adına uçak siparişi vermiştir. Siparişin kesinleşmesi için fabrika tarafından Dışişleri Bakanlığı'na iletilen onay isteği, bakanlık personeli Ruhi Bozçalı tarafından işleme konulmadan Ekrem Hamdi'ye teslim edilmiş, fabrikaya sonradan yazılan onay telgrafı da Ekrem Hamdi tarafından 18 Ağustos tarihinde kaleme alınmıştır. Amerika üzerinden yollanan uçakların Türkiye'ye ait olup olmadığı gerek Franco hükûmeti gerekse Türkiye'nin Washington Büyükelçiliği tarafından incelemeye alınmış, durumun bir kaçakçılık faaliyeti olma olasılığı üzerinde durulmuştur. Nitekim, 13 Haziran tarihinde Washington Büyükelçiliği'nin Millî Savunma

³⁷³ TDA, Fon Kodu: 537, Yer Bilgisi: 7934-50740-31.

³⁷⁴ Türk Diplomatik Arşivi'nde Ekrem König ile ilgili belgeler sınırlı olmakla beraber tamamı 1942 yılına aittir. Bu belgelerde, Türkiye'nin Vichy'de bulunan Elçisi Behiç Erkin'in II. Dünya Savaşı'nın zorlu günlerinde, Fransa'da bulunan König'in Türkiye'ye iadesini sağlamak için yaptığı girişimlerle ilgili açıklamaları yer almaktadır. Erkin'in arşivde yer alan 17 Aralık 1942 tarihli son telgrafında, König'in Fransa'dan İsviçre'ye nakledileceği bilgisi mevcuttur. Bk. TDA, Fon kodu: 525, Yer bilgisi: 38415 - 153788 - 1.

³⁷⁵ König lakabı ile anılan Ekrem Hamdi'nin soyadı gazete haberlerinde önce Göynük, daha sonra ise Bakan olarak geçmektedir. Bk. *Cumhuriyet*, "Tayyare Kaçakçılığının İyüzü", 10 Ocak 1939, s. 1; *Cumhuriyet*, "Ekrem König 4 Sene Hapse Mahkûm Edildi", 15 Ağustos 1943, s. 3.

Bakanlığı'na gönderdiği telgraf üzerine 14 Haziran tarihinde alınan cevapla bu durumun bir kaçakçılık faaliyeti olduğu kesinleşmiştir.³⁷⁶

Kaçakçılık faaliyeti, Furness-Withy adlı bir şirketin 3 Mart 1938'de Vaşington Büyükelçiliği ile iletişime geçerek, Canadian Car & Foundry Company isimli firmanın İstanbul'a gönderilmek üzere hazırladığı uçakların sevkiyatıyla ilgili görüşebileceği bir muhatap aradığını aktarmasıyla ortaya çıkmıştır. Birinci Kâtip Reşid Anamur, Türkiye'nin sipariş edilen uçaklarla herhangi bir ilgisinin olmadığı cevabını vermiştir. ABD'nin Türkiye'de görevli Ticaret Ataşesi Gillespie'nin New York'ta bulunduğu sırada, Türkiye için 50 adet uçak hazırlandığını öğrenmesinin ardından ABD Dışişleri Bakanlığı da konuya dahil olmuş ve Türk Büyükelçi Mehmet Münir Erteğün (1883-1944) ile görüşmelere başlanmıştır. Türk Dışişleri Bakanlığı'nın Kanada merkezli şirkete uçak siparişi vermediğini açıklamasının üzerine ABD Dışişleri Bakanlığı, Milli Savunma Bakanı Kâzım Özalp ile Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Ağâh Aksel'in imza ve mühürlerinin olduğu belgelerin kopyalarını göndermiştir.³⁷⁷ Konuyla ilgili yapılan soruşturmada Ekrem Hamdi König'in Dışişleri Bakanlığı Protokol biriminde görevli Ruhi Bozcalı aracılığıyla kaçakçılık işine girdiği anlaşılmıştır. Zira, Kanada merkezli şirketin aldığı siparişi onaylamak için Türk Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği yazı Bozcalı tarafından König'e verilmiştir. Soruşturmayı öğrenen Ekrem König Fransa'ya kaçarken,³⁷⁸ Ruhi Bozcalı memuriyet vazifesini suiistimal ettiği için üç ay hapis cezası almış, mahkeme devam ettiği sırada on aydır hapiste bulunduğu için 6 Mayıs 1939'da tahliye edilmiştir.³⁷⁹ Ruhi Bozcalı'nın avukatı, Dışişleri Bakanlığı personelleri Ağâh Aksel, Kemal Köprülü ve Esad Artuner'in (Atuner), Ekrem König'in, Bozcalı'dan önce kendileriyle görüştüğünü, İspanya Cumhuriyetçilerine uçak satmak işiyle meşgul olduğunu söylediğini ve bu konuda adı verilen üç kişiden de yardım istediğini ifade etmiştir.³⁸⁰ Uzun bir süre sonra Türkiye'ye getirilen Ekrem Hamdi ise 14 Ağustos 1943'te, "hareketinin devletin milletler arası haiz olduğu itibar ve şerefi kıracak ve onu

³⁷⁶ Gültekin K. Birlik, "İspanya İç Savaşında (1936-1939) Türkiye'nin Dış Politikası", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, Cilt. 12, Sayı. 24, (Güz 2016), s. 137-138.

³⁷⁷ Fatma Öztürk Şahin, *a.g.m.*, s. 226-227.

³⁷⁸ *A.g.m.*, s. 229.

³⁷⁹ *Ulus*, "Ruhi Bozcalı 3 Ay Hapis Cezası Giydi", 7 Mayıs 1939, s. 8.

³⁸⁰ *A.g.m.*, s. 8.

küçük bir mevkie ve müşkül bir duruma sokacak mahiyette olduğu” gerekçesiyle 4 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır.³⁸¹

Olayın kaçakçılık faaliyet olduğunun kesinleşmesinden sonra önem kazanan diğer bir husus, mevzubahis uçakların İspanya İç Savaşı’nın hangi muharip tarafına gönderildiğidir. Kunalp’e göre Lufthansa gibi Alman şirketlerinin temsilciliğini yapan König, Franco kuvvetlerine silah sağlamak amacıyla Paris’te gizli bir şekilde faaliyet gösteren bir Alman komitesiyle temasta olduğu için 50 adet uçağı Türk hükûmetinin adını kullanarak Burgos hükûmetine tedarik etmek istemiştir.³⁸² Tunçay ise Şükrü Saraçoğlu’nun 10 Ocak 1939 tarihli CHP Meclis Grubu konuşmasına atıfta bulunmuştur. Hariciye Vekili Şükrü Saraçoğlu, Cumhuriyet Halk Partisi’nin 10 Ocak 1939 tarihli TBMM grup toplantısında, 1938 Haziranı’nın ilk günlerinde Franco İspanya’sı temsilcisinin Hariciye Vekaletine başvurarak uçak yüklü vagonların ABD’den hareket ettiğini, bu uçakların Türk hükûmetine ait olduğu iddiasının bulunduğunu belirttiğini ve bunun aslını sorduğunu, Türkiye’nin Vaşington Büyükelçisi’nin de 11 Haziran 1938’de aynı konuyla ilgili Vekaleti bilgilendirdiğini açıklamıştır. Kendisinden sonra konuyla ilgili konuşan Adliye Vekili Fikret Sılay ise Ekrem Hamdi’nin 2-3 Temmuz 1937’de Millî Müdafaa Vekili Kâzım Özalp ile Hariciye müsteşarı Ağâh Aksel’in imzalarını taklit ederek Kanada merkezli bir fabrikaya Türkiye Cumhuriyeti adına uçak sipariş ettiğini, fabrikanın 17 Ağustos’ta siparişi teyit etmek amacıyla Hariciye Protokol Umum Müdürlüğüne yazı gönderdiğini ve bu yazının kayda geçirilmeden Vekalet personeli Ruhi Bozcalı tarafından Ekrem Hamdi’ye verildiğini söylemiştir. Sılay’ın açıklamasına göre Ekrem Hamdi 18 Ağustos’ta Vekaletin siparişini sahte imzalarla teyit etmiştir.³⁸³ Tunçay, Ekrem König’in bu işe para kazanmak amacıyla kendi kendine giriştiğinin açık olduğunu fakat uçakların Franco’ya gönderilmesi halinde meşru İspanya hükûmetini destekleyen Türkiye iktidarının buna karşı çıkacağını, buna rağmen meşru hükûmete yapılabilecek böylesi bir yardımı gizliden desteklemiş olabileceği yorumunu yaparak uçakların meşru

³⁸¹ *Cumhuriyet*, “Ekrem König 4 Sene Hapse Mahkûm Edildi”, 15 Ağustos 1943, s. 3.

³⁸² Sinan Kunalp, “İspanya İç Savaşı’nda Uçak Ticareti ve Ekrem König”, *Tarih ve Toplum*, İletişim Yayınları, Aralık 1988, s. 6-7.

³⁸³ *Ulus*, “İspanya’ya Tayyare Kaçakçılığı”, 11 Ocak 1939, s. 1. Sılay, Ekrem Hamdi’nin 24 Ağustos 1937’de Avrupa’ya gittiğinin tespit edildiğini de açıklamıştır. *Son Telgraf*, “Tayyare Kaçakçılığında En Son Safha”, 11 Ocak 1939, s. 6.

İspanya hükûmetine gönderilme ihtimalini vurgulamıştır.³⁸⁴ Ancak, Kâzım Özalp gibi isimlerin imzasının taklit edilmesi nedeniyle bu olay tek bir Türk vatandaşının giriştiği bir sahtekârlık vakası olmaktan çıkmıştır.

Kaçakçılık faaliyeti Ocak 1939 itibariyle Türk basınında kendisine geniş yer bulmuştur. Gazete haberlerinin yayımladığı Ekrem Hamdi'nin savunması vasıtasıyla uçakların Cumhuriyetçi İspanya hükûmetine gönderildiği öğrenilmektedir. Örneğin, Ekrem Hamdi König'in 20 Temmuz 1943 tarihinde yargılanmaya başlandığını duyuran Cumhuriyet gazetesinin haberine göre König duruşma sırasında, “*bu tayarelerin İspanya hükümetçilerine verileceğini Kanada'daki fabrika biliyordu*” demiştir. König aynı duruşmada, gönderilen avcı uçaklarının Barselona'da teslim edildiğini söylemiştir.³⁸⁵ Ekrem König'in Paris'te tevkif edildiğini duyuran bir haberde, “*sahte evrakla memleketimiz namına sipariş edilmiş gösterilen tayareleri İspanya dahili harbi sırasında Amerikadan alarak İspanya cumhuriyetçilerine satan Ekrem König*” ifadesi geçmektedir.³⁸⁶ Uçakların akıbetiyle ilgili basında yer alan bir diğer önemli veri, Burgos hükûmeti Ajanı Julio Palencia'nın İstanbul gazetelerine gönderdiği mektuptur. Yeni Asır gazetesinin “*Frankonun ajanı ne diyor?*” başlığı ile yayımladığı bu mektupta Palencia; uçak konusu ile ilgili haberleri gazetelerden okuduğunu, hükûmetinden aldığı emir doğrultusunda kaçakçılık ile ilgili tüm bilgileri Türk hükûmetine kendisinin verdiğini, dolayısıyla uçakların İspanya Millî Hükûmeti için istenmediğini açıklamıştır.³⁸⁷ Yeni Sabah gazetesi ise olayı “*gerek Vaşington elçimiz Münür Erdegün'ün teyakkuzu, gerekse İspanya hükûmeti milliyesinin Türkiye cümhuriyeti nezdindeki elçisi bay Julia Palencia'nın ihbarı sayesinde, gizli mürselünileyhleri olan yabancılara teslim edilmeden limanda müsadere edilmişlerdir*” cümleleriyle aktarmıştır.³⁸⁸

Şahin çalışmasında *National Archives of Records Administration*'a (NARA) atıfta bulunarak, sipariş edilen uçakların *Grummond FF-1* olduğunu belirtmektedir.³⁸⁹ Fakat kaynaklarda bu uçak tipinin *Grumman FF-1* olduğu görülmektedir. Nitekim, İspanya

³⁸⁴ Mete Tunçay, “Ekrem König'in Uçak Kaçakçılığı, -Sinan Kunalp'in İleri Sürdüğü Gibi- Milliyetçiler Adına mı, Yoksa Cumhuriyetçiler Hesabına mı Yapılmıştır?”, *Tarih ve Toplum*, İletişim Yayınları, Aralık 1988, s. 8.

³⁸⁵ *Cumhuriyet*, “Ekrem König Davası Dün Başladı”, 21 Temmuz 1943, s. 2.

³⁸⁶ *Cumhuriyet*, “Ekrem König Pariste Tevkif Edildi”, 4 Ekim 1942, s. 1.

³⁸⁷ *Yeni Asır*, “Frankonun Ajanı Ne Diyor?”, 10 Ocak 1939, s. 3.

³⁸⁸ *Yeni Sabah*, “Tayyare Suiistimalinde Aydınlanan Yeni Noktalar”, 10 Ocak 1939, s. 1.

³⁸⁹ Fatma Öztürk Şahin, *a.g.m.*, s. 226.

Cumhuriyeti hükûmeti hizmetine gönderilen uçaklar, Canadian Car & Foundry Company tarafından Kanada’da üretilen ve Grumman FF-1’in geliştirilmiş versiyonu olan *Grumman GE-23 Delfin* tipidir. Cumhuriyet hükûmetinin emrindeki hava kuvvetlerinin envanterine *Grumman GE-23 Delfin*³⁹⁰ olarak kaydedilmiştir.³⁹¹ Ekrem König vasıtasıyla 40 ve 10 adet olmak üzere iki parti halinde sipariş edilen uçakların 34 tanesi, 1938’in Nisan ve Mayıs aylarında Kanada Newfoundland’dan önce Fransa’nın Le Havre, daha sonra İspanya’nın Barselona kentine nakledilerek, Cumhuriyet hükûmetine teslim edilmiş, olayın kaçakçılık faaliyeti olduğunun anlaşılması üzerine 16 uçak, üretici firmaya geri gönderilmiştir.³⁹²

Uçak kaçakçılığı vakası ülke dışında da yankı bulmuştur. Bulgaristan’ın Burgaz şehrinde yayım yapan “Burgazki Far” adlı gazetenin 12 Ocak 1939 tarihli baskısında, “Uçak Dolandırıcılığı” başlıklı bir haber yayımlanmıştır. Bu haberde, “*Başvekil ile Hariciye ve Adliye Vekilleri sahte imzalarla Türkiye hesabına Kanada’dan sipariş olunan ve Cumhuriyetçi İspanyası için tedarik edilmiş bulunan tayyareler hakkında beyanatta bulundular*” ifadesi geçmektedir.³⁹³ Bu haber de uçakların Burgos değil, meşru İspanya hükûmetine gönderilmek istendiğinin bir göstergesidir.

³⁹⁰ GE-23 o dönem satın alınan 125 avcı uçağının arasında ön hatlarda kullanıma en uygun uçak olarak görülmüştür. Bk. E. R. Hooton, *Spain in Arms A Military History of the Spanish Civil War 1936-1939*, Casemate, ABD, 2019, s. 63.

³⁹¹ Rafael A. Permuy López, *Air War Over Spain Aviators, Aircraft and Air Units of the Nationalist and Republican Air Forces 1936-1939*, Classic, Surrey, 2009, s. 27.

³⁹² René J. Francillon, *Grumman Aircraft Since 1929*, Naval Institute Press, Londra, 1989, s. 61. İspanya hükûmetine teslim edilmeyen 16 uçağın bir tanesi, üretilmesi planlanan uçakların prototipi olarak Meksika’ya satılırken kalan 15 tanesi 1940’ta Kanada Kraliyet Hava Kuvvetleri’ne devredilmiştir. Bk. *A.g.e.*, s. 58. Larrazábal, uçakların 28 ve 6 olmak üzere iki parti halinde İspanya’ya gönderildiğini ve İç Savaş’ın ardından uçmaya elverişli olanların Fas’ta 1955 yılına kadar aktif olduğunu belirtmiştir. Bk. Jesús María Salas Larrazábal, *Aviones Militares Españoles*, Instituto de Historia y Cultura Aérea, Madrid, 1999, s. 253.

³⁹³ TDA, Fon kodu: 513, Yer bilgisi: 41328 - 167677 – 9.

SONUÇ

Temmuz 1936'da başlayan İç Savaş yalnızca bir darbe girişiminin sonucu değil, aksine İspanya'nın XIX. yüzyıldan itibaren yaşadığı toplumsal ve siyasi kırılmalar neticesinde uzun yıllar boyunca biriken sorunların son safhasıdır. Restorasyon Dönemi'nde iki partinin dönüşümlü olarak iktidara gelmesi ile oluşan Barışçıl Değişim sistemi, *cacique* olarak bilinen yerel güç ağlarının siyasette belirleyici rol oynaması, ardı ardına yaşanan askerî müdahaleler ve İspanyol toplumunda kökleşmiş ideolojik kutuplaşmaların ülkenin demokratikleşme çabalarını sürekli sekteye uğrattığı açıktır. Zira, I. ve II. İspanya Cumhuriyeti dönemi bu nedenle kısa sürede son bulmuştur. XX. yüzyılın başında Fas Savaşı sırasında yaşanan askerî kayıpların yarattığı moral bozukluğu, 1898 Felaketi sonrasında imparatorluk kimliğinin kaybedilişi ve I. Dünya Savaşı yıllarındaki toplumsal kutuplaşma, İspanya'nın siyasal bütünlüğünü daha da kırılgan bir hâle getirmiştir.

Barışçıl Değişim sisteminin işlerliğini yitirmeye başlamasıyla oluşan iktidar boşluğunu, kralın onayı dahilinde bir diktatörlük kuran Primo de Rivera doldurmuştur. 1923-1930 yıllarında iktidarı elinde tutan Primo de Rivera diktatörlüğü, sağladığı kısa süreli istikrar ortamına rağmen amaçlanan reformları gerçekleştirmediği gibi, monarşinin meşruiyetini yitirmesine neden olarak, 1931'de II. Cumhuriyet'in kurulmasına giden süreci hızlandırmıştır. Cumhuriyet yönetimi özellikle ordu, Kilise, toprak mülkiyeti ve bölgesel özerklik gibi hassas konularda kapsamlı reform girişimlerinde bulunmuş; ancak bu reformlar hem sağ hem sol grupların farklı gerekçelerle tepkisini çekmiştir. Reform yanlısı Sosyalist ve Cumhuriyetçi kesimler ile karşıtları muhafazakâr ve monarşist çevreler arasındaki siyasal ihtilaf, giderek meşru yolların dışına taşan bir güç mücadelesine dönüşmüştür.

1933 seçimlerinden sonra sağ partilerin -özellikle seçimlerin belirleyici aktörlerinden biri olan CEDA'nın- yükselişi ve bu dönemde yaşanan işçi grevleri, siyasi tabanlı şiddet olayları ve devlete karşı büyüyen güvensizlik, ülkedeki kutuplaşmayı daha da artırmıştır. 1936 genel seçimleriyle iktidara gelen Halk Cephesi hükûmetinin gerçekleştirdiği reformlar, özellikle ordunun üst kademelerinde yaşanan hoşnutsuzluğu artırmış; bazı generallerin ülkenin geleceğini tehdit altında gördükleri gerekçesiyle askerî

müdahaleyi meşru kabul etmelerine zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda, bazı generaller uzun yıllara yayılan toplumsal bölünmüşlüğü ve devlet otoritesinin zayıflamasını sebep göstererek 17-18 Temmuz 1936 darbe girişiminin gerekli olduğunu öne sürmüşlerdir.

Ayaklanmanın başlangıçta başarısız olduğu büyük şehirler ile başarıya ulaştığı kırsal bölgeler arasındaki ekonomik ve sosyal farklılıklar, İspanya'daki siyasal ve toplumsal yapının bölünmüşlüğünü ortaya koymuştur. Darbe girişiminin bir iç savaşa dönüşmesinde, isyancı birliklerin tecrübeli Afrika Ordusu'na dayanması ve Nazi Almanya'sı ile Faşist İtalya'nın verdiği destek savaşın sonucunda belirleyici olmuştur. Buna karşılık meşru İspanya hükûmeti ordusu, siyasi öncelikler bakımından derin farklılıklar taşıyan Sosyalist, Komünist ve Anarko-sendikalistlerin meydana getirdiği milislerden oluştuğu için ortak bir askerî strateji geliştirmekte güçlük yaşamıştır. Bunun sonucunda, yaklaşık üç yıl boyunca daha fazla birlik ve daha iyi harp malzemesi yardımı alan Franco güçlerinin karşısında savaşı kaybetmiştir. Bu sonuçta Adem-i Müdahale Komitesi'nin aldığı kararlar, hatta Komite'nin varlığı da etkili olmuştur. İç Savaş'a dönüşen darbe girişiminin hemen ardından komşusu Fransa'dan yardım isteyen Cumhuriyet hükûmeti, İngiltere'nin araya girmesi ve bu yardımları büyük ölçüde engellemesi nedeniyle Kasım 1936'ya kadar destekten yoksun kalırken, isyancılar savaşın başlangıcından itibaren Almanya ile İtalya'nın desteğini almıştır. Bu iki ülkenin Adem-i Müdahale Komitesi'ne dahil olmalarına rağmen silah ve harp malzemesi tedarikinden vazgeçmemesi nedeniyle SSCB de meşru hükûmetin yanında olmaya karar vermiştir. Komite'nin kurulmasını öneren ve başını çeken Fransa ile İngiltere'nin yatıştırma politikası gereği tarafsız rolüne bürünmesi II. İspanya Cumhuriyeti'nin sonunu getiren etmenlerden biri olmuştur. Dolayısıyla, Adem-i Müdahale Komitesi, üye ülkelerin göstermelik bir tarafsızlık sözü verdiği fakat Almanya, İtalya, Portekiz ve SSCB'nin neredeyse tüm savaş boyunca taraf olduğu işlevsiz bir yapı olarak kalmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında Avrupa siyasetine egemen olan revizyonist ve anti-revizyonist bloklaşma, yeni Türk devletinin Lozan Barış Anlaşması ile kazandıklarını koruyabilmek için anti-revizyonist kampta bulunmasını zorunlu kılmıştır. Bu zorunluluk sebebiyle Türkiye, uluslararası siyasette uzun bir süre resmî ittifaklardan kaçınmış, İngiltere ile geçmişten gelen sorunlar halledildikten sonra aynı çizgide hareket etmeye gayret göstermiştir. Türkiye, özellikle İç Savaş'ın başlamasından

itibaren kendisi gibi anti-revizyonist kampta olan İngiltere'nin yanı sıra Fransa ile de yakın ilişkiler içerisinde olmaya çalışmıştır. Bu kararlı tutum İngiltere ve Fransa'nın başlangıçta Türkiye ile resmî ittifaka sıcak bakmamalarına rağmen, 1939 tarihli Türk-İngiliz-Fransız Bağlaşması ile sonuçlanmıştır. Türkiye, İspanya İç Savaşı'nın başlamasından kısa bir süre sonra bu ülkeye gönüllü gönderilmesini yasaklayarak ve muharip her iki tarafa harp malzemesi temin edilmeyeceğini açıklayarak tarafsızlığını net bir şekilde ortaya koymuştur. Buna rağmen, Türk hükûmeti demokratik seçim ile iktidara gelen Cumhuriyet hükûmetine sempati ile bakmıştır. Türkiye'nin İspanya İç Savaşı'na bakışını etkileyen önemli faktörlerden biri, iyi ilişkiler içerisinde olduğu SSCB'nin açık bir şekilde Cumhuriyet hükûmetine destek vermesidir. Uluslararası Tugaylar vasıtasıyla Cumhuriyetçi İspanya'ya gönüllü gönderen Komünist Enternasyonal'i kontrol eden ve silah yardımı yapan SSCB'ye aykırı hareket etmek, Türkiye'nin bu ülkeyle sahip olduğu dostluk ilişkilerini zedeleyeceği için bu yönde bir adım atılması beklenemezdi.

Millî Mücadele döneminde SSCB ile yakınlaşan Türkiye, İspanya İç Savaşı'nın yaşandığı yıllara yeni dış politika adımları atma gayreti içerisinde girmiştir. Genel çerçevede statüko yanlısı olan Türkiye bu doğrultuda, I. Dünya Savaşı ile Millî Mücadele yıllarında karşıt kamplarda olduğu İngiltere'ye 1930'lu yıllarda yakınlaşmaya çalışmıştır. Bu kararda, İngiltere ile bahsi geçen dönemlerde yaşanan sorunların ortadan kalkması ve İtalya'nın Akdeniz'de saldırgan bir politika izlemesi nedeniyle bu ülkeye karşı birlikte hareket edilecek bir ittifak ihtiyacının oluşması etkili olmuştur. Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'nın başını çektiği Milletler Cemiyeti'ne 1932 yılında dahil olması ve İngiltere'nin de İtalya'nın Akdeniz'e yönelik adımlarını dikkatle takip etmeye başlaması bu yakınlaşmayı hızlandırmıştır. Yine agresif İtalyan politikaları nedeniyle Lozan Antlaşması'nın Türk Boğazları ile ilgili maddelerinde değişiklik yapılmasını talep eden Türkiye, Montrö Boğazlar Sözleşmesi çerçevesinde İngiltere ile biraz daha yakınlaşmıştır. Tüm bu gelişmeler 1930'lu yıllarda hem Türkiye hem de Avrupa politikalarını geniş ölçüde etkilemiş, 27 Şubat 1939 tarihinde İngiltere ve Fransa tarafından resmen tanınan Burgos hükûmetinin çok geçmeden Türkiye tarafından da tanınmasına zemin hazırlamıştır. Bu gelişmede Franco güçlerinin sürekli alan kazanmasının da aynı ölçüde etkili olduğu görülmektedir. İç Savaş'ın ilerleyen dönemlerinde Türkiye ile isyancıların oluşturduğu Burgos hükûmeti arasında önce *de facto*, daha sonraları ise resmî ilişki kurulmuştur. Bunu daha da açmak gerekirse,

Cumhuriyet hükûmetin savaş süresince Madrid'den Valencia'ya, oradan Barselona'ya, en son olarak ise ülke dışına çıkmak zorunda kalarak Fransa'ya nakledildiği bir dönemde, 9 Mart 1939'da Türkiye, İspanya'da tanıdığı yegâne erkin Burgos hükûmeti olduğunu duyurarak buradaki maslahatgüzarlığını elçiliğe dönüştürmüştür. İç Savaş'ın ilk döneminde her iki hükûmete de tarafsız bir şekilde yaklaşan Türkiye'nin, savaşın seyrinde yaşanan gelişmeler sonrasında uluslararası alanda muhatap alınan Burgos hükûmeti ile ilk etapta ilişkilerini ilerletmesi, Türk hükûmetinin İç Savaş'a karşı takındığı bekle-gör politikasında büyük bir değişikliğe neden olmamıştır. İç Savaş'ın son evrelerinde toprak kayıpları had safhaya ulaşan ve oldukça dar bir alana sıkışan meşru İspanya hükûmeti ile ticaret anlaşmaları yapılmaya devam edilmiştir. Türkiye'nin, Madrid Elçiliği baskını sonrası gerilen ilişkilere rağmen, Cumhuriyet hükûmeti ile Temmuz 1938'de bir ticaret anlaşması imzalaması bunun açık bir göstergesidir. Zira, Türkiye bu hükûmetle ilişkilerini, Burgos hükûmetini İspanya'nın tek yönetim erki olarak tanıdığı 9 Mart 1939'a kadar sürdürmüştür. Buna rağmen, Cumhuriyet hükûmetinin Madrid Elçiliğine sığınan çok sayıda mülteciyi beşinci kol faaliyeti yürüten ajan olarak görmesi ve bu kişilerin Türkiye'ye nakledilmekteyken Karadeniz vapurundan kaçıp İspanya'ya dönmeleri Türk Ortaelçi Tefik Kâmil Koperler'in Türk hükûmetinin aksine tarafsız olmadığı suçlamasıyla karşılaşmasına neden olmuştur. Elçiliğe sığınan kişilerin sayılarının çokluğu dikkate alındığında sığınmacıların arasında Franco kuvvetleri adına ajanlık faaliyeti yürütenlerin bulunma ihtimali oldukça yüksektir. Zaten, darbe yanlısı subay ve astsubayların Elçiliğe sığındığı bilinen bir gerçektir. Fakat bu nedenlerle Koperler'in tarafsız olmadığı söylenemez. Ortaelçinin Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği raporlara yansıdığı üzere sokak ortasında yapılan toplu infazlar karşısında çoğu ülkenin elçilik çalışanları gibi Türk görevliler de kayıtsız kalamamış ve mültecilerin görüşlerinden bağımsız olarak sığınma taleplerine onay vermişlerdir.

Türkiye'nin 1936-1939 yılları arasında dış politikada İngiltere-Fransa yönünde hareket etme isteğinin yanı sıra dikkat çeken bir başka siyaseti, İspanya İç Savaşı çerçevesinde alınan kararları Balkan Antantı üyesi olan ve Akdeniz ile doğrudan ya da dolaylı ilgisi bulunan Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan'a aktarması ve konuyla ilgili görüşlerini paylaşmalarını istemesidir. Türk Diplomatik Arşivi'nde yer alan birçok belgede görülmekte olan bu tavrın sebebi, Türkiye'nin İspanya İç Savaşı sırasında gelişen olaylara ve kendisine karşı tehlike arz edebilecek İtalya'ya karşı Balkan Antantı

üyeleriyle uyum içerisinde hareket etme çabasından kaynaklanmıştır. Türkiye, 1934 yılından üye ülkelerin II. Dünya Savaşı sırasında tutum değiştirmesi ya da işgale uğramasına kadar işlerliğini sürdüren Antant'a verdiği önemi İspanya meselesi sırasında da ortaya koymuştur.

İspanya İç Savaşı'nın cereyan ettiği dönemde Türkiye'yi yakından ilgilendiren olay, meşru İspanya hükûmetine yardım taşıyan gemilerin Türk Boğazları çevresinde torpillenmesiyle başlayan ve bir İngiliz savaş gemisinin de batırılmaya çalışıldığı Akdeniz'de meydana gelen korsanlık faaliyetleridir. Bu saldırılar, Osmanlı'dan devraldığı kısıtlı donanmasını 1930'lu yılların başında genişletmeye çalışan Türkiye'yi zor durumda bırakmıştır. İtalya'dan 1930'lu yılların başında satın alınan gemiler ve denizaltılar ile İtalya'nın korsanlık faaliyetleri engellenmeye çalışılmış, donanmanın yetersizliği nedeniyle bu amaca ulaşamamıştır. Bu nedenle konunun uluslararası bir hâl alması kaçınılmaz olmuş, bunun sonucunda Nyon Konferansı toplanmıştır. Türkiye'nin, Francisco Franco'nun talebiyle İtalya tarafından yürütülen bu faaliyetlerin önlenmesi amacıyla toplanan Nyon Konferansı'na katılması ve sorunun çözümüne destek vermesiyle, Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile tam egemenlik altına alınan Boğazlar bölgesine giren yabancı denizaltıların engellenmesi ve İngiltere ile yakınlaşma politikasının devam ettirilmesi amaçlanmıştır. Konferans'ın Türkiye için bir diğer önemi, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk ile Başbakan İsmet İnönü'nün, Türkiye'nin Akdeniz'de tarama faaliyeti yürütecek İngiliz ve Fransız donanmalarına vereceği destek ile ilgili anlaşmazlık yaşamamasıdır. Uluslararası alanda daha etkin olmak ve Batı'nın büyük güçleri ile anlaşma yaparak onlarla aynı seviyede olduğunu göstermek isteyen Atatürk'ün İngiltere ve Fransa'ya ihtiyaç halinde destek verilmesi gerektiğini savunması, İnönü'nün ise İtalya'nın tepkisinin çekilmemesi gerektiğini belirterek bu yönde bir madde altına imza atılmaması için Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'a talimat göndermesi, iki liderin daha önce yaşadığı anlaşmazlıklara eklenerek İsmet İnönü'nün Başbakanlık görevinden ayrılmasıyla sonuçlanmıştır. Bu bağlamda, Akdeniz'in diğer ucunda cereyan eden İspanya İç Savaşı sırasında yaşanan gelişmeler doğrudan olmasa da dolaylı olarak Türk siyaseti üzerinde etkili olmuştur.

Nispeten yeni bir devlet olan ve bütçesi kısıtlı savaş donanımı başat Avrupa güçlerinin gerisinde bulunan Türkiye için tarafsızlık politikası yürütmek, yeni

maceraların önüne geçilmesi adına atılan zorunlu bir adımdır. Bu açıdan, Türkiye'nin özellikle II. Dünya Savaşı esnasında kesin ve net bir tavırla koruduğu tarafsızlık ve bekle-gör politikasının ilk denemesinin İspanya İç Savaşı yıllarında yapıldığı aşikardır. Bu savaş, aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarından II. Dünya Savaşı'nın yaşandığı döneme kadar kendisini doğrudan ilgilendirmeyen bir konuda, İtalya'nın agresif politikaları bir kenara bırakılırsa, büyük devletler ile diplomatik görüşmeler vasıtasıyla ilişki kurduğu ilk geniş çaplı anlaşmazlık durumudur. 1938'de Madrid Elçiliği basılana kadar devam ettirilen katı tarafsızlık politikası bu olaydan itibaren değişme yoluna girse de Fransa'nın gayretleri ile savaşın bitimine kadar devam ettirilmiştir. Daha sonra Cumhurbaşkanlığı görevini üstlenecek İsmet İnönü'nün Nyon Konferansı sırasında ortaya koyduğu, riske neden olacak adımların atılmasına karşı çıkışı ve bu uğurda Mustafa Kemal Atatürk ile geri dönülmez bir anlaşmazlığa düşmesine neden olan tavrı, İç Savaş'ın bitmesinden aylar sonra başlayan II. Dünya Savaşı yıllarında kendisini daha keskin bir şekilde göstermiştir. Bununla beraber, İspanya İç Savaşı'nın kutuplaşan siyasi ortamında yapılan görüşmeler, katılan konferanslar ve bir karara varma zorunlulukları Türkiye Cumhuriyeti'nin diplomasi kabiliyetinin ve dünya algısının gelişmesine katkı sağlamıştır.

Türkiye'den ihraç edilen ve Temmuz 1936'nın savaş ortamında Barselona ile Valencia limanlarında el koyulan yumurtalar, Türkiye-İspanya ticari ilişkilerinin zedelenmesine neden olmuştur. 1930'lu yıllarda İspanya'nın en çok ithal ettiği ürün olan yumurtayı bu ülkeye tedarik eden ülkelerin başında gelen Türkiye, el koyulan yumurtaların ödemesiyle ilgili yaşanan sorunlar nedeniyle İspanya ile arasında yürürlükte olan ticaret anlaşmasını feshetmiş, yenisi imzalanana kadar iki ülke arasındaki ticari ilişkiler askıda kalmıştır. 1938 tarihli yeni anlaşma da Türk tüccarların yaptığı ithalatın karşılığını kısa sürede almasını sağlayamamıştır. Savaş sonunda ise Millî İspanya hükûmeti darbe girişiminin başlangıcı olan 17 Temmuz 1936'dan itibaren Cumhuriyet hükûmeti ile yapılan anlaşmaları tanımadığını duyurmuştur. Bu nedenle Türkiye yine uzun bir süre yumurta başta olmak üzere İspanya'ya yapılacak ihracat üzerinden edinilecek kazançtan mahrum kalmıştır.

Ekrem Hamdi König vakası meydana geldiği yıldan bu yana hem faaliyetin Türkiye hükûmetinin adı kullanılarak yapılan bir sahtecilik olması hem de sipariş edilen

uçakların gönderildiği tarafa dair tartışmalar nedeniyle basında ve akademik çalışmalarda çokça yer bulmuştur. Bu tezin yazıldığı döneme kadar konu üzerine yapılan çalışmalar, uçakların hangi muharip tarafa gönderildiğine dair yorumlarda bulunmuş, ihtimaller üzerinde durarak sorular sormuştur. Son dönemlerde, bahsi geçen uçakların Cumhuriyet hükûmetine gönderildiği belirtilse de bu çalışmada işaret edildiği gibi Cumhuriyet hükûmetine bağlı hava kuvvetlerinin envanterinde 34 adet *Grumman GE-23 Delfin* tipi uçağın yer alması konuyla ilgili şüpheleri ortadan kaldırmakta ve uçakların meşru hükûmete gönderildiğini net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu çalışmada sunulan kaynaklarla bu 34 uçağın yanı sıra, sahtecilik faaliyetinin öğrenilmesinden sonra İspanya'ya gönderilmeyen 16 uçağın akıbeti de açıklanmıştır. İspanya Denizcilik ve Havacılık Bakanı Indalecio Prieto'nun daha önceki bir tarihte uçak temin edebilmek amacıyla Türk yetkililer ile görüşmesi durumun başka bir göstergesidir. Bunların yanı sıra, dönemin gazetelerinde König'in duruşmalarda uçakları Cumhuriyet hükûmeti için sipariş ettiğini belirttiği net bir şekilde görülmektedir. Cumhuriyetçi hükûmetin hava kuvvetleri envanteri, konu ile ilgili şüpheyeye yer bırakmasa da bu zamana kadar arşivlerde bulunan gazete nüshaları aslında sorunun cevabını çok önceden vermiştir.

Türk Diplomatik Arşivi 537 numaralı İspanya fonunun yanı sıra Türkiye'nin diğer ülkelerde bulunan elçilik raporlarını da kapsayan bu çalışmada, İspanya İç Savaşı döneminde Türkiye-İspanya ilişkileri şu şekilde özetlenebilir: İspanya İç Savaşı'nın Temmuz 1936 askerî darbe girişimi akabinde başlaması sonrası Türkiye, seçimle iş başına gelen meşru İspanya hükûmetine sempati ile baksa da İç Savaş'a yönelik tavrı tarafsızlık üzerine şekillenmiştir. Bunda, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından itibaren takındığı çatışmalara taraf olmama politikasının yanı sıra, yakınlaşma gayreti içerisinde olduğu İngiltere ile Fransa'nın bu yönde hareket etmesinin büyük rolü vardır. Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu ve Türk Elçiler; Fransız, İtalyan ve İspanyol muhataplarıyla yaptıkları görüşmelerde İspanya İç Savaşı'nı genel siyaset ve Akdeniz'in güvenliği çerçevesinden değerlendirdiklerini, Türkiye'nin konuyla ilgili tek başına karar almaktan çok, Milletler Cemiyeti çatısı altında atılacak adımlara eklenmek istediğini ve genel siyasetinin İngiltere-Fransa yönünde olduğunu açık bir şekilde vurgulamışlardır.

Bu çalışmanın çıkış noktası 1936-1939 yılları arasında cereyan eden İspanya İç Savaşı sırasında Türkiye-İspanya ilişkilerini Türk Diplomatik Arşivi'ni ana kaynak olarak kullanarak ortaya koymak ve Türkiye'nin savaş sürecindeki politikasını değerlendirmektir. Arşiv belgelerine ve ikincil kaynaklara dayalı araştırmanın sonucunda Türkiye'nin bahsi geçen dönemde siyasetinin, Cumhuriyetin ilanından itibaren kendisini doğrudan ilgilendirmeyen diğer uluslararası konularda olduğu gibi tarafsızlık olduğu görülmüştür. Bu tarafsızlık tutumu, dönemin genel istikametine uygun olarak İngiltere ile Fransa ekseninde gerçekleştirilmiştir. II. Dünya Savaşı sırasında yürütülen tarafsızlık ve savaşa dahil olmama eğiliminin daha önce, İspanya İç Savaşı döneminde Türk hükûmeti tarafından hayata geçirildiği saptanmıştır. Sonuç olarak, İç Savaş süresinde yaşanan çalkantılara rağmen Türkiye tam tarafsızlığını korumuş ve İngiltere özelinde Batı'ya yaklaşma politikasında genel anlamda başarılı olmuştur.

Bu çalışmanın yapıldığı dönemde Türk Diplomatik Arşivi tarafından erişime açılmayan belgelerin ve bu çalışma ile ulaşılan yeni bulguların varlığı göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye-İspanya ilişkilerinin daha geniş bir dönem aralığında belgelere dayalı olarak incelenmesi, iki ülke arasında süregelen ilişkileri aydınlatma konusunda kapsamlı bir çerçeve çizilmesi hususunda yardımcı olabilir. Bu çalışmada konu edilen ve iki ülkeyi doğrudan ilgilendiren gelişmelerin kendi başına ele alınması ve İspanya İç Savaşı sonrası dönem özelinde ulaşılacak yeni belgeler doğrultusunda iki ülke arasındaki siyasi değişim-dönüşümlerin daha geniş bir bakış açısıyla değerlendirilmesi, gelecek çalışmaların odak noktasını teşkil edebilir.

KAYNAKÇA

1. ARŞİV BELGELERİ

A. Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi

- 501 - Almanya Fonu
- 513 - Bulgaristan Fonu
- 525 - Fransa Fonu
- 537 - İspanya Fonu
- 571 - SSCB Fonu
- 581 - Vatikan Fonu

B. Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

- 30-10-0-0 - Başbakanlık Muamelât Genel Müdürlüğü
- 30-18-1-2 - Kararlar Daire Başkanlığı

C. Yayımlanmış Arşiv Belgeleri

Ciano's Diplomatic Papers, Ed. Malcolm Muggeridge, Odhams Press Limited, Londra, 1948

Documents on British Foreign Policy 1919-39: 2nd Series Cilt. 17, Stationery Office Books, Oxford, 1979.

2. TETKİK ESERLER

A. Kitaplar

AKŞİN, Aptülâhat, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2024.

Al Servicio de la República Diplomáticos y Guerra Civil, Ed. Ángel Viñas, Marcial Pons Historia, 2010.

ALPERT, Michael, *A New International History of the Spanish Civil War*, St. Martin's Press, ABD, 1994.

Anuario Militar de España, Ministerio de la Guerra de España, Madrid, 1936.

ARAS, Tefik Rüştü, *Görüşlerim*, Yörük Matbaası, İstanbul, 1968.

- ARMAOĞLU, Fahir, “Atatürk’ün Dış Politika Prensipleri”, *Türk Dış Politikası Tarihi*, Kronik Kitap, İstanbul, 2022, s. 13-40.
- ATABEY, Figen, “Cumhuriyet Döneminde Türk Deniz Kuvvetleri ve Deniz Hâkimiyeti (1923-1949)”, *Cumhuriyet’in 100. Yılında Türk Ordusu ve Millî Savunma*, ed. Zekeriya Türkmen, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul, 2023, s. 227-250.
- ATAY, Falih Rıfki, *Çankaya*, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2009.
- BALFOUR, Sebastian, “Spain and the Great Powers in the Aftermath of the Disaster of 1898”, *Spain and the Great Powers in the Twentieth Century*, Ed. Sebastian BALFOUR; Paul PRESTON, Routledge, 2002.
- BARLAS, Dilek; GÜVENÇ Serhat, *Türkiye'nin Akdeniz Siyaseti (1923-1939) Orta Büyüklükte Devlet Diplomasisi ve Deniz Gücünün Sınırları*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014.
- BEEVOR, Antony, *La Guerra Civil Española*, Crítica, Barcelona, 2009.
- BOLLOTEN, Burnett, *The Spanish Civil War Revolution and Counterrevolution*, The University of North Carolina Press, ABD, 2015.
- BRENAN, Gerald, *The Spanish Labyrinth An Account of the Social and Political Background of the Spanish Civil War*, Cambridge, Cambridge University Press, 2014.
- CALVO GONZALÉZ-REGUERAL, Fernando, *La Guerra Civil Una Historia Total*, Arzalia Ediciones, Madrid, 2023.
- CARDONA, Gabriel, *El Poder Militar en la España Contemporánea Hasta la Guerra Civil*, Siglo XXI de España Editores, Madrid, 1983.
- CARR, Edward Hallett, *La Comintern y la Guerra Civil Española*, Alianza Editorial, Madrid, 1986.
- CARR, Raymond, *Spain: A History*, Oxford University Press, USA, 2000.
- CASANOVA, Julián; GIL ANDRÉS, Carlos, *Twentieth-Century Spain a History*, Cambridge University Press, Cambridge, 2014.
- CASANOVA, Julián, *España Partida en Dos*, Crítica, Barcelona, 2022.
- , *República y Guerra Civil*, Crítica, Madrid, 2018.
- , *The Spanish Republic and Civil War*, Cambridge University Press, New York, 2010.
- CIANO, Galeazzo, *Diary 1937-1943*, Enigma Books, Kanada, 2002.

- COVERDALE, John F., *Italian Intervention in the Spanish Civil War*, Princeton University Press, New Jersey, 1975.
- ESENWEIN, George; SHUBERT, Adrian, *Spain at War The Spanish Civil War in Context 1931-1939*, Addison-Wesley Longman, New York, 1995.
- FRANCILLON René J., *Grumman Aircraft Since 1929*, Naval Institute Press, Londra, 1989.
- FUENTES CODERA, Maximiliano, *España en la Primera Guerra Mundial*, Madrid, Ediciones Akal, 2014.
- GÖNLÜBOL, Mehmet; SAR, Cem, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1990.
- GRAHAM, Helen, *The Spanish Civil War A Very Short Introduction*, Oxford University Press, New York, 2005.
- GÜRÜN, Kâmuran, *Savaşın Dünya ve Türkiye*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1997.
- HALE, William, *Turkish Foreign Policy Since 1774*, Routledge, Abingdon, 2013.
- HARRIS, George S., *Atatürk's Diplomats and Their Brief Biographies*, Gorgias Press LLC, ABD, 2010.
- HOOTON, E. R., *Spain in Arms A Military History of the Spanish Civil War 1936-1939*, Casemate, ABD, 2019.
- JACKSON, Gabriel, *Aproximación a la España Contemporánea 1898-1975*, Barcelona, Ediciones Grijalbo, 1981.
- , *La República Española y la Guerra Civil (1931-1939)*, Crítica, Barcelona, 1986.
- JULÍA, Santos, et al. *La España del siglo XX*, Marcial Pons, Madrid, 2003.
- KARAMUK, Gümeç, *Avrupa Tarihi*, Ed. Mehmet Kayıran, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1991.
- MORADIELLOS, Enrique, "Spain in the World: From Great Empire to Minor European Power", *Spanish History Since 1808*, Ed. JUNCO, José Alvarez; SHUBERT, Adrian, Arnold, Londra, 2000.
- OCHOA BRUN, Miguel Angel, *Repertorio diplomático, Listas cronológicas de representantes, Desde la Alta Edad Media hasta el año 2000*, Ministerio de Asuntos Exteriores, Unión Europea y de Cooperación, Centro de Publicaciones, 2023.

- OLAYA MORALES, Francisco, *La Intervención Extranjera en la Guerra Civil*, Ediciones Madre Tierra, Madrid, 1990.
- PAPUÇÇULAR, Hazal, *Cumhuriyet'in Dış Politikası Olaylar, Aktörler, Kurumlar 1923-2023*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2023.
- , *Türkiye ve Oniki Ada 1912-1947*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020.
- PAYNE, Stanley G., *Alcalá Zamora and the Failure of the Spanish Republic 1931-1936*, Sussex Academic Press, Great Britain, 2017.
- , *El Colapso de la República, Los Orígenes de la Guerra Civil (1933-1936)*, La Esfera de los Libros, Madrid, 2005.
- , *Politics and the Military in Modern Spain*, Stanford University Press, California 1967.
- , *The Spanish Civil War*, Cambridge University Press, New York, 2012.
- PERMUY LÓPEZ, Rafael A., *Air War Over Spain Aviators, Aircraft and Air Units of the Nationalist and Republican Air Forces 1936-1939*, Classic, Surrey, 2009.
- PRESTON, Paul, *La Destrucción de la Democracia en España*, Debate, Barcelona, 2018.
- , *La Guerra Civil Española*, Debate, Barcelona, 2016.
- QUIROGA, Alejandro, *Making Spaniards Primo de Rivera and the Nationalization of the Masses 1923-1930*, Palgrave Macmillan, Hampshire, 2007.
- RADCLIFF, Pamela Beth, *Modern Spain 1808 to the Present*, Wiley-Blackwell, New Jersey, 2017.
- ROMERO SALVADÓ, Francisco J, *España, 1914-1918 Entre la guerra y la revolución*, Crítica, Barcelona, 2002.
- , *Modern Spain Politics and Society since 1974*, Great Britain, Bloomsbury Publishing, 2024.
- SALAS LARRAZÁBAL, Jesús María, *Aviones Militares Españoles*, Instituto de Historia y Cultura Aérea, Madrid, 1999.
- SALAS LARRAZÁBAL, Ramón, *The Growth and Role of the Republican Popular Army, The Republic and the Civil War in Spain*, Ed. Raymond CARR, St. Martin's Press, 1971.

SALVADOR, Carmelo Romero, *Caciques y caciquismo en España (1834-2020)*, Los libros de la Catarata, Madrid, 2021.

SÁNCHEZ, José M., *The Spanish Civil War as a Religious Tragedy*, University of Notre Dame Press, Indiana, 1987.

SANDER, Oral, “Yirminci Yüzyıl Tarihinin Genel Özellikleri”, *Türkiye'nin Dış Politikası*, Der. Melek Fırat, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2020, s. 27-69.

SARAL, Emre, “İki Savaş Arasındaki Dönemde Türkiye'nin Orta Avrupa'ya Yönelik Siyaseti”, *Türk-Macar İlişkilerinin İzinde 20 Yıl Prof. Dr. Melek Çolak Armağanı*, Ed. Yücel Namal, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2020.

SOYAK, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.

ŞİMŞİR, Bilâl N., *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2001, Cilt. 3.

-----, *İlk Dönem Türk Diplomasisi Üzerine İncelemeler (1878-1946)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2017.

THOMAS, Hugh, *La Guerra Civil Española*, Debolsillo, Barcelona, 2018.

TOWNSON, Nigel, *The Crisis of Democracy in Spain Centrist Politics Under the Second Republic 1931-1936*, Sussex Academic Press, Brighton, 2000.

TUSELL, Javier, *Historia de España La Edad Contemporánea*, Taurus, İspanya, 2001.
Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-II Yeni Türkiye: Türkiye Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2023.

Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939), T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, Ankara, 1973.

ULLMAN, Joan Connelly, *The Tragic Week a Study of Anticlericalism in Spain 1875-1912*, Massachusetts, Harvard University Press, 1968.

URIARTE, Carmen, *Las Relaciones Hispano-Turcas Durante la Guerra Civil Española 1936-1939*, Ministerio de Asuntos Exteriores Centro de Documentación y Publicaciones, Madrid, 1995.

VALDEÓN, Julio, et al. *Historia de España*, Espasa, Barcelona, 2020.

WHEALEY, Robert H., “Foreign Intervention in the Spanish Civil War”, *The Republic and the Civil War in Spain*, Ed. Raymond CARR, St. Martin's Press, 1971.

B. Makaleler

BARLAS, Dilek ve GÜLMEZ Seçkin Barış, “Turkish–British Relations in the 1930s: From Ambivalence to Partnership”, *Middle Eastern Studies*, Cilt. 54, Sayı. 5, 2018, s. 827-840.

BİRLİK, Gültekin K., “İspanya İç Savaşında (1936-1939) Türkiye’nin Dış Politikası”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, Cilt. 12, Sayı. 24, (Güz 2016), s. 122-155.

-----, “Türkiye’ye Yönelen İtalya Tehdidine Bir Örnek: Akdeniz’de Deniz Haydutluğu”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2024, Sayı. 62, s. 109-136.

ÇELEBİ, Mevlüt, “Atatürk Döneminde Türk Donanmasının Modernizasyonu: İtalya’dan Satın Alınan Savaş Gemileri”, *10. Uluslararası Atatürk Kongresi Bildiriler*, Atatürk Araştırma Merkezi, 2024, Cilt 2, s. 1611-1645.

DE MIGUEL IGLESIAS, Pablo; KUTLU, Mehmet Necati, “Turquía y el Asilo Diplomático Durante la Guerra Civil Española”, *Aportes Revista de Historia Contemporánea*, Cilt. 39, Sayı. 114, 2024, s. 73-95.

GÜÇLÜ, Yücel, “Nyon Conference of 1937 on the Prevention of Piratical Acts in the Mediterranean and Turkey”, *Bellekten*, Cilt. 66, Sayı. 246, 2002, s. 246-531.

GÜLMEZ, Seçkin Barış, “Turkish Foreign Policy as an Anomaly: Revisionism and Irredentism Through Diplomacy in the 1930s”, *British Journal of Middle Eastern Studies*, 44 (1), 2016, s. 30-47.

GÜLSOY, Berksan, “İspanya İç Savaşı’nda Türkiye’nin Tavrı ve Savaşta Yer Alan Türk Vatandaşları”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 136, Sayı. 270 (Ekim 2024), s. 291-316.

KROLL, Hans, “Bir Diplomatın Türkiye Anıları (1936-1943)”, *Bellekten*, çev. Pulat Tacar, Cilt. 75, Sayı. 272, 2011, s. 205-260.

KUNERALP, Sinan, “İspanya İç Savaşı ve Türkiye”, *Tarih ve Toplum. İletişim Yayınları*, Sayı. 37, 1987, s. 6-8.

-----, “İspanya İç Savaşı’nda Uçak Ticareti ve Ekrem König”, *Tarih ve Toplum, İletişim Yayınları*, Cilt. 10, Sayı. 60, Aralık 1988, s. 6-7.

MILLS, William C., “The Nyon Conference: Neville Chamberlain, Anthony Eden, and the Appeasement of Italy in 1937”, *The International History Review*, Cilt. 15, Sayı. 1, 1993, s. 1-22.

MORAL RONCAL, Antonio Manuel, “Asalto y Cierres de Legaciones Extranjeras: Un Grave Asunto Diplomático en el Madrid de la Guerra Civil (1936-1939)”, *Revista de Arte, Geografía e Historia, Madrid*, Sayı. 4, 2001, s. 221-248.

ÖZTÜRK ŞAHİN, Fatma, “Uluslararası bir Uçak Skandalı “Ekrem König Olayı”nın Ortaya Çıkarılmasında Washington Büyükelçisi Mehmet Münir Erteğün’ün Rolü”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt. 18, Sayı.36, 2018-Bahar, s. 219-237.

SERÇE, Uğur, “Turkish Diplomatic Initiatives and Refugee Evacuation from Spain”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı. 43, 2025, s. 1249-1277.

SOYSAL, İsmail, “Türkiye’nin Batı İttifakına Yönelişi (1934-1937)”, *Bellekten*, Cilt. 45/1, Sayı. 177, 1981, s. 95-156.

ŞİMŞİR, Bilal N., “Cumhuriyetin İlk Çeyrek Yüzylında Türk Diplomatik Temsilcilikleri ve Temsilcileri (1920-1950)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt. 22, Sayı. 64-65-66, 2006, s. 15-90.

TUNÇAY, Mete, “Ekrem König’in Uçak Kaçakçılığı, -Sinan Kunalp’ın İleri Sürdüğü Gibi- Milliyetçiler Adına mı, Yoksa Cumhuriyetçiler Hesabına mı Yapılmıştır?”, *Tarih ve Toplum*, İletişim Yayınları, Cilt. 10, Sayı. 60, Aralık 1988, s. 8.

C. Tezler

ERDAŞ, Sadık, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türk Boğazları (1841-1953)*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2000.

TÜRKKAN TUNALI, Yasemin, *İspanyol Diplomatik Kaynaklarına Göre I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele’de Türkiye*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2016.

3. GAZETELER

Boletín Oficial del Estado, 13 Şubat 1939, Sayı. 44.

Boletín Oficial de la Junta de Defensa Nacional de España, 25 Temmuz 1936, Sayı. 1.

Boletín Oficial de la Junta de Defensa Nacional de España, 30 Eylül 1936, Sayı. 32.

“Ekrem König Davası Dün Başladı”, *Cumhuriyet*, 21 Temmuz 1943, s. 2.

“Ekrem König 4 Sene Hapse Mahkûm Edildi”, *Cumhuriyet*, 15 Ağustos 1943, s. 3.

“Ekrem König Pariste Tevkif Edildi”, *Cumhuriyet*, 4 Ekim 1942, s. 1.

“Frankonun Ajanı Ne Diyor?” *Yeni Asır*, 10 Ocak 1939, s. 3.

Gaceta de la República, 28 Kasım 1936, Sayı. 333, s. 827.

Gaceta de Madrid, 30 Temmuz 1914, Sayı. 211, s. 238.

“İspanya’ya Tayyare Kaçakçılığı”, *Ulus*, 11 Ocak 1939, s. 1.

NADİ, Yunus, “Meçhul Denizaltı Gemisi Karşısında Hükûmetimizin Hassasiyeti”, *Cumhuriyet*, 27 Ağustos 1937, s. 1,3.

“Ruhi Bozcalı 3 Ay Hapis Cezası Giydi”, *Ulus*, 7 Mayıs 1939, s. 1,8.

“Tayyare Kaçakçılığı ve Sahtekârlık”, *Akşam*, 11 Ocak 1939, s. 1,10.

“Tayyare Kaçakçılığında En Son Safha” *Son Telgraf*, 11 Ocak 1939, s. 6.

“Tayyare Kaçakçılığının İçyüzü”, *Cumhuriyet*, 10 Ocak 1939, s. 1.

“Tayyare Suiistimalinde Aydınlanan Yeni Noktalar”, *Yeni Sabah*, 10 Ocak 1939, s. 1.

4. ÇEVİRİMİÇİ KAYNAKLAR

Atatürk Ansiklopedisi, [https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/525/Karadeniz-Vapuru-\(1926\)](https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/525/Karadeniz-Vapuru-(1926)) Erişim: 01.11.2025.

-----, [https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/638/Deniz-Kuvvetleri-Komutanligi-\(1923-1938\)](https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/638/Deniz-Kuvvetleri-Komutanligi-(1923-1938)) Erişim: 18.01.2026.

İspanya Temsilciler Meclisi İnternet Sitesi, <https://www.congreso.es/es/cem/const1812> (Erişim tarihi 15.10.2024)

-----,
https://www.congreso.es/docu/constituciones/1931/1931_cd.pdf (Erişim tarihi 02.03.2025)

EKLER

2
5262

KARARNAME

REİSİCUMHUR
CUMHURİYET ARŞİVİ

İspanya'daki ihtilâlin son zamanlarda Avrupa sulhunu tehlikeye ilka edebilecek bir şekil almış olması devletlerce endişeyi mucip olarak İspanya ahvaline hiç bir vechile müdahale edilmemesi ve İspanya'ya doğrudan doğruya veya transit suretiyle harp malzemesi gönderilmemesi Fransa hükümetinin yaptığı teklif üzerine umûmiyetle kabul edilmiştir. Tarafımızdan da aynı teklif kabul edilerek İspanya'daki çok istisnâî vaziyetin tahtı tesirinde olmaak kabul ettiğimiz bu teklifin âti için bir kaide ve emsal teşkil etmemesi kaydı ihtirazisi tahtında Fransa Sefaretine muvafık cevap verilmesi ve bu cevap tarihinden muteber olmak üzere:

1- İspanya'ya veya İspanya'ya tabi araziye ve Fas'taki İspanyol muntakasına Türkiye'den doğrudan doğruya veya bilvasıta ihraç, tekrar ihraç ve transit suretleriyle Türkiye'den her türlü esliha, mühimmat, levazımî harbiye ve hazır veya sökülmiş hava gemileri ve her türlü harp sefineleri gönderilmesinin men'ine,

2- Bu memnuîyetin derdesti iera olan kontratolar ahkâmına teşmiline,

3- İşbu beyannamenin mevkiî tatbika vaz'ı için Türkiye hükümeti tarafından ittihaz edilen tedbirlerden itibak eden diğer devletlere malûmat itasına,

Hariciye Vekâletinin teklifi mucibince İera Vekilleri Heyetinin 1/9/1936 tarihli toplantısında karar verilmiştir.

1/9/1936

REİSİCUMHUR

K. Atatürk

Başvekil

D. İnönü

Ad. V.

S. Saadettin

M. M. V.

K. Galya

Dahiliye V.

S. Kaya

Ha. V.

S. P. Özalp

Maliye V.

S. P. Özalp

Nafia V.

A. Çelikkaya

Maarif V.

S. Arıkan

İk. V.

C. Beşir

S. ve İç. Mu. V.

S. P. Özalp

G. ve İn. V.

R. Karaman

Ziraat V.

C. Beşir

0.10 13 01 02 68 A2 2

EK - 1: Türkiye'den İspanya'ya harp malzemesi gönderilmesinin men edilmesine dair kararname.

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR MÜDÜRLÜĞÜ
Karar sayı
2

Kararname

6064 İspanya İhtilâlinin elan devam etmekte olması sulhın halen mevcut tehlikeden korunması emelile İspanyaya gönüllü asker gönderilmesine menâni olmak için, şzesandan bulunduğumuz İspanya işlerine Ademi Müdahale kontrol komitesinin de kararları neticesinde, devletlerce teqrif ve idarî yeniden bazı tedbirler alınmasını icap ettirdiği ve esasen hükümetin müsaadesini almadıkça yabancı askerlik hizmetine girenlerle memleketimizde asker yazan yerli ve yabancılar karşı kanunlarımızda müeyyedeler bulunduğu cihetle aşağıda yazılı hususların tatbik ve ilânı Harâciye Vekilliğinin 20/2/1937 tarih ve 3931/142 sayılı teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 20/2/1937 tarihinde onanmıştır.

- 1) İspanyada cereyan etmekte olan muharebeye ne bir tarafa ne de diğer tarafa yardım etmek üzere vatandaşlarımızın istireki cesiz olmayacağı gibi Türkiyede gerek yerli gerekse yabancıların bu maksadla asker yazmalarına da menâni bulunduğu,
- 2) Bu memnuiyete rağmen gidenler olursa haklarında kanunlarımız şhkâminin tatbik edileceği,
- 3) Halkçe malum olmak üzere keyfiyetin resmî gazete ile ilân edilmesi
- 4) Zabıta bu hususda lüzum gelen tekayyudatın icrası,
- 5) Bu bahta diğer devletlere ve İspanya işlerine Ademi Müdahale Kontrol Komitesine tebliğ yapılması.

20/2/1937

REİSİCUMHUR

K. Atatürk

Bk. V.

[Signature]

Ad. V.

[Signature]

M. M. V.

[Signature]

Da. V.

[Signature]

Ha. V.

[Signature]

Mn. V.

[Signature]

Mf. V.

[Signature]

Na. V.

[Signature]

İk. V.

[Signature]

S. İ. M. V.

[Signature]

G. İ. V.

[Signature]

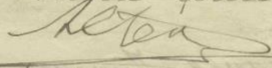
Zr. V.

[Signature]

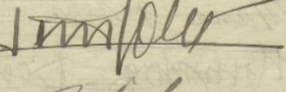
EK - 2: Türkiye'den muharip her iki tarafa gönüllü gönderilmesinin menine dair kararname.

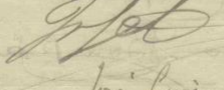
Los refugiados españoles bajo la bandera turca, que tan dignamente representa su Ministro en Madrid el Excmo. Sr. Zevfik Kamil Koperler, a cuya bondad y labor humanitaria debemos nuestras vidas, llegados a Siracusa el día 23 de Mayo de 1937 a bordo del vapor turco "Karadeniz", en un arranque de patriotismo y cumpliendo su deber de acudir a salvar la Patria, siguiendo el ejemplo que ya dió el pueblo turco en sus guerras de independencia, desobedecieron las órdenes del Sr. Comisario y de la oficialidad del barco, que tan caballerosa y generosamente les acogieron y atendieron, desertaron del barco por todos los medios que hallaron a su alcance, sin que la tripulación a pesar de sus esfuerzos pudieran impedirlo.

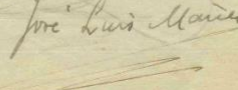
En prueba de gratitud irquebrantable, un puñado de españoles que estarán eternamente agradecidos a la Nación Turca firmamos:

El Conde de Raron

Juan Beneyto Rera José Jorge Beneyto

José Zorilla Zamora

Juan Beneyto

Ramon Canto

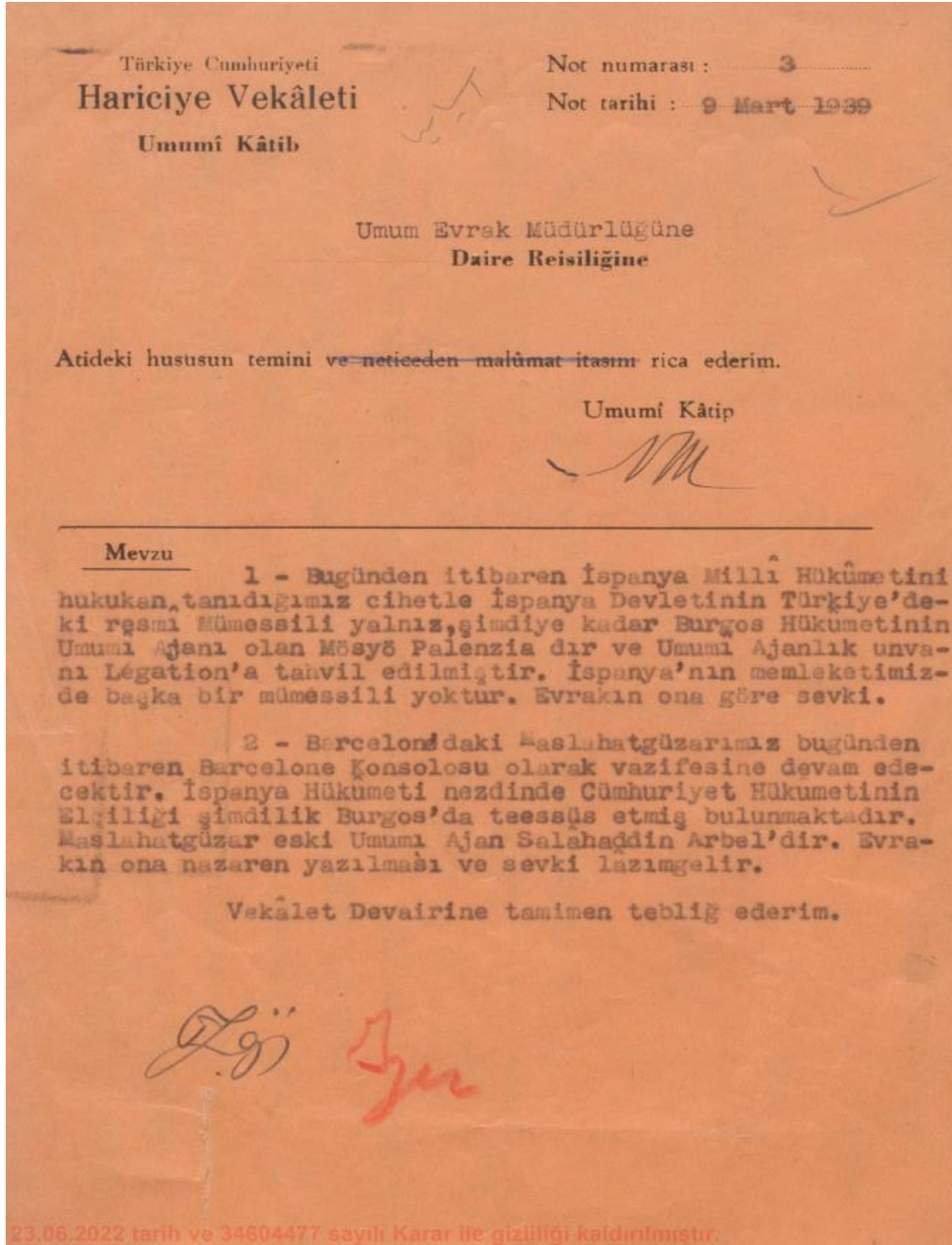
10.06.2022 tarih ve 34604477 sayılı Karar ile gizliliği kaldırılmıştır.

EK – 3: Siraküza limanında Karadeniz vapurundan kaçan İspanyol sığınmacıların Türk yetkililere teşekkür mektubu.

Rapt numarası		18					
Kaydettim		Şifre TEL 55					
Hariciye Vekâleti K. U. K. Müdürlüğü							
Evrakın umumî numarası	Müstenit olduğu evrakın numarası	Şubenin kayıt numarası	Mübeyyiz	Müsevvit	Mümeyyiz	Müdür	Umumî Müdür
Evrakın hususî numarası							
Evrakın tarihi							
Hulâsa		Atina, Belgrad, Bükreş: Elçiliklerine					
<p>2739/820</p> <p>Bay Vekilin emrile 1/8/936</p> <p>kapadım 1/8/936 M. Ziya</p>		<p>İspanyada, Burgosda muvakkat bir Hükümet teşekkül ettiğini ve İspanyanın kemafisebabık Türkiye ile eyi münasebat idamesi niyetinde olduğunu mezkûr muvakkat Hükümet Reisi Cabaleros Hükümetimize bir telgrafla bildirmiştir. Ahval dolayısıyla şimdilik bu telgrafa bir cevap vermek tasavvurunda değiliz. Memafih İspanya işlerinin Akdeniz sahildarı Garbi Avrupa Devletleri arasında bu son zamanlarda ^{bu son zamanlarda} görüşülmekte olduğunu öğreniyoruz. İspanya dahili vaziyeti Balkan devletlerini de alâkadar etmekten hali kalmıyacağı cihetle bu işde de beraber yürümeleleri tabii olan müttetik Balkanlı Devletlerin kendilerine de gönderilmiş olduğunu tahmin ettiğimiz bu telgraf münasebetile ne düşündüklerini bildirmenizi rica ederim. Hepimizin düşüncelerini topladıktan sonra bunları da ayrıca bildireceğimi arz ederim.</p> <p style="text-align: right;">ARAS</p>					

23.06.2022 tarih ve 34604477 sayılı Karar ile gizliliği kaldırılmıştır.

EK - 4: Burgos hükûmetinin Türkiye ile iletişime geçmek istediğini gösteren belge.

EK – 5: Türkiye Cumhuriyeti'nin 9 Mart 1939'da İspanya Millî Hükûmetini resmen tanıdığını gösteren belge.

Rapt numarası							
Kaydettim							
Hariciye Vekâleti		D. I. S. U. Müdürlüğü					
Evrakın umumî numarası	Müstenit olduğu evrakın numarası	Şubenin kayıt numarası	Mübeyyiz	Müsevvit	Muavin	Müdür	Umum Müdür
Evrakın hususî numarası	Zat ve T. D. 3 Haziran 39 167-730	221 372		5-6-39			5/6/39
Evrakın tarihi	6-6-39						
Hulâsa							
Zat ve Tahakkuk Dairesi U. Müdürlüğüne							
3 Haziran 1939 tarih ve 167/730 sayılı yazı K.							
9 Mart 1939 tarihinden itibaren Millî İspanya hükümetini hukukan tanıdığımız cihetle Burgos'taki U. Ajanlığımız sefarete kalb edilmiştir. Binaenaleyh elçilik tahsisatının, Elçilik umurunu teavir eden Burgos'taki Maslahatgüzara gönderilmesilâzım geleceği maruzdur.							
D. I. Reisi							

23.06.2022 tarih ve 34604477 sayılı Karar ile gizliliği kaldırılmıştır.

EK – 6: Türkiye'nin Millî İspanya hükümetini tanınmasının ardından Burgos'ta bulunan Ajanlığın Elçiliğe dönüştürüldüğünü gösteren belge.

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih: 09.01.2026

Tez Başlığı / Konusu: Türk Diplomatik Arşiv Belgeleri Işığında İspanya İç Savaşı ve Türkiye-İspanya İlişkileri (1936-1939)

Yukarıda başlığı / konusu gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş c) Ana bölümler d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 124 sayfalık kısmına ilişkin, 17/02/2026 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 7'dir. Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Adı Soyadı:	Nihat ÇETİNEL
Öğrenci Numarası:	N22230765
Anabilim Dalı:	Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı
Programı:	Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi
Statüsü:	☒ Yüksek Lisans ☐ Doktora

Tarih: 09.01.2026

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

Doç. Dr. Emre SARAL

**HACETTEPE UNIVERSITY ATATURK INSTITUTE
THESIS/DISSERTATION ORIGINALITY REPORT**

**ATATURK'S PRINCIPLES AND HISTORY OF MODERN TURKEY TO THE
DEPARTMENT PRESIDENCY**

Date: 09/01/2026

Thesis Title / Topic: The Spanish Civil War and Turkey-Spain Relations (1936-1939) in the Light of Turkish Diplomatic Archive Documents

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options stated below on 17/02/2026 for the total of 124 pages

including the a) Title Page b) Introduction, c) Main Chapters d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is 7%.

Filtering options applied:

1. Approval and Declaration sections excluded
2. Bibliography/Works Cited excluded
3. Quotes excluded
4. Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Ataturk Institute for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

Name Surname:	Nihat ÇETİNEL
Student No:	N22230765
Department:	Ataturk's Principles and Revolution History Department
Program:	Ataturk's Principles and Revolution History
Status:	☒ Masters ☐ Ph.D. ☐ Integrated Ph.D.

Date: 09/01/2026

ADVISOR APPROVAL

APPROVED.

Doç. Dr. Emre SARAL

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih: 09.01.2026

Tez Başlığı / Konusu: Türk Diplomatik Arşiv Belgeleri Işığında İspanya İç Savaşı ve Türkiye-İspanya İlişkileri (1936-1939)

Yukarıda başlığı / konusu gösterilen tez çalışmam:

- İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
- Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
- Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
- Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Adı Soyadı: Nihat ÇETİNEL
Öğrenci Numarası: N22230765
Anabilim Dalı: Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı
Programı: Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi
Statüsü: Yüksek Lisans Doktora Bütünleşik Dr.

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

Tarih: 09.01.2026

Doç. Dr. Emre SARAL

**HACETTEPE UNIVERSITY
ATATURK INSTITUTE
ETHICS BOARD WAIVER FORM FOR THESIS WORK**

HACETTEPE UNIVERSITY
ATATURK INSTITUTE
ATATURK'S PRINCIPLES AND HISTORY OF MODERN TURKEY TO THE
DEPARTMENT PRESIDENCY

Date: 09/01/2026

Thesis Title/Topic:

The Spanish Civil War and Turkey-Spain Relations (1936-1939) in the Light of Turkish Diplomatic Archive Documents

My thesis work related to the title/topic above:

1. Does not perform experimentation on animals or people.
2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
3. Does not involve any interference of the body's integrity.
4. Is not based on observational and descriptive research (survey, measures/scales, data scanning, system-model development).

I declare, I have carefully read Hacettepe University's Ethics Regulations and the Commission's Guidelines, and in order to proceed with my thesis according to these regulations I do not have to get permission from the Ethics Board for anything; in any infringement of the regulations, I accept all legal responsibility and I declare that all the information I have provided is true.

I respectfully submit this for approval.

Name Surname: Nihat ÇETİNEL
Student No: N22230765
Department: Ataturk's Principles and Revolution History Department
Program: Ataturk's Principles and Revolution History
Status: Masters Ph.D. Integrated Ph.D.

ADVISER COMMENTS AND APPROVAL

Date: 09/01/2026

Doç. Dr. Emre SARAL